

A MAGYAR MŰVELŐDÉS

A XV. SZÁZADBAN

ANTONIO BONFINI RERUM HUNGARICARUM

DECADES-ÉNEK ALAPJÁN

BÖLCSESZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA

CSÁSZÁR MIHÁLY

BUDAPEST

A STEPHANEUM NYOMÁSA

1902

ELŐSZÓ.

A budapesti királyi magyar tudományegyetem bölcsészettudományi kara az 1900/901. tanévben a következő pályatételt tűzte ki: «Bonfinius *„Rerum Hungaricarum Decades“* című munkájának feldolgozása művelődéstörténelmi tekintetben, kiterjeszkedve a kútfő általános szempontjaira — a szerző személyiségére, a mű forrásaira, hitelességére — is». A bölcsészettudományi kar, a bírálók, *Békefi Remig dr.* és *Marczali Henrik dr.* egyet. ny. r. tanár urak jelentése után, a beérkezett pályamunkát jutalomra méltónak ítélte. Ez a körülmény a szerzőt arra indította, hogy művét a bíráló tanár urak észrevételei alapján gyökeresen átdolgozva közrebocsássa s a magyar művelődéstörténelem irodalmához tehetsége szerint maga is hozzájáruljon.

Eljárásom a mű megalkotásánál a következő volt: Kikutattam s tartalmilag fejezetenként csoportosítottam mind azt az anyagot, a mit Bonfini művében a magyar művelődésre vonatkozólag találtam. Minden egyes adathoz utána jártam, honnan meríti azt a szerző, hogy így a forrás hitelessége magának a szerzőnek megbízhatóságát esetről-esetre ellenőrizze. A hol a közvetlen forrást megtalálni nem lehetett, vagy a hol a szerző nyilván nem írott források után dolgozik, az egykorú vagy közel egykorú

források megfelelő adataira utalok, hogy szerzőnk hitelessége kitűnjék. Ugyanezen célból hivatkozom a tárgyat érintő újabb irodalmi feldolgozásokra is.

A kép természetesen, a mely egyetlen szerző munkája alapján művelődésünk történetének egyes fejezeteiről elénkbe tárul, nem lehet teljes és kimerítő. Mégis szerzőnk műve oly sok oldalról világítja meg különösen Hunyadi Mátyás korabeli művelődésünket, hogy önálló, külön feldolgozása a maga egészében nagyon tanulságos.

Végül nem mulaszthatom el, hogy e helyen is legmélyebb köszönetemet ne nyilvánítsam nagys. *Békefi Remig dr.* egyet. ny. r. tanár úrnak, a ki mindenha szíves mesterem volt.

Budapest, 1902. évi május hó 1-én.

Császár Mihály.

TARTALOM.

ANTONIO BONFINI ÉLETE ÉS MŰVEI.

Oldal

Mátyás gondoskodása hirnevének megörökítéséről. Antonio Bonfini szár-
mazása. Tanítása Páduában, főiskolai rectorátusa Recanatiban. Mátyás
udvarába jön. Megbízást nyer a magyar történelem megírására. Állása
II. Ulászló udvarában. Haza készül Olaszországba, hirtelen halála.
Művei: fordításai görögből és olaszból latin nyelvre. Eredeti művei:
költői, szónoki és értekező művei. Történelmi művei. A «*Rerum Hunga-
ricarum Decades*» általános jellemzése. A szerző vallási és politikai
nézetei. A humanista történetírás. A «*Decades*» rövid tartalmi áttekin-
tése. Forrásai: a hazai és idegen kútfők. A kritika hiánya. Chronológiája
és genealogiája. Előadásának művészete. Nyelvezete. Kéziratának sorsa.
Kiadásai. Fordításai és átdolgozása magyar nyelvre

7—37

A MAGYAR MŰVELŐDÉS A XV. SZÁZADBAN A «*RERUM HUNGARICARUM DECADES*» ALAPJÁN.

I. FEJEZET: A FÖLD ÉS NÉPE.

Éghajlat, termékenység. Földművelés. Bortermelés. Kertészet és gyümölcs-
termelés. Állattenyésztés; lótenyésztés. Vadászkutyák, vadak. Hal-
tenyésztés. Bányászat: só, nemesérczek, ásványvizek. Bányaművelés;
Mátyás intézkedései. Természeti csapások: pestis, sáskák, egerek, szá-
razság, fagy, éhínség, szociális zavargások. Általános jólét. A magyar
faj; jellege, szabadság- és hazaszeretete, nemzeti büszkesége, gyűlölete
a német és olasz ellen. Németek, olaszok hazánkban, művelődési és poli-
tikai szerepük. Oláhok. Székelyek. A magyarság uralkodó állása

39—69

II. FEJEZET: IPAR, IPARMŰVÉSZET ÉS KERESKEDELEM.

1. *Ipar.* A magyar nem iparúzó. Az osztrák ipar fejlettsége. — 2. *Az ipar-
művészet.* Szerzőnk idevágó adatainak általános jellemzése. Szent
István és Gizella művei. IV. Béla sírja. A renaissance kezdete. Károly
Róbert és Erzsébet királyné. I. Ulászló koronázása. V. László. Hunyadi
János műalkotásai. A renaissance diadala. Az iparművészet Mátyás pa-
lotáiban. Mennyezetek, ajtók, ablakok. A bútorok. Ércz- és vasműves-
ség. Műszövszet. Az iparművészet a boroszlai fegyverszünet és az
olnützi béke áldomásán, — Mátyás követségein. Az iparművészet mint
a politika eszköze: ajándékozások, vesztegetések. Mátyás hagyatéka.
János herceg adományai a székesfehérvári bazilika részére. A magyar
urak pompája. Mátyás hagyatékának sorsa. II. Ulászló. A magyar urak
fentartják Mátyás hagyományát. Beatrix hatása iparművészetünkre.
Magyar mesterek iparművészetiünkben. — 3. *Kereskedelem.* Az első

nyomok. A kalandozások kora. I. Béla intézkedései. Esztergom. Az olaszok. Mátyás intézkedései az 1486-diki országgyűlésen. Zavarok Mátyás halála után

Oldal

70—92

III. FEJEZET: TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

A renaissance és a régi magyar művelődés találkozása. Művelődésünk fejlődésének akadályai: török, cseh, lengyel pusztítások, belső zavarok. Művelődésünk fejlődésének tényezői. Az Anjouk és a renaissance kezdete. A római uralom emlékei Magyarországon. Épületmaradványok és feliratos emlékek. Az iskolázás. Királyaink nevelése. Külföldön tanult magyarok.

A tudományok Magyarországon. Történetírás. Orvostudomány. A renaissance hatása. Mátyás udvarának idegen és magyar tudósai. Könyvtárak: Mátyásé és Vitéz Jánosé. Magyar humanisták. Janus Pannonius.

A művészetek. A) A műépítés. Egyházi építkezések az Árpádok és Anjouk korában. A renaissance és a világi építkezés. Zsigmond budai palotája. Hunyadi János építkezései. Mátyás elméleti képzettsége a műépítésben. Építkezései Budán, Székesfehérvárott, Visegrádon, Tatán, Komáromban, Bécsben. Főpapok (Vitéz János, Pruisz János és Nagylucsei Orbán) építkezései. B) A képzőművészet. Mátyás udvarában és Vitéz esztergomi palotájában. C) A szobrászat. A régi magyar szobrászat alkotásai. Mátyás udvarának szoborművei. D) A zene és ének. A vonós és fuvóhangszerek.

A renaissance hatása a magyar urakra

93—125

IV. FEJEZET: A MINDENNAPI ÉLET.

A renaissance és az élvezetek. A renaissance kezdete; az Anjouk, Zsigmond, I. Ulászló, V. László. A renaissance pompája Mátyás udvarában. Ünnepek. Állandó fény az udvarban. Étkezés, bórozás. Táncz. Színészek és bohócok játéka. Lovagi bajvívások. Birkózás. Ló- és kocsiversenyek. Vadászat; oroszlánvadászat Budán. Koczkajáték és sakk. A természet szépségeiben való gyönyörködés. Díszkertek. Növény- és állatgyűjtemények. Fürdők. Fényűzés a ruházzkodásban. A haj gondozása, bajusz és szakállviselet

126—140

V. FEJEZET: VALLÁS ÉS ERKÖLC.

Hitbuzgóság. Mátyás vallásossága. Áldozás csaták előtt. Szűz Mária és a szentek tisztelete. A papság állása, birtokai, jövedelmei. — Babonások. Astrologia. A magyarság erkölcsi tisztasága. A magyar katonaság erkölcsisége. A nők becsülése. Az erkölcselenség üldözése. Istenkáromlás, kapzsiság

141—148

VI. FEJEZET: PÉNZ- ÉS HADÜGY.

Pénzügy. I. Béla pénzügyi intézkedései. Mátyás pénzügyei. II. Ulászló pénzügyei. Hadszervezet. Az ősmagyaroknál, Szent László s II. Géza kora. Hunyadi János hadszervezete. Mátyás hadszervezete. Az állandó hadsereg. A bécsújhelyi csapatszemle. Mátyás mint katona és mint vezér. Tűzfegyverek. Várak. II. Ulászló hadszervezete. A magyar katonai kitűnősége. A magyarság a kereszténység védője

149—162

Névmutató

163—166

ANTONIO BONFINI ÉLETE ÉS MŰVEI.

ANTONIO BONFINI ÉLETE ÉS MŰVEI.

Mátyás gondoskodása hírnevének megörökítéséről. Antonio Bonfini származása. Tanítása Páduában, főiskolai rectorátusa Recanatiban. Mátyás udvarába jön. Megbízást nyer a magyar történelem megírására. Állása II. Ulászló udvarában. Hazakészül Olaszországba. Hirtelen halála. *Művei.* Fordításai görögből és olaszból latin nyelvre. Eredeti művei: költői, szónoki és értekező művei. Történelmi művei. A *«Rerum Hungaricarum Decades»* általános jellemzése. A szerző vallásos és politikai nézetei. A humanista történetírás. A Decades rövid tartalmi áttekintése. Forrásai: a hazai és idegen kútfők. A kritika hiánya. Chronológiája és genealogiája. Előadásának művészete. Nyelvezete. Kéziratának sorsa. Kiadásai. Fordításai és átdolgozása magyar nyelvre. A Bonfinire vonatkozó irodalom áttekintése.

Mátyás nemzeti király léte teljesen átengedte magát annak a hatalmas idegen szellemi áramlatnak, a melyet renaissance néven ismer a művelődéstörténelem.

A középkori ember figyelmét szinte kizárólag a földöntúli boldogság elnyerésének nagy gondolata köti le; a földi élet gondjaival, élvezeteivel nem sokat gondol. A renaissance-ember ellenben az ókor példáján megtanulja élvezni a jelent, a földi életet; mindenképpen kellemessé akarja varázsolni a földet; sőt úgy tartja, hogy rövid az élet, azon igyekszik tehát, hogy a hírnév, dicsőség és emlékezet szárnyán már a földön örök életet biztosítson magának.

Mátyás sem éri be udvara pazar, de mulandó pompájával. Úgy akarja, hogy lelkének, tetteinek és alkotásainak nagysága, irodalmi emlékek révén, örökre emlékezetében maradjon az utókornak. Az udvarába gyűlt, vagy udvarától távol álló olaszok magasztáló énekei azonban vágyát be nem tölthetik, hanem egyseges nagy történelmi földolgozásban akarja a saját udvarának és egyúttal nemzetének dicsőségét megörökíteni.

Az egykorú magyar humanisták legkitünőbbjeinek egyike, *Janus Pannonius* maga ajánlkozott Mátyásnak e föladat megoldására;¹ az 1471-iki összeesküvés azonban hirtelenül, erőszakosan véget szakított az ifjú főpap rendkívül fényesnek ígérkező pályájának. Vele együtt bukott *Vitéz János* esztergomi érsek is, pedig ha nem csalódunk, őt is csak az összeesküvésben való részessége gátolta meg nemzete történetének megírásában, a mire nagy tanultsága, fényes stílusa és a közügyek intézésében elsőrangú szerepe kiválóan alkalmassá tette volna.²

Báthori Miklós, Vácز kiváló tudományú püspöke, Mátyás udvarának gyakori vendége: *Galeotto Marzio* felé fordul most bizalmával. «Folyton ösztökélt — írja Galeotto — hogy írjam meg Mátyás király életét, hogy a nagy király cselekedetei, melyek hazájának dicsőségére váltak és hírt, nevet szereztek, feledékenységre ne menjenek.»³ Galeotto azonban nem volt hajlandó ily súlyos föladat megoldására. Másra hagyta a nagy király politikai és hadi sikereinek megörökítését, ő maga pedig arról írt, a mi neki jobban tetszett: «Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondasairól és cselekedeteiről».

A függőben maradt nagy kérdés megoldására *Antonio Bonfini* vállalkozott.

Zajtalanul, komoly munkában telt el élete. Tisztelettel meghajol az egyházi, politikai és tudományos tekintélyek előtt; össze nem tűz senkivel, nem is szenved olyan üldözést, mint Galeotto, ki szakadatlan támadásaival már életében oly sok gondot adott tudós társainak s az egyházi hatóságoknak, halála után

¹ «Animabimur fortasse, ut deinceps iam non ad te, sed potius de te scribamus» (1467-ben, Plutarchos «De dictis regum et imperatorum» cz. művének latin fordításához írt előszavában). *Ábel* Jenő, Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. Budapest, 1880. 32. l.

² Vitéz történelmi tudásáról Mátyás nevelőjének, Sanocki Gergelynek életirója, *Callimachus* jegyzett föl érdekes adatot: Vitéz váradi püspök korában egy alkalommal könyv nélkül, részletesen és folyékonyan előadta a magyarok történelmét az udvarába gyűlt idegen tudósok előtt. *Ábel*, Adalékok, 164. l. Livius-codexéről u. o. 166. Esztergomi palotájának ebédlőjét is a magyar királyok képei díszítették. (L. alább «Tudomány és művészet» cz. fejezetben.)

³ De dictis et factis Matthiae regis, c. 31. (*Schwandtner*, *Scriptores* I. p. 292.)

pedig az irodalomtörténetíróknak, míg Bonfini sima folyású életének alig néhány emlékét találjuk följegyezve.

Az egyházállam egy jelentéktelen városkájában, *Ascoliban* született,¹ minden valószínűség szerint 1434-ben.² Szüleinek csupán neve maradt reánk: anyjának Spina della Rocca, atyjának Francesco di Achille Bonfini volt a neve.³ Atyjának, ha classicus hangzású nevéből gyanítanunk szabad, volt hajlama a renaissance és a humanismus iránt s gyermekeit is e szellemben neveltette. Fiai közül kettő tüntette ki magát humanisticus tanulmányok révén: *Antonio* és öccse, *Mattheo*, a ki Horatius-hoz írt magyarázataival és néhány nyelvészeti művel örököltette meg nevét a humanismus történetében.⁴

Antonio szülővárosának híres humanistájától, *Ascoli Henoch-tól* nyerte első tanítását. Hol folytatta, hol fejezte be tanulmányait, nem tudjuk. De csakhamar látjuk, mint sokoldalúan képzett paedagogust: *Páduában* előkelő ifjakat nevel és tanít, latin és görög nyelven kívül szónoklat- és költészettanra, zenére és tánczra is, és pedig az utóbbiakra oly nagy buzgalommal, hogy egyik tanítványának atyja, a híres humanista: Antonio Sabellico

¹ Maga írja: «Antonius Bonfinis civis Asculanus e Picenti agro...» «Rerum Hungaricarum Decades» *Sambucus (Zsámboky) János 1568-iki kiadásában* 659. lapon, IV. Decas, 7. könyv. A következőkben mindig a Sambucus-féle kiadást idézzük, a rövidített jelzés: 659. IV. 7., így olvasandó: 659. lap. IV. Decas, 7. könyv; — és «Ciccius Asculanus, concivis meus». 352. II. 9.

² A vélemények 1427, 1434 és 1441 között ingadoznak. Leginkább megbízhatunk *Kemény János* gróf megállapításában, a ki (Új Magy. Muz. 1854, I. 250. l.) a *Breviculum Chronologium* Industria, Joannis a Rhenis de Monte Johannis (Coloniae, 1548. p. 195.) után 1434-re teszi. Kemény forrásainak szerzője Németországban írt, a hol, mint az alább felsorolandó német fordítások igazolják, ép ez időben nagyon érdeklődtek Bonfini műve és személye iránt, sokkal jobban, mint magában Olaszországban, úgy hogy *Tiraboschi*, a ki Galeottóról nyolcz lapon át értekezik, Bonfiniről alig tud fél lapnyi adalékot összeszedni.

³ *Carboni* (Memorie intorno i litterati e gli artisti della città di Ascoli nel Piceno. Ascoli, 1830.) adatai *Ábelnél*, Egyet. Philol. Közlöny, 1880. IV. 289. l.

⁴ *Tiraboschi*, Storia della lett. Ital. VI. 2. p. 108. Rómában az ékezzőlás tanára volt, majd több fejedelem titkára, végül titkár és tanár szülővárosában. Horatius-hoz írt commentariusait többen (*Kemény* is 252. l.) tévesen bátyjának, Antoniónak tulajdonítják.

szemére is hányja, hogy fiát inkább a zenére és tánczra, mintsem a classicus nyelvekre s költészetre tanítja.¹ Mások azonban teljesen meg voltak elégedve működésével s hire folyton növekedőben volt. Így történt, hogy *Recanati* város meghívta akadémiájának igazgatóságára. (1473 ápr. 29.) Recanati a perugiai, római és anconai kereskedelmi forgalom közvetítésével nagy gazdagságra tett szert, a török elől ide menekült dalmaták, bosnyákok és albánok is emelték forgalmát. A város mindent megtett, hogy gazdagsága s lakossága növekedténék megfelelően főiskolája hírét-nevét is lehetőleg emelje. Az ajánlat fényes volt, de Bonfini még sem fogadta el. Úgy látszik, többet várt az életől, mint hogy egy kis városba zárkózzék, míg humanista társai a legfényesebb fejedelmi udvaroknak is szívesen látott vendégei voltak. De már túl volt a negyvenen, beláthatta, hogy reményei meg nem valósulhatnak. Elfogadta tehát Recanati második meghívását (1476.), de egyelőre csak három esztendőre; s azután még kétszer, három-három évre újította meg szerződését. Latin és görög nyelvet és irodalmat, továbbá költészet- és szónoklat-tant kellett előadnia. Meg voltak elégedve vele, de ő úgy látszik nem titkolta, hogy fényesebb jövőért jelen állását szívesen elcserélné. Recanati város tanácsa azonban nem akarta elbocsájtani és a szerződés első megújításakor, 1479-ben 120 aranyforintra emelték föl tiszteletdíját, csakhogy el ne hagyja a várost. De sem anyagi helyzetének javulása, sem az általános tisztelet, melylyel körülvették, nem tudta többé marasztalni. Mind ennél ellenállhatatlanabbul vonzotta *Mátyás* király udvarának pompája.²

Nem tudjuk, kik irányították Mátyás király figyelmét a kisvárosi akadémiái rectorra s mily tárgyalások előzték meg és siettették az olasz tudós jövetelét. Csak azt látjuk Recanati jegyzőkönyvének kivonatából, hogy Bonfini 1486 szept. 1-én két havi szabadságot kért, hogy a magyar királyhoz mehessen és fölajánlhassa neki öt munkáját, a melyek — úgy mondta — magának Recanati városának is tisztességére és dicsőségére lesznek.

¹ Sabellico levelei *Keménynél*, i. m. 246. l.

² Bonfini Recanati-beli működésének fönt adott részleteit csak legújabbban ismerjük, mióta Recanati város levéltárának s jegyzőkönyveinek Monaldo Leopardi által készített kivonatait — a tárgyunkra vonatkozó részeket — *Beigel* István a *Századok* 1902. folyamának I. füzetében közzétette. (88—91. ll.)

A városi tanács erre nemcsak két, hanem három hónapi szabadságot adott neki s még utiköltségről is gondoskodott számára.¹

Mátyás király 1486 decz. 20-án Bécsbe vonult. «Pár nappal azelőtt — írja maga szerzőnk² — Antonio Bonfini, a picenumi Ascoli szülötte, Corvin Mátyás király hírnevétől indítatva, Retzbe³ érkezett. Ott találta a királyt és Beatrix királynét és több, nem rég kiadott munkáját ajánlotta föl nekik. Hármat ajánlott a királynak: *Hermogenesnek* és *Herodianusnak* fordítását görögből latin nyelvre, továbbá a «*Corvin-család eredetéről*» című kis kötetecskét. A királynénak kettőt ajánlott: az egyiknek «*A szüzességről és a házasságbeli szemérmetségéről*», a másiknak «*Ascoli története*» a címe. János hercegnek egy *epigrammagyűjteményt* ajánlott föl, élvezetes és kellemes előszóval, a mely a trónörökös oktatásáról értekezett. A király a táborban igen nagy érdeklődéssel olvasta el az említett könyveket; csodálta a szerző tehetségét és minthogy Bonfini közelebbről még nem ismerte, újév napján (1487.) Bécsben az egész udvari nép és külföldi követek előtt beszédet mondatott vele és nagy figyelemmel hallgatta. Erre valamennyi művét előhozatta vele és szétosztatta a főurak és főpapok között, hogy olvassák. Mikor elbocsájtását kérte, a király nem engedte távozni; sőt nagy tiszteletdíjjal szerződtette, hogy a felséges Beatrix királynénak fölolvassója legyen és tetszése szerint minél többet írjon. Meghagyta neki, hogy táborában is vele maradjon, pedig ez nem kedvező az írókra és bölcselkedőkre. Nem szívesen engedelmeskedett tehát; s hogy a tábor zajában s kellemetlenségei között se töltse az idejét haszontalan tétlenségben, az eléje adott *Philostratust* három hónap alatt latinra fordította, elsősorban a «*Nápolyi képeket*», azután a «*Sophisták életét*», majd a «*Leveleket*».

Csakhamar azonban nagyobb fontosságú dologgal bízta meg az ügyes humanistát a nagy király. Királyi palotájának csúcsíves volt a stilusa, tehát barbár stilus az ókor remekművein lelkesülő renaissance szemében és ezért Mátyás olasz mesterekkel külső és belső diszítésében a renaissance stilusában átalakíttatja

¹ *Beigel*, II. o. 90. l.

² 659. IV. 7.

³ Alsó-Ausztriában.

a belső szerkezetében csúcsíves épületeit. Ugyanily barbár alkotásnak tekintették az ókor remekíróinak bámulatával eltelt humanisták a magyar nemzet történetét úgy, a mint azt krónikásaink — Thuróczi és a budai krónika szerzője épen Mátyás idejében! — megírták. Kétségtelenül maga az ókori remekírók tanulmányán művelt izlésű nagy király is érezte, hogy még a legújabb keletű földolgozású nemzeti krónikáink sem felelnek meg a modern korszellem izlésének s nem követelhetnek helyet könyvtárában a görög és latin classicusok mellett, s a művelt külföldi olvasók kíváncsiságait egyáltalán nem elégíthetik ki; és a mi a legfontosabb, a nagy király uralkodásának második, ragyogóbb felére már nem terjeszkedtek ki. Megbízta tehát Bonfini, a ki már Magyarországra érkezésekor a Corvin-család eredetéről szóló művével a király ügyes dicsérőjének bizonyult, írja meg részletes nagy történelmi földolgozásban az ő korának történetét, bevezetésül azonban dolgozza át classicus latin nyelvre a krónikák nyújtotta nemzeti történelmi anyagot.¹

A nagy föladat — úgy látjuk az eredményből — teljesen megfelelt az olasz humanista írói becsvágyának, de másrésről minden idejét és erejét lekötötte. Csak Antonio *Averulinonak* a műépítés elméletét tárgyaló munkáját fordította még Mátyás óhajára olaszból latinra, sietve, három hónap alatt,² azután teljesen nagy föladata megoldásának élt. Három hónapot számítva Philostratus és ugyanennyit Averulino fordítására, legkorábban az 1487. év közepén kezdetetett bele az anyaggyűjtésbe s a források tanulmányozásába. Mennyire haladt három év alatt Mátyás haláláig (1490 ápr. 6.), nem tudjuk megállapítani. De az nagyon kétségesnek látszik, a mit Heltai Gáspár, Bonfini művének magyar átdolgozója (1575.) állít, hogy a Mátyásig terjedő rész (az I. és II. decas és a III. decasból 8, összesen a 45-ből 28 könyv), tehát a munka nagyobb fele már Mátyás életében kész lett volna. Még kevésbbé hihető, a mit Heltai, úgy látszik, a maga krónikája hitelének emelésére állít, hogy Mátyás huszonnégvén embert hívott magához Visegrádra s előttük végig fölolvastatta Bonfini-

¹ Bonfini ajánlólevele II. Ulászlóhoz: «Unnorum historia, a Matthia rege mihi delegata», p. 2.

² Maga írja: 656. IV. 7.

vel kész munkáját, amazok azután minden fejezethez hozzászóltak s elmondták, miként hallották ők őseiktől a dolgot.¹ Bonfini maga ilyenforma kritikáról nem tesz említést, pedig ha megtörtént volna, mindenesetre hivatkoznék rá munkája nagyobb szavahihetőségének érdekében, ép úgy, mint a hogy Galeotto eldicsekszik vele, hogy a nagy király fáradságot vett magának az ő kis munkájának felülvizsgálatára.² Másrészt azonban kétségtelen, hogy a munkának legalább negyedrésze már Mátyás halála előtt készen állott. A II. Dec. I. könyvében a székesfehérvári bazilika restaurálásának elbeszélése alkalmából³ Mátyásról még mint élőről emlékezik, a nagy király váratlan halála azonban a munka nagy részét megirratlanul találta.

Az a nagy változás, mely az idegen király trónraléptével Mátyás alkotásainak java részét elsöpörte, Bonfini állását nem rendítette meg. Az udvar köréhez tartozó humanisták érdeklődtek műve iránt,⁴ hizelgésével a király kegyét is sikerült megnyernie. II. Ulászló szintén dicsőséget remélt magának Bonfini történetírói munkássága révén. Miként Mátyás kegyét a Corvins család származásáról, római eredetéről szóló munkájával kísérelte meg először megközelíteni, úgy Ulászlót is e pontban óhajtotta megnyerni. Mint a Jagelló-ház hivatalos humanistájának alkalmi is nyílt erre, nem csupán nagy történelmi művében, hanem azon beszéde alkalmával is, a melyet Ulászló atyjának, II. Kázmér lengyel királynak ravatalánál mondott (1492.), a melyben, mint maga írja, «a legrégibb időktől kezdve elősorolta a királyi család összes tagjait, a család dicséretére az ő (Kázmér) életét pedig a lehető legdiszesebb beszédben dicsőítette».⁵ II. Ulászló király is megtartotta tehát udvarában, rendes évi díjazást utalványoztatott

¹ *Magyar Krónika*, Toldy Ferencz kiadásában, az Újabb Nemzeti Könyvtárban, 1854. 69. l.

² De dictis, c. 32. (*Schwandtner* I. p. 565.) Valószínű, hogy Heltai ebben az esetben is, mint néhány alább fölsorolandó más esetben is, Bonfini éleadatait Galeottoéival zavarta össze.

³ «Quam si per vitam absolvere poterit» . . . etc. 208. II. 1.

⁴ Lobkoviczi Hassenstein Bohuszló már 1490 szeptember 14-én kéri II. Ulászló titkárától, Schlechta Jánostól Bonfini történelmi munkáját. *Kemény*, i. h. 249. l.

⁵ 722. V. 3.

számára,¹ és maga gondoskodott a munka számára papirosról,² letisztázásáról.³ Mennyire meg tudta becsülni Ulászló a tudós olasz nehéz munkáját, leginkább az a ténye mutatja, hogy (1492 okt. 10-én) őt, fiát, Francscót, testvéreit és egész nemzetségét a *magyar nemességgel* tüntette ki.⁴ Ugyanezen kitüntetésben részesítette Ulászló *Jánost*, Bonfini munkájának «híven és diszesen dolgozó» másolóját is, atyjával és testvéreivel egyetemben.⁵ II. Ulászló 1494—95-iki számadáskönyveiből úgy látjuk, hogy Bonfini munkája nagy részével legkésőbb 1495 áprilisában készen volt, ugyanekkor a király számára egy diszes másolatról kezdettek gondoskodni; és pedig János mester oly serényen hozzálátott a másoláshoz, hogy az április 9-én vett négy forint árú pergament julius közepére elfogyott és ekkor még egy forint árát kellett venni hozzá. Bonfini még azontúl is dolgozott, megírta az 1495. évnek s az 1496 elejének történetét is, hanem azután, bár műve csonkán maradt, elhallgatott. Úgy látszik, nem akarta Ulászló tehetetlenségét az utókor számára megörökíteni, dicsőségére pedig semmit sem írhatott. Még jó néhány esztendeig maradt, hanem azután nem akart többé részese lenni az udvar nyomorúságának. Hazakészült Olaszországba, de készülődése közben hirtelenül nyavalya érte és Budán, 1503 tavaszán, 69 éves korában befejezte nem nagyon szerencsés, de nem is fénytelen,

¹ Az 1494—95-iki királyi számadáskönyvekben 1494 (1495?) szeptember 30-áról: «Anthonio Bonfin data sunt flor. 8». (*Engel* Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. Halle, 1797. I. 172. l.) Abból, hogy ez az utalványozás a hónap végén történt, nem következik, hogy havi részletekben kapta volna szerzőnk díjazását, mert a többi hónapoknál nincs följegyezve; valószínűleg szerzőnk díjazásában is ép oly rendetlen volt II. Ulászló pénzkezelése, mint minden más egyében.

² Az 1494—95. számadások közt ápril 9-éről: «De mandato Regio empta sunt pergamina pro Cronica Hungarorum, quam compilat Bonfyn, pro flor. 4». (*Engel*, i. m. 91. l.) és jul. 15-éről: «Pergamenum emptum est pro historia Hungarorum flor. 2». (*Engel*, i. m. 122. l.)

³ Ápril 9-éről: «Scriptori Anthonii Bonfin datus est flor. 1». (*Engel*, i. m. 91. l.)

⁴ Az oklevelet erre vonatkozólag közli *Carboni* (i. m.), a nélkül, hogy értesítene, honnan vette (*Ábel*, Phil. Közl., 1880. 289. l.). Az oklevél hollétéről nincs semmi tudomásunk.

⁵ Az oklevelet közölte *Wagner*, *Analecta Scepusiana*, II. pp. 113—114.

munkás életét és Budán, Szent Margit egyházába temették el.¹ Sirjára a következő fölíratot vésték:

Hac sub tumba jacet Bonfinus, gente Picentus
Doctus, et ingenuus, Auctor amenus erat.
Hic ejus ossa cubant. Sed quod hisce omnibur majus,
Jam suas historius Hungara tellus habet.²

Fia, *Ferencz* visszatért hazájába. Orvossá lett, később egyetemi tanárrá. 1515—1522-ig Bolognában tartott előadásokat,³ majd VII. Kelemen pápa (1523—1534.) szolgálatában Rómában működött,⁴ családja további sorsáról azonban nem értesülünk.⁵

Lássuk már most közelebbről irodalmi munkásságát. Első sorban mint ideális humanista író lép elénk, kinek törekvése, hogy a görög írók latinra fordítva, minél szélesebb körben ismeretessé váljanak. Utóbb az élet realismusa practicusabbá teszi, megrendelésre dolgozik, fordít olaszból s görögből latinra, végül egészen a történelemírásnak szenteli tudását és stílusának művészetét. Művei tehát részben önálló, eredeti dolgozatok, részben fordítások.

¹ Halála idejét és körülményeit a *Breviculum Chronologium* adja meg, *Keménynél*, i. m. 250. l.

² *Kemény*, i. h. 250. l.

³ A bolognai egyetem jegyzőkönyvéből. *Ábel*, Phil. Közl., 1880. 290—291. ll.

⁴ *Diego Calcagni* (Memorie istoriche della città di Recanati, Messina, 1711.) adata *Beigelnél*, i. h. 90. l.

⁵ *Heltai* (Magyar Krón. 68—69. ll.) így ír: «Miért, hogy hallotta vala (Mátyás Bonfininak) szegény voltát és hogy öreg kiházasító leányai volnának, ő magát ezer arany forinttal megajándékozá, mindenik leányt is ezer-ezer forinttal, hogy lönne jegyruhájak. Mert Olaszországban olyan törvény vagyon, hogy az atya előszer kihirdeti az ő leányának törvényét, mert annélkül senki nem kéri és senki sem veszi el. Úgy marada annakutánna Bonfinius Mátyás királynál». Heltai ezen adatainak másutt nem találjuk nyomát; bár ép e korban épen nem volt szokatlan, hogy valamely humanista pártfogójától leányai számára jegyajándékot kérjen (*Ábel*, Adalékok, 269. l.), mégis valószínűnek látszik, hogy Heltai ezen esetben is összetévesztette Bonfini *Galeottóval*, a ki maga nyíltan megírja (De dictis, c. 27.), hogy egy alkalommal (1482.), egyenesen azért kereste föl Mátyást Badenban, hogy leányai számára jegyajándékot kérjen.

Fordításai :

a) *görögből*: 1. *Herodiani* Historiarum libri VIII. (A római császárok története Commodustól Gordianusig. 180—244. Kr. u.) Nyomtatásban tudunkkal nem jelent meg. Ezen fordítást tartalmazó diszes, de megcsontított *Corvin-codex* jelenleg a salzburgi cs. és kir. Studien-Bibliothek tulajdona.¹

2. és 3. *Hermogenis* Tarsensis, philosophi ac rhetoris acutissimi, *de Arte rhetorica* praecepta, *Aphthonii* item Sophistae *Praeexcitamenta* Antonii Bonfinio Asculano interprete. (Hermogenes Marcus Aurelius császár korában egy, sokáig általánosan használt retorikai kézikönyvet írt; Aphthonius pedig Kr. u. 300 körül «Progymnasmata»-iban a szónoklat elsajátítására, különösen a metaphorák használatára szolgál gyakorlati példákkal.) Nyomtatásban megjelent a két fordítás egységes kiadása Leydenben, 1538-ban.²

4. *Philostrati* Heroica, Icones, Vitae Sophistarum. (Az első mű a Trója alatt harczoló görög hősöknek párbeszédben megírt jellemzése; a második különböző tárgyú ókori festményeknek műtörténelmileg értékes leírása; a harmadik a görög sophisták életrajzának gyűjteménye.)³ A fordítást Bonfini Mátyás bécsiújhegyi táborában, a nagy király egyenes megbízására készítette.⁴ A bécsi *Corvin-codexet*, mely e fordítást tartalmazza, Attavantes remek miniatűrjei díszesítik.⁵ Nyomtatásban 1516-ban jelent meg Strassburgban. A Mátyáshoz intézett ajánlólevelet Kollár Ádám tette közzé.⁶ Kéziratának egy példánya meg van a vatikáni könyvtárban is.⁷

¹ A codex leírását Csonthosi János adja: A budapesti orsz. könyvkiállítás latin kéziratai. Bpest, 1882. 63. l. *Bonfini* maga ezen fordításáról kétszer is megemlékezik. (35. I. 2. és 659. IV. 7.)

² Bonfini maga említi e fordítását. 659. IV. 7.

³ Bonfini maga említi, hogy Philostratos negyedik művét, a 83 darabot tartalmazó «*Levelek*»-et is lefordította. 659. IV. 7.

⁴ 9. I. 1. és 659. IV. 7.

⁵ Csonthosi, i. m. 70. l. A bécsi csász. udv. könyvtárban két kézirata van: a 25. és 3166. sz. codexben, az utóbbi a fönt említett Corvin-codex.

⁶ *Analecta* Monumentorum omnis aevi Vindobonensia. Bécs, 1762. II. pp. 810—817.

⁷ Lat. 3076. chart. No. saec. XV. jelzéssel. *Ábel*, Phil. Közl., 1880. 290. l.

b) *olaszból*: 5. Antonio *Averulino* (más néven Filarete) Architecturájának latinra való fordítása. A fordítás Mátyás rendeletére készült.¹

Az ezen fordítást tartalmazó *Corvin-codex* jelenleg Velenzében a szent Márk-könyvtár tulajdona.² Egy kézirata a vatikáni könyvtárban is meg van.³ Mátyáshoz intézett ajánlólevelének főbb részeit Morelli tette közzé (1800.) a velenzei szent Márk-könyvtár kéziratjegyzékében.⁴

Eredeti művei:⁵

6. *Költői* műve: *Epigrammái* gyűjteményét magával hozta Italiából és János hercegnek ajánlotta.⁶ Nyomtatásban tudunkkal nem jelent meg, kézirata is elveszett, de a mennyire egyetlen fönmaradt epigrammájából — a melyet Mátyás budai palotájának kapujára vésetett⁷ — következtenünk lehet, költeményei nem voltak jobbak azon kor számtalan más költői termékeinél s ezért vesztek is el nyom nélkül. János herceghez írt ajánlólevele, mely a trónörökös oktatásáról tárgyalt, úgy hitte maga a szerző, «kellemes és hasznos olvasmány».⁸

7. *Értekező* műve: Symposion trimeron, sive *de pudicitia coniugali, et virginitate* Dialogi tres. (Három párbeszédés értekezés a szüzességről és a házasságbeli szemérmetességről.)

¹ 656. IV. 7.

² *Csontos*, i. m. 50—51. ll.

³ Cod. Vat. lat. 4966. sec. XV. fol. max. chart. *Ábel*, Phil. Közl., 1880. 290. l.

⁴ *Ábel*, u. o.

⁵ *Stemler* (p. 7.) és utána *Szinnyei* József (Magyar írók I.) szerzőknek tulajdonítják az Aulus Gellius művéhez írt magyarázatokat is. Minthogy azonban a velenzei kiadás címe nem vall határozottan *Antonio* Bonfini szerzőségére (Comunentaria Auli Gellii Noctium Atticarum per Bonfinium recognita, Venetiis, 1518.), lehetséges, hogy ez is, mint a Horatius-magyarázatok, szerzőnk öcscsének, Mattheonak munkája.

⁶ «Unum autem Epigrammaton libellum Joanni Corvino inscripserat.» 659. IV. 7.

⁷ L. alább «*Tudomány és művészet*» cz. fejezetben a budai palota leírásánál.

⁸ ...«cum haud iniucunda inutilique praefatione, ubi de instituendo novo principe agebatur.» 559. IV. 7.

A kéziratot tartalmazó *Corvin-codex* jelenleg a bécsi császári udvari könyvtárban van.¹ A Beatrixnak ajánlott s Beatrix magasztalásával eltelt munkát szerzőnk maga nagyra tartotta,² nyomtatásban is két kiadást ért,³ azonban Spanyolországban és Rómában a tiltott könyvek jegyzékére került.⁴

8. *Szónoki* munkája: *Ad illustrissimum ducem Federicum latinae pacis auctorem oratio pro Leonardo Angelo amico suo unico.* (Urbino hercegétől, Federigotól kegyelmet kér Angelo számára.) Kiadatlan; kéziratát a vatikáni könyvtárban csak legújabbán (1879.) találta meg *Ábel* Jenő.⁵

Történetmi művei :

9. *De historia Asculana.* Nyomtatásban nem jelent meg, kézirata is elveszett; a XVIII. század végén Ascoli város nyomoztatta hollétét, de sikertelenül.⁶

10. *Genuensis Historia.* Genua történetének Bonfini által készült ezen földolgozásáról jelenleg nincs semmi tudomásunk.⁷

11. *Libellus de Corvinae Domus origine.* (A Hunyadi-ház római eredetét tárgyalja.) Bázelen jelent meg 1577-ben. Kéziratról nincs tudomásunk.⁸

12. *Rerum Hungaricarum Decades*, a szerző legkiválóbb alkotása, melyet mint XV. századi művelődésünk történetének legdúsabban fakadó forrását, a következőkben részletesen kell ismertetnünk.

A munka *díszműnek* készült a magyar nemzet történelmi nagyságának és mindenekfölött Mátyás dicsőségének megörökítésére.

¹ 2365. sz. *Magyar Könyvszemle*, 1884. 182. l.

² 8. I. 1., 606. IV. 4. és 659. IV. 7.

³ Sambucus kéziratai példányát kiadta Leunclavius. Basel, 1572. és újra 1621.

⁴ *Kemény*, i. m. 251. l.

⁵ Cod. Urb. lat. 256. fol. chart. XV. *Ábel*, Phil. Közl., 1880. 290. l.

⁶ *Ábel*, i. h. 289–90. ll.

⁷ *Dillherus* Joh. Mich. (Disputationes Academicae, Norimbergae, 1562. I. p. 583.) hivatkozik rá. (*Keménynél*, i. m. 252. l.)

⁸ Szerzőnk maga említi 659. IV. 7.

Mint díszműnek, föladata elsősorban nem tudományos, hanem *művészi*. A magyar krónikások kezében — úgy találja szerzőnk — izléstelen, művésztelen, száraz adathalmazzá alacsonyult a történetírás.¹ Ezért ő azt tartja föladatának, hogy a magyar Kliót odaemelje, a hova a görögök számították: a múzsaák, a *művészetek* sorába. Történetírói fény és árnyoldalának összes sugarai ebbe a gyújtópontba gyűlnek össze.

A külső forma az, a mi szerzőnk figyelmét az ókor íróiban megragadja és utánzásra ösztönzi. Magával a classicus írók szellemével, mely oly sok renaissance-kori író és művészt valódi, vagy legalább fél pogánynnyá tett, szerzőnk meg nem barátkozott. Kortársainak számtalan példája ellenére megmaradt jámbor, *hivő kereszténynek*. Közvetlen Magyarországra utazása előtt ott látjuk a Recanati közelében fekvő híres búcsújáráhelyen, Lorettóban, hogy hivő buzgalmában láthassa a csodás Mária-kápolnát és az ördögtől megszállott asszony exorcisálását.² Nagy történelmi munkája is igaz kereszténynek mutatja. A II. Ulászlóhoz intézett ajánlólevél valóságos hitvallással kezdődik; műve folyamán gyakran szép axiomákat olvasunk az Isten igazságosságáról, a ki az embert nehéz próbára teszi, de bukását nem akarja;³ a ki mind a jó, mind a rossz cselekedeteknek megadja a méltó jutalmát⁴ s a ki a hívőket soha el nem hagyja;⁵ az embernek tehát, «mivel minden reménye hiú, minden reményét és bizalmát az Istenbe kell helyeznie, a kiről meg kell győződve lennünk, hogy mindent a legbölcsebben és az emberre nézve a leghasznosabban intéz és sok dologról, a mi ránk nézve károsnak és veszedelmesnek látszik, ha jól meggondoljuk, belátjuk, hogy reményünkön felül javunkra válik».⁶ Szent Genovéa imája mentette meg — írja szerzőnk — Párist Attila pusztításától; «ezen példából látható, hogy mily sokat ér a veszedelmek közepette a szentek

¹ L. alább «*Tudomány és művészet*» cz. fejezetben.

² Girolamo *Angelita*: «Istoria della venuta della Santa Casa» adata *Beigelnél*, i. h. 90. l.

³ «Periclitatur Deus hominem, non demergit.» 396. III. 1. és 468. III. 5.

⁴ «Deus, qui neque bona, neque mala facinora pro irritis vult haberi.» 531. III. 9.

⁵ «Nunquam fidelibus pia numina desunt.» 211. III. 1.

⁶ 226. II. 2.

imája». ¹ Mint történetíróként jellemzi az a fölfogása, hogy szerinte Mátyást az isteni gondviselés mentette meg a kivégzéstől és tartotta meg a trón számára; és erősen kikel azok ellen, «a kik nem hiszik, hogy a halandók és különösen a királyok ügyeit az Isten gondozza» és Mátyás menekülését «a sors véletlen játéknak» tartják. ²

De nem csupán az Isten végtelen hatalma előtt hajlik meg a legnagyobb tisztelettel, hanem, a mi ebből következik, az egyház tekintélye, továbbá a fejedelmek, királyok előtt is, a kiket az isteni hatalom földi képviselőinek, sőt földi isteneknek tart. ³

Egyáltalán nem forradalmi természetű a tekintély előtt szívesen hódol, nem csupán az egyházi és világi hatalomnak, hanem a tudomány tekintélyének is. Egyénisége nem emelkedik semmi-
ben sem kortársai fölé, de kora tudományosságának színvonala alatt sem marad s így nem mint erős egyéniség, hanem mint a XV. századi olasz humanista történetírók jellemző képviselője lép elénk. Történetírói erényei, hibái nem az ő egyéni erényei és hibái, hanem mind közös tulajdonsága a korabeli humanista történetíróknak.

Az említett történetírók fő jellemvonása, hogy első sorban azt tekintik föladatuknak, hogy a hallgatót a stílus eszközeivel megindítsák, fölizgassák, megrázzák. Livius a mester, a kit nyomról-nyomra követnek, követésre leginkább méltó erényének épen azt tartják, a mit ma hibájául kell fölírónunk, hogy «a száraz és vértelen hagyományt kellemmé és teljességgé alakítja át». Művészi tökéletességű, folyékony és mindenek fölött érdekes elbeszélést akarnak nyújtani az olvasónak, de a külső kidolgozás túlságos gondozása mellett a dolgok tényleges, igazi lefolyása iránt nem érdeklődnek eléggé, úgy hogy az összehasonlítás az olasz nyelven író krónikások és a latin nyelven író humanista történet-

¹ 81. I. 5.

² 529. III. 8.

³ «Potestas omnis a Deo est». 203. II. 1. (ezért kéri szent István a pápától a koronát); 243. II. 3. «Reges apud omnes gentes suo iure sanctos esse oportere» etc. 218. II. 2. «Reges, qui *pro diis* habendi sunt.» (Ilona királyné beszéde az aradi gyűlésen.) 282. II. 6. «Deos immortales, quorum vices geris in terris» etc. (Oláh vajda beszéde Zsigmondhoz.) 399. III. 1. stb.

írók között, a történelem valódi föladatainak tekintetében, határozottan az utóbbiak kárára válik.¹

Bonfini tehát, bár kora legkitünőbb humanista történetírói után indul is, korunk történelmi fölfogása szerint helytelen nyomon járt. És volt még egy szempont, a melyben Bonfini humanista kortársai mellett határozottan hátrányban maradt. Az olasz humanisták hazájuknak, vagy még szűkebb keretekben szülővárosuknak jól ismert történetét írták. Bonfini egy merőben idegen nemzet történetét kezdi írni, melyet csak későn ismert meg és a dolog természeténél fogva teljesen és valójában, az udvar zárt köreiből tartózkodva, soha meg nem ismerhetett. Csak fényes latin stílusa volt készen, a mikor nagy föladatának megoldásához fogott; maga a történelmi anyag, továbbá a helyi és társadalmi viszonyok az idő szerint még teljesen ismeretlenek voltak előtte.

Milyen anyagot dolgozott föl és milyen forrásokból merített szerzőnk?

Az *anyag* nem csupán a magyarok történelmét adja, hanem bevezetésül a munka ötödrésze a magyarok ázsiai és európai lakóhelyének rajzát (I. Dec. 1. k.), majd sorban a hazánk mai területén megfordult népek történetét adja: a góthokét (I. Dec. 2. k.), a hunokét (3—7. k.), longobardokét (7. és 8. k.), a frank hódításáét és az avarokét (9—10. k.), az utóbbiakat a magyarokkal egynek tartva s történetüket tökéletesen összezavarva. Majd minden átmenet nélkül egyszerre magyarok válnak az avarokból s folytatja az avarok történetét a magyarok neve alatt a IX. és X. század folyamán. Sorra kerül a kalandozások kora (10. k.), majd az Árpád-házi (II. Dec. 8. k.) és a vegyesházi királyok uralkodása Mátyás koráig (II. D. 8. — III. D. 8. k.). Egy egész decast betölt Mátyás uralkodásának részletes, színes rajza (III. D. 9. k., IV. D. 8. k.) és hét könyvet (IV. D. 9. k., V. D. 5. k.) II. Ulászló uralkodásának érdemén felül terjedelmes elbeszélése.²

A valóban óriási anyag összehordása csak széles körű *forrástanulmányok* alapján vált lehetségessé.

¹ *Burckhard*, A renaissancekori művelődés Olaszországban. Ford. *Bánóczy* József. Budapest. 1895. I. 334—341. II.

² *Helmár* Ágost alább idézett műve, mely Bonfini művének tartalmát lapról-lapra adja (10—59. II.), fölment a mű tartalmának bővebb részletezésétől.

A munka *második felét*, Mátyás és Ulászló uralkodásának tárgyalását szerzőnk részben mint szemtanu, részben a szemtanuktól nyert szóbeli értesítés alapján írta meg.

A mű *első részét* azonban, természetesen, legnagyobb részében írott forrásokból merítette szerzőnk. Ha Heltai nem állítaná, akkor is valószínűnek kellene tartanunk, hogy a nagy király, mikor nemzete történetének megírását egy idegenre bízta, arról is gondoskodott, hogy a források az író rendelkezésére álljanak. Heltai mindenesetre túlozva ecseteli Mátyás gondoskodását: «Meghagyá kedig Mátyás király mind püspekeknek, mind apáturaknak és mindenféle deákoknak, hogy elkeresnék mind az egész országot, minden káptolombeli libráriákat és minden kalastromokat és egybegyűjtenének minden jegyzéseket, írásokat és minden históriákat és azokat behoznák, hogy megláthatná azzokat az Bonfinius rhetor és egy más után szép rendre hozhatná és szép ékes deák szókkal megríthatná azzokat.»¹

A nagy király gondoskodásához képest azonban mégis nagyon kevés az, a mit szerzőnk a *hazai forrásokból* átkutatott. *Oklevelek és törvénygyűjtemények* tanulmányozására, úgy látszik, nem volt érkezése, egész műve folyamán alig pár helyen állapítható meg, hogy oklevelek és törvénykönyvek adataira építi elbeszélését, de ezen néhány helyen sem pontosan követi az eredeti szöveget.² *Szóbeli értesítés* alapján is keveset járul hozzá írott forrásaihoz, bár úgy látszik, utána járt és sikerült is egyet-mást hallani magyar és török uraktól és katonáktól.³ A szoro-

¹ *Heltai Krónikája*. 69. l.

² A rhodusi lovagok és a Frangepánok birtokait illető oklevelekre hivatkozás. 328. II. 8. Osztrák Frigyes gyilkosát IV. Béla jutalmazza. 329. II. 9. István erdélyi vajda vitézkedése Nápolyban. 363. II. 10. Nagy Lajos több hívét jutalmazza. 365—366. IV. 10. Giskra levele Mátyáshoz. 554. III. 10. Szerződés Frigyes császár és Mátyás közt (1463). 559. III. 10. Vitéz János kiténtetése (1464). 562. IV. 1. A szegedi gyűlés határozatairól Mátyás levele Veleniczébe. 564. IV. 1. Mátyás levele Viktorinhoz a cseh háború okairól. 573. IV. 1. Békeszerződés Mátyás és Kázmér között. 600. IV. 3. A velencei doge levele Mátyáshoz és Mátyás felelete. 623—24. IV. 5. Mátyás levele Kázmér hűtlenségéről és békeszegéséről. 627. IV. 5. Az 1486. országgyűlési törvénycikkelyek. 649—652. IV. 7. II. Ulászló választásának föltételei. 688—689. IV. 9.

³ Zsigmond velencei hadjárataihoz a megconkított katonákról. 429. III. 1. Rozgonyi Simon egri püspök lázadásának okairól. 448. III. 4. Hunyadi

san vett magyar történelmi anyagot szinte kizárólag a legutolsó kézből, *Thuróczi János* egységes nagy földolgozásából merítette. Nagy ritkán nyúlt Thuróczi eredeti forrásaihoz, csak *Szent István*, *Szent Imre* és *Szent László legendáját*, továbbá *Rogeriushoz* a tatárjárást tárgyaló monographiáját, a *Carmen Miserabile*t tanulmányozta át s ezekkel bővítette Thuróczi elbeszélését. Másrészt azonban Thuróczi lelkiismeretes pontossággal összeállított mindent, a mit a magyar történetírás eladdig nyújtott; Bonfini nyugodtan meríthetett az eredeti források helyett Thuróczi egységes földolgozásából és ez a munkakönnyítés módját és időt engedett neki a magyar történelmet érintő *külföldi források* bővebb tanulmányozására.

Valóban szerzőnknek, hogy nemzeti történelmünket az egyetemes történelemmel belsőbb kapcsolatba hozhassa, főként a külföldi írók tanulmányozására volt szüksége. Scythiáról, a hunokról, avarokról, longobardokról és a frank hódításról, továbbá a magyarok külföldi hadjáratairól szólva, nem elégedhetett meg azzal a szűk körrel, azokkal a mesés hagyományokkal, erős nemzeti érzésből elkövetett öntudatos vagy öntudatlan ferdítésekkel, a melyek között krónikáírásunk századokon át alig fejlődve mozgott. Szerzőnk azonban több tekintetben túlzásba esik. Egyrészt számtalan, a magyar történelemmel szorosabb vonatkozással nem bíró dolgot a főtárgy rovására igen hosszadalmasan tárgyal;¹ másrészt az idegen kútfók használatánál azt az elvet követi, hogy az idegen író hitelét mindig nagyobbra tartja, mint a magyar-

János származásáról és ifjúságáról. 448—449. III. 4. A szebeni ütközethez. 459. IV. 5. A hosszú hadjáráshoz egyes részletek. 475—476. IV. 5. A várnai ütközethez, törökök elbeszélése alapján. 489—490. IV. 6. Hunyadi és Cillei harcához. 491—492. IV. 6. A rigómezei ütközethez és Hunyadi fogságához. 494—500. IV. 7. A nándorfehérvári diadalhoz. 512—515. IV. 8. Sok részlet Hunyadi János halálához és V. László uralkodásához. 515—518. IV. 8. V. ö. *Helmár*, i. m. 87. l.

¹ A scythák és amazonok története. 29—33. I. 2. A góthok tört. 33—40. 41—47. I. 2. Szentek legendái Attila hódító útjával kapcsolatban. 71—85. I. 4. 5. A longobardok s a kelet-római birodalom tört. 142—153. I. 7. 8. A karolingok. 164—181. I. 9. 10. A hussziták története. 410—423. III. 2. 3. és számtalan adat Italia történetéhez s az egyetemes történelemhez az egyes könyvek végén.

két.¹ Azt pedig tőle, mint humanistától, nem is vehetjük rossz néven, hogy az ókor íróinak, «*még ha hibáznak is*», többet hisz, mint a szerény magyar krónikásoknak.²

Az idegen források, a melyekből merít, igen számosak. A rómaiak magyarországi uralmáról, Scythia európai és ázsiai részéről, továbbá Pannoniáról és Daciáról írva, nagy gondossággal szedegeti össze mindazt, a mit a classicus írók, a jelenték-telenebbek is, tárgyát illetőleg följegyeztek. Mintegy hetven görög és latin auctort idéz az első harmincz lapon, de azért alig tud többet mondani, mint a mennyit néhány nagyobb írótól — Herodotostól és Strabotól a scythákról, Pliniustól Pannoniáról és Daciáról — tanult. Kétségtelen, hogy csupán azért hivatkozik épen műve legelején a classicus íróknak, költőknek és szónokoknak is oly nagy tömegére,³ hogy az olvasóban a maga nagy tudománya iránt bámulatot keltsen és műve hitelét ily módon is fokozza. Ezért oly művekre is hivatkozik, a melyeket maga nem is látott,⁴ vagy pedig, ha ír valamiről, nem az igazi forrását nevezi meg, hanem nagyobb tudományos szín kedvéért néhány más, kevésbbé ismert íróra hivatkozik.⁵

A tárgyalás további folyamán használhatatlanná válnak a classicus írók s ezzel szerzőnk idézései is megcsappannak. A hunok és góthok történetére *Jordanis*, a longobardok és avarokéra

¹ «Caeteri autem scriptores, quibus auctaritate magis credere debemus» ... (Attila hódító hadjáratairól.) 95. I. 6.

² «Nos autem vetera monumenta nimia auctoritate pollentia, etiam in errore sectari, quam cum his (dum licet) bene sentire maluimus.» 29. I. 2.

³ Idézi a *görög* írók közül:

Apollodorost, Apollonidest, Appianost, Aristobulost, Kritot, Damasippust, Diodorost, Diogenest, Diont, Dion Pruseust, Dionysios, Ephorost, Eratosthenest, Euripidest, Eusebios, Hekataios, Hegesippost, Herodianost, Herodotost, Homerost, Hypsikrateg, Metrodorost, Onesikritost, Philemont, Philostrateg, Pytheast, Plutarchost, Polykletost, Poseidonios, Ptolomaios, Strabont, Timagenest, Timaios, Hieronymust, Priskust, Procopiust, Menandert, Suidast. A *rómaiak* közül: Cornelius Nepost, Livius, Pompejus Trogust, Pomponius Melat, Pliniust, Cornelius Tacitust, Jul. Florust, Suetonius Tranquillust, Trebellius Polliot, Europiust, Symmachust, Ammianus Marcellinust, Paulus Orosiust.

⁴ Pl. *Priscost* többször idézi, de csak azon helyeit, a melyeket *Jordanis*-ban átírva talált.

⁵ A góthokról szólva Possidonios és Menandert idézi, bár Herodotost (IV. fej. 95. c.) írja ki.

Paulus Diaconus, a frankokéra *Einhardus* és az *Annales Laurisenses*, a kalandozások korára *Liutprand* s a későbbi német-magyar harczokra *Freisingeni Ottó* és *Arenpeck* ausztriai krónikája a kútfője.

Használta ezenfelül a szent Adalbertnek Brunó-féle életrajzát, az *Annales Mellicenses*t, I. Ulászló történetéhez *Callimachus-nak* Ulászlóról szóló munkáját, az olasz történelemre *Andrea Dandolo* krónikáját, *Andrea Naugerio* és *Marino Sanuto* velenzei történetét.¹

Mindezen írók mellett azonban két író nagy összefoglaló dolgozatai szolgálnak szerzőnk támogatására. Az első a XV. századi *Biondo* (Blondus), több pápa titkára, a ki Rómának Alarich által történt elfoglalásától (410) a saját koráig terjedő világtörténelmet írt. Bonfini nagyra becsülte Biondót,² a ki annyira kezére járt neki s a kinek decasaiban a világtörténelem nyers anyagát ép oly fáradságos gondnal egybegyűjtve találta, mint Thuróczi-nál a magyar történelem anyagát. Nagyon valószínű a föltevés, hogy szerzőnk még a legismertebb középkori írókat, Jordanist, Paulus Diaconust stb. is csak Biondo gyűjteményéből és átírásából ismerte.

A másik író a nagy humanista, *Aenea Sylvio*, később II. Pius pápa (1458—64.), a ki a saját kora történelméről írt rendkívül becses emlékiratokat. Bonfini nagy tisztelője volt,³ vitás kérdésekben mindig nagyra becsüli az ő véleményét és még híres regényének, az «Euryalus és Lucretia»-nak elég terjedelmes kivonattát is fölveszi történelmi elbeszélésébe.⁴ Különösen a csehekre és a husszitákra vonatkozó adatait veszi át.

Az összegyűjtött anyag tudományos *kritikájával* azonban szerzőnk nem sokat gondolt. Mint minden más tekintély előtt, a tekintélyül elfogadott történelmi források előtt is föltétlen bizalommal meghajol. Kiírja őket, gyakran lapokon át, alig valamit változtatva a szavakon és minden további kritika nélkül a tények-

¹ Hivatkozik még a következőkre: Paulus Aquileius, Guilielmus, Sychardus, Crescentinus, Petrarca és Palmerius műveire.

² Többször dicséri: 254. II. 4. 304. II. 7. 335. II. 9. 350. II. 9.

³ Nagy dicsérettel emlékezik róla: 7. I. 1. 25. I. 1. 30. I. 2. 40. I. 2. 305. II. 7.

⁴ 433. III. 3.

ben. Itt-ott, a hol forrásai fontosabb kérdésekben szembetűnően ellenkezőt állítanak, felsorolja a különböző véleményeket, igyekszik a leghelyesebbet kiválasztani.¹ Azonban az egész anyagra kiható, részletes kritikát hiába keresünk nála, forrásait ellenben minden hibájukkal, meséikkel és tévedéseikkel egyetemben föl-találjuk műveiben. Ő maga is érzi, hogy mily nehéz a föladata általán a történetíróknak, a miért forrásaikban sok hamis anyagot találnak,² de megelégedett a nehézség constatalásával és a saját pártatlanságának hangoztatásával. Nem is a kritikát, hanem a *pártatlanságot* tartja a történetíró fő erényének³ és hogy a saját pártatlansága annál kétségtelenebb legyen, keményen megrójjá a német történetírókat, kik elhallgatták III. Henrik csúfos vereségét, sőt azt írták, hogy Henrik Magyarországot leigázta és adófizetőjévé tette,⁴ továbbá az olasz írókat, hogy a dalmát kérdésben a magyarok ellen Velence érdekében meghamisítják az igazságot.⁵

A kritika elhanyagolásából folynak szerzőnk hibás *chronologiai* adatai. Hogy az Árpád- és Anjou-korra nézve nem pontos, forrásai téves adatainak alapján könnyen érthető. De az már súlyosabb hiba, hogy gyakran még az egykorú események datálásában is hibát ejt.⁶

Genealogiája általában pontos. Nagy gonddal igyekszik az Árpádok családfáját megállapítani, majd az Anjouk és Árpádok rokonságát kimutatni s egyúttal az Anjouknak VIII. Lajos francia királyon kezdve részletes és elég hű genealogiáját adja.⁷ A *Hunyadiak* genealogiájánál azonban egyszerre minden komoly gondolkozást cserben hagy. A nagy király családjának oláh eredetét tagadnia nem lehetett, de az oláhok római származásának

¹ Gizella királynét a magyar források gonosz, — a németek szent asszonynak írják. Szerzőnk szerint két Gizellának kellett lennie. 214. II. 11.

² 304. II. 7.

³ 229. II. 2.

⁴ U. o.

⁵ 368. II. 10. stb.

⁶ Pl. Jajcza elfoglalása után Mátyás hazaérkezését 1463 karácsonyára teszi 1464 február helyett; Podiebrád halálát 1470-re 1471 helyett; Boroszló ostromát 1473-ra 1474 helyett; az olmützi béke után a királyok találkozását 1478-ra 1479 július helyett stb.

⁷ 336—337. II. 9.

tétele alapján könnyű volt a *Hunyadiak római eredetének* tételét is fölállítani.¹ Marcus Valeriusnak egy gallussal vívott párbaja folyamán holló (corvus) száll a sisakjára, innen nyeri a Corvinus nevet.

Ez az egyetlen név s a Hunyadiak hollós címere elegendő szerzőnknek, hogy a Hunyadiakat M. Valerius Corvus családjával összekapcsolja. Valerius, szerinte, sabin származású volt, ezek pedig lacedaimoniak, ősatyjuk, Lacedaimon, magának Jupiternek és Taygetának volt a fia. A család a római királyság, majd köztársaság és császárság alatt híres fiakat szül; leányai kezéért consulok, sőt császárok versenyeznek. Corvinus Messala, a költők és szónokok nagy maecenása, mint hadvezér, Augustus császár korában Dalmatiába s utóbb Pannoniába telepítette át a családot s erről nevezték a Dráva-Száva között Valeriának és a Száván túli részt a Corvinokról Corvatiának. (!) A család, bár híre elhalványult, sohasem halt ki Pannoniában s Hunyadi Jánosban újra előtört fénye. Mindezeket föliratos emlékekkel, családi címerekkel s régi arany-, ezüstpénzekkel iparkodik szerzőnk hihetőbbé tenni; sőt hozzáteszi, hogy ezen pénzek bizonyossága szerint maga Nagy Konstantin császár is a Corvin-családból származott.² Más előkelő *családok és városok* eredetének kérdésénél is látjuk szerzőnk törekvését, hogy az ókorral valami kapcsolatba hozhassa őket. A *Báthoriak* szerinte Bathotól, Pannonia királyától erednek («a kiről Strabo emlékezik»), *Sopron* Semproniustól, *Pozsony* Pisotól, *Kassa* a Cassius-családtól nyerte nyevét, *Pest* az itáliai Paestumról.³ Maga a magyar nemzet is a legdicsebb ősökkel dicsekedhetik, szerzőnk egyenesen Mars hadistentől és a nagy görög hőstől, Herkulestől származtatja a harczias magyarságot.⁴ De nincs okunk csodálkozni; Italiában ez időben épen nem volt ritkaság, hogy egyes családok maguk igyekeztek állítólagos ókori őseikkel való rokonságukat kimutatni. II. Pius pápa, Aenea Sylvio Piccolimini, pusztán azon alapon, hogy családjában az Aeneas és a Sylvius név gyakori volt, ősi rómainak tartotta magát; II. Pál

¹ L. erről bővebben «*A föld és népe*» cz. fejezetben az oláhok tárgyalásánál, 65—66. lapon.

² 538—543. III. 9. és 448. III. 4. 529. III. 8.

³ 6—7. I. 1.

⁴ 163. I. 9.

pápa, a velencei Barbo család tagja, a római Ahenobarbusoktól származtatta magát s természetesnek látszik, hogy a római Massini-család F. Maximustól, a Cornaro-család a Corneliusoktól akarja származtatni magát, a milanoi Plato-család pedig Platótól, a nagy bölcselőtől.¹ Még kevésbbé fogunk csodálkozni Bonfini származtatásain tudva, hogy IV. Frigyes császár 1453-ban hitelesíti és megerősíti a IV. Rudolf osztrák herceg által 1359 körül az osztrák hercegség számára gyártott szabadságlevelét, mely szerint az osztrák hercegség már Julius Caesartól és Nero császártól különös szabadalmakat nyert.²

A történetbuvárlatnak, mint tudománynak szempontjából kifogásolható hiányokkal szemben szerzőnk *művészi előadása* valóban meglepi az olvasót. Csak a munka legelején néhány levél, Scythia leírása fárasztó, azontúl az előadás mindvégig élvezetes, kellemes olvasmány. Művészi jellemrajzok, párbeszédek, még gyakrabban hosszadalmas szónoki beszédek élénkítik a tények elbeszélését.

Beszédei valódi mintaképei a történelmi szónoklatoknak, általában megfelelnek a szereplők helyzetének s nem csupán a classicus történetíróknak, hanem a rhetoroknak komoly tanulmányozása is meglátszik rajtuk.³ Némelyik igazán művészi, erős, lendületes szónoklat, mint Leo pápáé Attilához,⁴ Julian bíbornoké a török háború érdekében,⁵ Szilágyi Mihályé Mátyás megválasztása ügyében⁶ és Báthori István beszéde az osztrák háború ellen⁷ és a kenyérmezei csatamezőn.⁸

Maguknak a tényeknek *elbeszélése* is gyakran drámai érdekességű, az események színterének, különösen a csatatereknek színezése is mindig élénkségre törekszik. Természetes, hogy szerzőnk forrásai szűkszavú adataihoz a saját képzelőtehetségéből adja hozzá a részleteket.

¹ Burckhardt, i. m. I. 252. l.

² Wattenbach: Die oesterreichischen Freiheitsbriefe. Bécs, 1852.

³ Attila beszédében (53. I. 3.) az igazságosságról szóló rész erősen Cicero «De officiis»-a után készült, — Brankovics beszéde Oláhország elfoglalásáról Cicero «De imperio Cn. Pompei»-ra emlékeztet több részletében.

⁴ 101—103. I. 7. ⁵ 483—484. III. 6. ⁶ 530—532. III. 9. ⁷ 612—613. IV. 4. ⁸ 636—37. IV. 6.

Nyelve mindvégig a legtisztább classicus latin nyelv, csupán a görög szavak gyakori használata árt némileg tisztaságának. A latin nyelvvel együtt azután az egész előadás valódi ókori színezetet nyer.

A túlzás, mint annyi kortársánál, nála is elmaradhatatlan: még a keresztény vallás fogalmait is a pogány classicus kifejezésekkel adja vissza. Jézus Krisztus, akár csak Jupiter, «Optimus Maximus» és «Feretrius»; Szűz Mária «Diva», «Diva Virgo» és «Dea», temploma «Delubrum Magnae Matris»; a szentté avatásra nála «inter deos referre» és «apotheosis» a kifejezés.

Még különösebb, hogy szerzőnk előadásában Attila Mars-tól és Herkulestől kér segílyt¹ s Milanóba bevonulva, nagy tisztelettel áldozik nekik,² ugyanúgy cselekszik később a honfoglaló Árpád is.³ Attila haditanácsában a vezérek, mint a római senatorok, «pedibus sententiam eunt»,⁴ szent István «fetiales»-eket küld a bessenyők megtérítésére.⁵ Károly Róbert mintha egészen pogány módon áldoznék az isteneknek.⁶ Az országgyűlésen a szónokok a magyar rendeket «patres conscripti»-nek szólítják,⁷ a hadvezérnek «dictator»,⁸ az ispánoknak «princeps»⁹ vagy «satrapa»,¹⁰ a bírónak «praetor» a neve.¹¹

A cseh háború magyar vitézei Trója görög hőseit juttatják szerzőnk eszébe; Szapolyai Imrét tartja Ulyssesnek, Báthori Istvánt Agamemnonnak, Kinizsi Pált Ajaxnak, Csuport Diomedesnek, Ország Mihályt Nestornak, Mátyás királyt a legnagyobb hősnak, Achillesnek.¹² Sőt már előbb, az ősmagyar hadszervezetben,

¹ 92. I. 6.

² 99. I. 6.

³ «Mars pater tuque parens Hercules, quorum auspiciis, maiorum exemplo, almas tam procul Pannonias petivimus, perpetuas has nobis sedes concedite». Így imádkozik Árpád s azután: «Marti ac Herculi progenitori Istrianam aquam ex more libavit». 163. I. 9.

⁴ 100. I. 6.

⁵ 209. II. 1.

⁶ «Jesu Christo liberatori imprimis, deinde caeteris numinibus, Soteria rite persolvit.» 348. II. 9.

⁷ 532. III. 9.

⁸ 201. II. 1.

⁹ 224. II. 2.

¹⁰ 234. II. 3.

¹¹ 261.

II. 4. ¹² 579. IV. 7.

légiókat látunk szerzőnk előadásában praefectusokkal, centuriókkal és decanusokkal.¹ Hanem ennek így kellett lennie s így is volt a legjobb ízlésű olasz humanistáknál is,² mert a classicus latinságra törekvő író, ha választania kellett valamely modern fogalomnak új, de rendesen gyanus classicitású és föltétlenül classicus régi kifejezése között, minden habozás nélkül az utóbbit választotta.

Bármennyit fáradozott szerzőnk nagy műve minél díszesebb tételén, azt nem érhetette meg, hogy nyomtatásban megjelenve lássa. Ulászló gondoskodott ugyan díszes másolatról, de a kiadás költségeit fedezni hajlandó nem lehetett. Hazánkban az idő szerint sajtó nem működött, külföldön kiadni a művet, roppant terjedelme miatt, nagyon költséges lett volna. A szerzőnek s megbízóinak halálával azután maga a kézirat is teljes feledésbe merült, úgy hogy valóságos véletlenség, hogy egyes részei más-más magánkönyvtárakban fönmaradtak s egységes kiadásuk lehetségessé vált.

Az első három decas több kéztől eredő hibás másolatban *Istvánffy* Pál birtokában volt s ő Bornemissza (Abstemius) Ferencz főesperes és székesfehérvári kanonok közbenjárására kiadás céljából átengedte a Mátyás-kori humanista irodalom buzgó kutatójának, beszterczei *Brenner* Mártonnak. Brenner sietett közzéadni, még a kézirat hibáit sem ért rá kijavítani s így a három első decas Baselben, 1543-ban végre megjelenhetett.³ De az érdeklődők lehetetlennek tartották, hogy Bonfini művét épen Mátyás koronázásával félbenhagyta volna. Tovább folyt tehát a kutatás a kézirat többi részei után. *Verancsics* Antal Krakkóban végzett kutatásokat 1549-ben,⁴ egy fiatal lengyel tudósnál, *Andreas Tricesius*-nál meg is találta az V. decas öt könyvét.⁵ Majd a következő évben arról értesül, hogy a még mindig ismeretlen IV. decas és

¹ 161. I. 9.

² *Burckhardt*, i. m. I. 345. l.

³ Brenner Márton ajánlólevele Révay Ferencz nádorhoz, 1543 szept. 1-ről. Zsámboky-féle kiadás, 9. l.

⁴ *Munkái*, VI. 352 l.

⁵ «Deus bone, quam dulce, quam gratum, quam exosculandum tibi tuique similibus debet hoc novum existere», írja Krakkóból Pesti Gáspárnak 1549 nov. 10-én. *Munkái*, VI. 353. l.

az V-iknek meglevő része *Révay Ferencz* nádor birtokában van, sürgősen kéri tehát a nádort, hogy engedje át neki a kéziratot, legalább a IV. decast, elolvasás céljából.¹ Maga Verancsics foglalkozott az általa talált rész kiadásának tervével is,² azonban diplomatai elfoglaltsága miatt nem volt rá érkezése. Barátja, a tudós *Csáky Mihály* a IV. decas hat első könyvét kiadás végett *Heltai Gáspárnak* átengedte s Heltai a III. decas 9. és 10. könyvével együtt sietve közre is adta a Mátyás korát tárgyaló nyolcz könyvre terjedő töredéket.³ Az első teljes kiadást Miksa király udvari történetírójának, *Zsámboky Jánosnak* köszönhetjük. Az első három decast a Brenner-féle kiadás után adja, de javítva, a IV. decast a Révay-család könyvtárából, az V. decas öt könyvét pedig Nagyvárad tudós püspökének, Forgách Ferencznek kézirati példányából adta ki.⁴ Ezen *editio princeps* a maga egészében még hat kiadást ért;⁵ az elbeszélés folyamán beszótt beszédek külön kiadásban megjelentek,⁶ úgyszintén a Hunyadi János nándorfehérvári győzelmét⁷ s II. Ulászlónak testvéreivel való 1494-iki lőcsei találkozását⁸ tárgyaló részlet is.

A török hódító támadásokban közelről érdekelt s a magyar-török harcok iránt komolyan érdeklődő *németek részére két*

¹ *Munkái*, VII. 45. l.

² «Si Deus nobis otium fecerit, quam citissime potero, reliquum quoque hoc Bonfini nominis luci polliceor» etc. *Munkái*, VI. 353. l.

³ *Historia Integra Mathiae Hunyadiis*. Kolozsvár, 1565.

⁴ «Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades quattuor cum dimidia» etc. Bazel, 1568. Ismételjük, hogy a következőkben mindig ezen kiadás lap-számaira hivatkozunk.

⁵ Frankfurt, 1581. Köln, 1690. Hannovia, 1606. Pozsony és Bécs, 1744. (Ugyanez a kiadás két külön címlappal.) *Lipce*, 1711. A legutóbbi kiadás szövegének hibátlanságát és pontosságát a tudós kiadó, *Bél* Károly szorgalmának köszönjük.

⁶ *Livii Hungarici*, id est celeberrimi de rebus Hungariae historiographi . . . orationes. Kassa, 1732.

⁷ *Narratio de Bellagradi sive Albae Graecae a Mahomete II. imper. turc. facta 1456. oppugnatione*. *Reusner*: Rerum memorabilium Pannon. Frankfurt, 1603. — Ugyanezen részt már előbb kiadta egy névtelen: *Syndromus Rerum Turcico-Pannonicarum*. 1584. — Ebből vette át a főntebbi, *Reusner*-féle kiadás; — harmadik kiadás 1627.; a negyedik Kalocsa, 1770.

⁸ Az V. dec. 4. könyvéből: *Wagner*, *Analecte Scopusiana*, II. 1774. pp. 115—121.

fordítás készült. Az első még a Brenner-féle kiadás megjelenése előtt látott napvilágot,¹ a második az 1568-i Zsámboky-féle szöveg teljes fordítását tartalmazza.² Teljes magyar fordítása sohasem készült,³ *Heltai* Gáspár azonban valóban nagy elismerésre méltó munkával, a fölösleges szószaporításokat elhagyva, a fontosabb részeket szószerint is fordítva átdolgozta és «Chronika az magyaroknak dolgairól» címen Kolozsvárott, 1575-ben ki is adta.

A lázas érdeklődés, a melylyel XVI. századbeli humanistáink legjobbjai a tudós olasz humanista kéziratát kutatják, a hét latin, négy német nyelvű kiadás és *Heltai* magyar átdolgozása, mind szerzőnk páratlan *népszerűségéről* tesz tanúságot. XVI. és XVII. százdbeli legkitünőbb történetíróink művei java részben a legújabb korig kiadatlanul kallódtak, velük szemben mily hasonlíthatatlanul fényesebb az olasz humanista sikere! Több mint két századon át Bonfini műve volt itthon is, külföldön is a legtöbbet olvasott magyar történelmi munka. Az igazi történelmi érzék és kritika fejlődésével azonban híre egyre hanyatlott. Minél inkább kezdték megismerni forrásait, annál alább esett az ő pompázó földolgozásának értéke. Ma már ismerjük forrásait, pontos elemzésben; s a történelmi valóságot többé nem szerzőnk mesterkél, de kritikátlan földolgozásából, hanem eredeti forrásainak följegyzéseiből fogjuk méríteni. Tudjuk, hogy ott is, a hol nem írott forrásokból dolgozik — mint Mátyás és II. Ulászló korának előadásában — igen gyakran úgy gondolja ki a részleteket a főeseményekhez;⁴ mint udvari alkalmazott nem írhatott teljes függetlenséggel, s mint külföldi, nem ismerhette jól a

¹ *Wahrhaftige Chronik* d. allermechtigsten Königreich in Ungarn, übersetzt von H. Boner. Strassburg, 1541. Frankfurt, 1541. és Basel, 1645.

² *Ungarische Chronica*, verteutscht aus d. latein durch Paulum Frisium. Frankfurt am Main, 1581.

³ *Kemény* József gróf (i. m. 270. l.) Soterius állítására hivatkozva 1606-ból egy *belga* és Czvittinger tekintélyére, ugyanazon évből egy *magyar* fordítás megjelenését említi, ezeknek azonban sehol semmi nyoma.

⁴ E tekintetben rendkívül érdekes *Csánki* Dezső tanulmánya Szabács megvételéről (Hadtörténelmi Közlemények. I. k. 1888. 364—388. ll.), melyben pontos forrástanulmányok alapján pontról-pontra igazolja, mily sok részletet költött Bonfini a nagy vonásaiban igaz és helyes elbeszéléséhez a szabácsi viadal leírásában.

nemzetet, az országot, a melynek történetét írta. De műve több tekintetben mégis mindenha érdekes és értékes alkotása marad a magyar történetírásnak.

Szerzőnk műve, tartalmát nem tekintve is, egyik legérdekesebb emléke a fejlődő s Mátyás udvarában teljes pompájában kibontakozó renaissancenak. Új szellemet, *új irányt visz a magyar történetírásba*. A művészi előadást emelte a történetíró főfeladatává, a mely mellett a tartalom s a történelmi igazság földerítése meglehetősen csekély szerepet nyer. Mennyire hű tükre szerzőnk műve annak a modern szellemnek, mely akkor kezd hazánkba átszűrődni, s mely az igazsággal, őszinteséggel lényegileg nem sokat törődve, a külső pompa fényével akar hatni! Az ő példája lelkesítette XVI. századi humanista történetíróink nagyobb részét, kik nem ismertek szebb föladatot, mint hogy az ő művét ott, a hol ő abban hagyta, hasonló classicus nyelven folytassák.

Másrészt a mily fontos irányt adott szerzőnk humanista történetírásunknak, ép oly megbecsülhetetlen művének *tartalmi, kútfői értéke*. A hol forrásait használhatjuk, az ő földolgozását nem fogjuk használni; de egészen rá vagyunk utalva Mátyás és Ulászló korának részletes tanulmányozásában, a hol egyéb egységes földolgozás nem áll rendelkezésünkre. Az oklevelek, föliratok, érmek és egyéb hiteles emlékek — mondja *Freeman*¹ — mint pótló és helyreigazító adalékok csak másodrangú kútfők valamely korszak egykorú *elbeszélő* kútfőjének egységes, egybefoglaló és folytonos előadása mellett, úgy hogy valójában az elbeszélő kútfők a történelmi ismeretek elsőrangú forrásai. Ily értelemben szerzőnk műve Mátyás és Ulászló korának valóban elsőrangú forrása. Okleveles és egyéb hiteles egykorú források adatai részleteiben sokban módosítják és kiegészítik szerzőnk előadását, de Mátyás koráról való tudásunk a maga egészében megmarad úgy, a hogy azt szerzőnk megalkotta. Bonfini decasai ép úgy alapjai fognak maradni a Mátyás-korabeli történelmi kutatásoknak, mint a hogyan nagy mesterei közül Herodotos műve a perzsa háborúk és Livius a pún háborúk történetének.

¹ A történelem tanulmányozásának módszere. Ford. *Hegedüs Pál*. Budapest, 1895. 181—182. ll.

Végül mily nagyszámú, mennyire becses adalékokkal járul nemzeti *művelődésünk történetéhez*, a következő fejezetek fogják részletesen tárgyalni és igazolni.

Irodalom.

A Bonfinira vonatkozó irodalom gondos összeállítását megtaláljuk *Szinnyei* József: «Magyar írók élete és munkái» cz. nagy munkájának I. kötetében. 1209. l. Mindazáltal szükségesnek tartjuk e helyütt is azon művek fölsorolását, melyekre a bevezetés folyamán tekintettel voltunk:

Ábel Jenő: Bonfini életrajzához. *Egyet. Philologiai Közlöny*, 1880. 288—291. ll.

Ballagi Aladár czikke Bonfiniról a *Pallas Nagy Lexikonában*.

Beigel István: Adalék Bonfinius élete történetéhez. *Századok*, 1902. 88—91. ll.

Békesi Emil: Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. *Katholikus Szemle*, 1902. 328—331. ll.

Csánki Dezső: Szabács megvételéről. *Hadtörténelmi Közlemények*. I. k. 1888. 364—388. ll.

Flegler Sándor: A magyar történetírás története. Ford. ifj. *Szinnyei* József. Bpest.

Haner György: De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum. Bécs, 1774.

Helmár Ágost: Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése és műve kútfőinek kimutatása s bírálati méltatása. Budapest, Akadémia, 1876.

Kemény József gróf: Bonfinius élete és munkáiról. *Új Magyar Muzeum*, 1854. I. köt. 246—270. és 315—323. ll.

Potthast: Bibliotheca Historica Medii Aevi. I. köt. (2. kiad.) Berlin, 1896.

Joh. Christophorus Stemler: Disputationem circularem de Antonio Bonfinio sub praesidio Dan. Guil. *Moller*i, Com. Pal. Caes. et. Prof. Publ. sinceris Bonfinii aestimatoribus exhibet Joh. Christ. Stemler, Neostadtensis ad Orlam Variscus. Altdorf, 1698. (A húsz oldalnyi kis mű, melyre említett szerzőink majdnem

mind hivatkoznak, de nem igen használtak, egészen jelentéktelen.)

Thallóczy Lajos: Helmár művének ismertetése. *Századok*, 1876. 854—856. ll.

Tiraboschi: Storia della letteratura Italiana. VI. köt. 2. rész. Róma, 1784.

Zsilinszky Mihály: Bonfinius Antal történetíró jellemzése. *Századok*, 1877. 510—527. ll. Ugyanezen mű rövid összefoglalása megjelent a Márki-féle *Mátyás Király Emlékkönyvben* 241—245. ll.

A MAGYAR MŰVELŐDÉS

A XV. SZÁZADBAN

ANTONIO BONFINI «RERUM HUNGARICARUM DECADES»-E

ALAPJÁN.

ELSŐ FEJEZET.

A föld és népe.

Éghajlat, termékenység. Földművelés. Bortermelés. Kertészet és gyümölcs-termelés. Állattenyésztés; lótenyésztés. Vadászkutyák, vadak. Haltenyésztés. Bányászat: só, nemesérczek, ásványvizek. Bányaművelés. Mátyás intézkedései. Természeti csapások: pestis, sáskák, egerek, szárazság, fagy, éhínség, sociális zavargások. Általános jólét. A magyar faj; jelleme, szabadság- és hazaszeretete, nemzeti büszkesége, gyűlölete a német és olasz ellen. Németek, olaszok hazánkban, művelődési és politikai szerepük. Oláhok. Székelyek. A magyarság uralkodó állása.

Antonio Bonfini a renaissance nagy történetíróinak mintájára, műve legelején részletes rajzát adja azon területeknek, melyek a műve folyamán előadott események színterei voltak.¹ Bőven szól Scythiáról, ennek európai és ázsiai részéről, majd a vándorló magyarság egyes pihenő helyeiről, végül a mai Magyarország földrajzi viszonyairól. Scythia leírásánál a szerzőknek és földrajzi neveknek olyan rendszertelen halmazát tárja elénk, hogy egyenesen lehetetlenség eligazodni rajta. Mai hazánk leírása egészben véve helyes ugyan, de viszont oly vázlatos, hogy még a legrövidebbre fogott ismertetése is teljesen meddő munka lenne oly nagyszabású munkálgodás után, a melylyel Csánki Dezső a Hunyadiak-korabeli magyar földrajzot fölkutatta és leírta.²

A tisztán leíró földrajzi adatok hasznavehetetlenségével szemben áll azonban szerzőnk azon adatainak rendkívüli becse,

¹ 3—28. I. 1.

² Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 3 kötet. Budapest, 1890—97.

melyek a magyar föld természeti, éghajlati és néprajzi viszonyaira vetnek fényt.

Magyar író a mindennapos megszokás közönyösségével észre sem vette, föl sem jegyezte volna e fontos adatokat, az idegen Bonfini, mint reá nézve újszerű és szokatlan tényeket, nem késett, ha csak futólagos és mellékes megjegyzések gyanánt is, följegyezni őket, mintegy a politikai s hadi nagy események intermezzójaképen.

★ ★ ★

Hazánk *éghajlata, fekvésének szépsége* meglehetősen kedvére van az Italia kék egéhez, verőfényes szép tájaihoz szokott jövevénynek. Az volt róla a véleménye, hogy «ha egy kissé még enyhébb volna, s nem lenne benne annyi az útonálló, hanem annál több lenne a város, akkor Magyarországot, éghajlatának kellemessége és fekvésének szépsége folytán, méltán a világ bármely más országa fölé lehetne helyezni».¹

Így azután érthetővé válik szerzőnk azon adata, hogy mikor a honfoglaló magyarság hazát jött keresni, egy talpalatnyi földet sem talált üresen, mert «csodálatos termékenysége és a kellemes éghajlata folytán az országot nemcsak a szomszédos, hanem a távolabbról érkező népek is teljesen ellepték».²

Az éghajlat kedvező voltának természetes következménye volt a magyar föld rendkívüli *gazdagsága és termékenysége*. A magyar föld csodálatos gazdagsága bármulatra ragadta minden a rajta megforduló idegent, ellenséget, jóbarátot egyaránt. Ellenségünk, Freisingen püspöke, *Ottó*, ki 1147-ben a második keresztes haddal utazott hazánkon keresztül, nem győzi a sorsot vádolni, s az isteni Gondviselést csodálni, hogy a szörnyeteg magyar népnek ilyen gyönyörű ország birtoklását megengedi.³ *Bertrandon de la Broquière*, bourgognei lovag, II. Fülöp burgundi herczeg főkonyhamestere, ki 1433-ban hazánkon keresztül utazott

¹ «Si mitior esset, aut latrociniiis carere posset, frequentiam quoque oppidorum maiorem haberet, coeli benignitate et pulchritudine situs omnibus orbis regionibus suo iure possit anteferri». 24. I. 1.

² 161. I. 9.

³ Gesta Friderici Imperatoris, I. c. 31. (*Pertz. Mon. Germ. Scriptores* XX. p. 368.)

a Szentföldről visszajöttében, a komoly szemtanú meggyőződésével dicséri naplójában a magyar föld rendkívüli gazdagságát, terményben, állatban, ásványban egyaránt.¹

Bonfini kortársa, a német *Harff Arnold* is, 1496-tól 1499-ig terjedő világtúráján hazánkat «szép, erős és termékeny» királyságnak találta.² Bonfini többi kortársa, *Galeotto Marzio*³ és *Pietro Ranzano*,⁴ és — hogy az idegenek mellett magyar szerzőt is említsünk — a világlátott nagy humanista, Esztergom érseke, *Oláh Miklós*⁵ is a legkomolyabb megbízhatósággal, de másrészt a csodálattól elragadott hangon dicsérik a magyar föld kimeríthetetlen erejét.

Ennyi komoly tanú bizonyossága alapján bizton megállapíthatjuk, hogy mennyiben adhatunk hitelt Bonfini adatainak. «A természet a talaj kiváló termékenységgel áldotta meg ezt a földet: aranyat, ezüstöt, sőt, drágakövet s festőanyagot nagy mennyiségben lehet bányászni belőle; az állatok, különösen a ló és szarvasmarha, csodálatos bőségben tenyésznek; továbbá takarmányban, gabonafélékben, hüvelyes veteményekben, s gyümölcsfélékben is nagy a bőség.»⁶ «Úgy vélik tehát, hogy Pánról, a pásztorok istenéről, vagy a föld termékenységről nevezték el Pannoniának», veti utána szerzőnk, jellemző etymológiával;⁷ s tovább fűzve az etymológiát, a Kárpátok nevét a görög *καρπος* (gyümölcs) szóból származtatja.⁸

¹ Eredeti francia szövege: *Hatvani*: Brüsszeli Okmánytár, IV. köt. 301—323. ll. Magyar fordítását *Szamota* István közölte: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten. Budapest, 1891. 48—99. ll.

² Naplójának hazánkat illető részét *Szamota* közli fordításban; i. m. 109—127. ll.

³ De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis, cap. 31. (*Schwandtner*, *Scriptores*, I. 564—65. ll.)

⁴ *Epitome Rerum Hungaricarum*. Index. II. (*Florianus*, *Fontes Dom.* IV. p. 154.)

⁵ *Hungaria*, cap. 18. (*Bél*, *Adparatus*, p. 33.)

⁶ *Tellus quidem summa ubertate soli, et rerum omnium copia a natura donata, ubi aurum, argentum, sal, lapillos, colores effodere licet: pecorum mira fecunditas, in primisque boum et equorum, — item frumenti, pabuli, leguminis et pomorum abundantia.* 20. I. 1. V. ö. 690. IV. 9.

⁷ 20. I. 1.

⁸ «*Carpathii montes, a fructu nimio dicti.*» 3. I. 1. V. ö. 256. II. 4.

De nemcsak a Tisza-Duna közének végtelen alföldje s a Dunántúl dombvidéke, hanem Erdély hegye-völgye is részese a természet áldásának. Bőven van «aranya, bora, gabonaféléje, marhája», szóval «mindene, a mit csak a legpazarabb életmód követelhet».¹

Gazdagsága, természetesen, nem annyira terményekben, mint marhában és főképen bányái kincseiben állott, ezért méltán nevezték «Kincses Erdély»-nek.²

A természet csodás gazdagsága szabta meg az ország egész lakosságának foglalkozása körét. Oly földön, a mely a maga gazdagságával teljesen kielégíti lakosai szükségleteit s így fölőlegessé teszi az ipar s kereskedelem közvetítését, csak két főága lehet a lakosság foglalkozásának: a földművelés és az állattenyésztés.

A magyar, az egykori pásztornép, mióta mai hazájában állandó hazát talált, mindenha a *földművelést* űzte legfőbb foglalkozása gyanánt. A pap és nemes földesúr volt, a jobbágy földműves, az ország agrárállam. Szerzőnk világos képét rajzolja ennek; mikor a magyar köznemesség forrong a Miksával 1491-ben Pozsonyban kötött szerződés ellen, Bakócz Tamás — szerzőnk szerint — azzal menti a főurak eljárását, hogy már nagy szükség volt a békére, «mert a hosszas háborúk kizsákmányolták a jobbágyokat, pedig hát ezek munkájából élnek és merítik erejüket mind az egyházi, mind a világi rendek».³

A földművelők munkája azonban nem csupán az egyszerű szántás-vetésre szorítkozott, hanem a magasabb rendű borászatot és gyümölcstermelést is a maga körébe vonta.

Bortermelésünket Bonfini kiváló figyelmére méltatja, s adatainak a többi egykorú forrás adataival való egybevetése igazolja, hogy igazat írt.

¹ «Preciosissima regio, et auri, vini, frumenti, pecorum, omniumque rerum feracissima.» 209. II. 1. — «Omnium rerum, quas lautissimus vitae modus exposcit, prae caeteris feracissima.» 567. IV. 1. V. ö. 3. I. 1.

² «Quam quidem regionem olim Hungari, ab auri feracitate, Kenchies Herdell apellavere.» 202. II. 1.

³ «Agricolis, quorum laboribus tam sacri quam prophani ordines se alerent ac tuerentur, spoliatis»... etc. 718. V. 2.

Abból, hogy különösen a *szerémi*¹ és *budai*² bor kiválóságát emeli a többi fölé, joggal következtethetjük, hogy Mátyás asztalánál különösen ezt a két bort kedvelték, még pedig a budait vörös, a szerémit fehér bor gyanánt. Ezen föltevésünket igazolja az a körülmény, hogy éppen a szerémi bor volt a török hódoltság előtt évszázadokon keresztül az ország legédesebb, legzamatosabb és legdrágább bora,³ a budai pedig az egrivel együtt a magyar föld legkitünőbb vörös bora.⁴ A budai bor különösen erős és hamarosan részegít, a minek okát szerzőnk abban leli, hogy közel vannak Buda kéntartalmú forrásai.⁵ Ez a megokolás annyiban érdekes, hogy mások is, mint Bertrandon de la Brocquière is éppen így magyarázzák a budai bor különös erejét.⁶

Buda nemcsak minőségileg, hanem mennyiségileg is kiválóan bortermelő vidék: mikor V. László király Hunyadi Lászlót lefejeztette, «rettegett a nép és a parasztok boszujától, a kik megszámlálhatatlan mennyiségben özönlöttek Budára, a szőlők művelésére».⁷ Egyébként országszerte bő a bortermés,⁸ még a Pozsega⁹ körüli mocsaras és a Zengg melléki¹⁰ sziklás talajon is.

¹ Salamon király, bukása után magányában: . . . «pro Syrmico saepe vino palustrem aquam» (szerémi bor helyett posványos vizet) kénytelen inni. 255. II. 4.

² 25. I. 1. és 522. III. 8.

³ *Wenzel* Gusztáv, Magyarország mezőgazdaságának története. Budapest, 1887. 185—186. és 311—312. II. Dr. *Herczegh* Mihály: A bortermelés hazai fejlődése. (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. I. [1894.] 112. l.) V. ö. M. Gazdaságtört. Szemle. IV. 92. l. *Galeotto*, De dictis etc. c. 27. (*Schwandtner*, I. p. 557.)

⁴ *Wenzel*, i. m. 312—313. II. *Herczegh*, i. m. i. h. Megjegyzendő, hogy *Bertrandon de la Brocquière* Budának nem vörös, hanem fehér borait dicséri. (Brüssz. okmányt. IV. 311. l.) V. ö. *Galeotto*, De dictis etc. c. 31. (*Schwandtner*, I. p. 563.)

⁵ «Pilisiensis conventus — montana quidem regio, et tota vinifera, et ob calidas aquas sulphureum fert vinum, quod tumultum facile ciet.» 25. I. 1.

⁶ «I croisit plus de vins blancs que autres, lesquels sont ung peu ardants, et dit on, que ce vient a cause de des baings chauds, qui sont la autour, qui passent par lieux plains de soulfre.» *Brüssz. okmt.* IV. p. 311.

⁷ 522. III. 8.

⁸ L. főnebb a termékenység általános jellemzésénél.

⁹ «Regio vini feracissima.» 735. V. 4.

¹⁰ «Saxosa quidem regio, gregibus tantum vinoque pollens.» 89. I. 6.

A visegrádi congressus (1355.) fejedelmi vendégei alig győzik dicsérni a magyar bor és gyümölcsfélék bámulatos bőségét;¹ s a magyar király, ha külföldi jó ismerőseinek kedveskedni akart, egy-egy szállítmány borral lepte meg, mint például Mátyás király Miksa osztrák főherceget, kinek egy alkalommal, 1490. tavaszán, négyszáz kád bort küld Linczbé ajándékol.² Zsigmond királynak is a magyar bor ízlik a legjobban; még külföldön jártában is hazánkból küldet bort maga után.³

Az ellenség is kitűnő prédának tartja a magyar bort. Albert lengyel herceg, II. Ulászló öccse, mikor trónkövetelőként hazánkra tör, Kassa környékéről 2000 kád bort küld haza Lengyelországba, ezenfelül sokat kiereszt és még többet katonáinak prédájára bocsájt.⁴

A bő bortermés a magyar hadviselésre is jótékony hatással volt: ezért birt a magyar vitéz tél idején is harcolni, a mit a bornemissza, vízivő török nem tudott megtenni.⁵

A bortermelésen kívül a *kertészet* és *gyümölcstermelés* is nagyon virágzó. A magyar földnek általános termékenységről szólva láttuk már szerzőnknek ide vágó adatait: mennyire gazdag az ország a gabona- és takarmányféléken kívül hüvelyes veteményekben s gyümölcsfélékben,⁶ mennyire csodálják a visegrádi congressus vendégei a magyar gyümölcs rendkívüli bőségét. Mátyás királynak budai,⁷ pesti,⁸ tatai⁹ és visegrádi¹⁰ kertjeire,

¹ «Nemo e Boemis Polonisque fuerat, qui vini et obsoniorum omnium abundantiam satis admirari posset.» 351. II. 9.

² 670. IV. 8.

³ Robacius cseh rabló: «boves et vina, quae ex Ungaria ad Imperatorem advcebantur, intercipit». 430. III. 3.

⁴ 717. V. 2.

⁵ Szendrő ostrománál: «Accedit saevitia frigoris, quam prae vino et crapula multo facilius Ungarus, quam Turcus abstemius et hydropotes perpeti solet.» 606. IV. 4.

⁶ 20 I. 1.; és Erdélyről: 209. II. 1. és 567. IV. 1. V. ö. *Galeotto*, De dictis, c. 27. (*Schwandtner*, I. p. 557.) *Oláh*, Hungaria, c. 18. (*Bél*, Adp. p. 33.)

⁷ 655. IV. 7.

⁸ U. o.

⁹ 6. I. 1.

¹⁰ 655. IV. 7.

továbbá vitéz Jánosnak esztergomi¹ kertjére való kiváló gondja a biztonsága, mily nagy a magyarság érdeklődése a kertészet s gyümölcsstermelés iránt. Csak Beatrix kényeskedő izlését nem elégtik ki a magyar kertészet termékei: a dinnye, cseresznye, szilva, alma és körte, berkenye, som és gesztenye.² Valentini Cesare, ferrarai követ, Eleonora hercegnőtől, Beatrix testvérétől Olaszországból kér (1487.) Beatrix számára különféle gyümölcsöt s zöldségneműt: pármai sajtot, olajgyümölcsöt, gesztenyét és hagymát.³ Az ajándék csakhamar megérkezik, s Mátyás maga is megőrül neki, különösen a hagymáknak.⁴ Ezen idegen fajok termesztése érdekéből hív udvarához olasz kertészeket, részben a konyha, részben a díszkertek művelésére, részben a földművelés okszerűbb fejlesztésére.⁵ Talán éppen ezen Mátyás király behívta olasz kertészek közvetítésének tulajdoníthatjuk, hogy a narancs, citrom, gránátalma és asztali füge Budán, a Mátyás halálát követő években kereskedői úton is kapható volt.⁶

* * *

A magyarság ősfoglalkozásainak második hatalmas ága az *állattenyésztés* volt.

Csodás bősége van hazánkban az állatoknak, különösen a szarvasmarhának és lónak;⁷ összes forrásaink igazolják Bonfini idevágó, túlzónak látszó adatainak hitelességét.⁸

¹ 593. IV. 3. E kertekről, mint jó részben díszkertekről, a «Mindennapi élet» cz. fejezetünkben fogunk bővebben szólni.

² L. Wenzel, Magyarország. mezőgazd. tört. 195—196. II. és Csánki Dezső: I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. 127—128. II.

³ *Diplomatiai emlékek Mátyás korából*. III. 160. 1.

⁴ *Dipl. Eml. Máty. Kor.* III. 247—248. II.

⁵ «Quin et olitores, cultores hortorum, agriculturaeque magistri ex Italia educti.» 653. IV. 7.

⁶ II. Ulászló 1494—95. évi számadás-könyvének adatai *Csánkinál*, Mátyás udv. 127—128. II.

⁷ «Pecorum mira foecunditas, in primisque boum et equorum». 20. I. 1. V. ö. 24. I. 1., 209. II. 1., 567. IV. 1., 690. IV. 9.

⁸ V. ö. *Oláh*, Hungaria c. 18. §. 4., 5. (Bél, Adp. p. 34.); *Bertrandon de la Brocquière* (Brüssz. okmt. IV. 310. 1.), *Ranzani* Ind. II. (Font. Dom. IV. 154.) A középkori magyar állattenyésztés négy főága: szarvasmarha-, ló-, juh- és sertésenyésztés közül Bonfini a két utóbbi fontosságát nem emeli ki

Erdélyben, különösen a székelység vidékein, az állattenyésztés a földművelésnél is fontosabb,¹ a székelység épen azért adózik ökörrrel, mert reá nézve ez az adózás legkönnyebb módja.²

Rossz kezelés, belső zavarok miatt azonban néha-néha még e rendkívüli gazdagság mellett is szükségét lát az ország szarvasmarhában, igásbaromban, a «László szekere» rá a szomorú példa.³ Az Anjouk századának nyugalmas fejlődése azonban e téren is érezteti hatását: Zsigmond már a lázongó husszítákat is azzal csitítja, hogy Magyarországból «mérhetetlen mennyiségű marhát» küld nekik,⁴ — a magyar marha húsának kiválóságáról pedig azzal tesz bizonyosságot, hogy külföldön jártában is magyar földről szállítat maga után vágómarhát.⁵

Különösen a ló az az állat, a melynek tenyésztését a magyar, mint lovas katona, kiváló gonddal űzi. Míg pogány volt a magyar, lóval — kétségtelenül legbecsesebb birtokával — áldozott Istenének: a legnemesebb részeket elégette az áldozat oltárán, a többi részt pedig maga költötte el.⁶ A kereszténység általános elterjedése a lovat megfosztja ugyan áldozati nagy fontosságától, de mint harci paripa mindenha kiválóan becsben állott. Szent László paripájának leírása alkalmával alkalma nyilik szerzőnknek a magyar harci paripa rajzára: «nem annyira erejénél és gyorsaságánál fogva volt kiváló, hanem azon természeténél fogva, hogy urának akaratát és intését csodálatos módon megértette s az volt a szokása, hogy az ellenséget rugással és harapással zaklatta, urát soha el nem hagyta, s a legnagyobb veszedelemben bámulatos okosságot tanúsított».

kellően. V. ö. *Wenzel*, Magyarorsz. mezőgazd. tört. 214—226. II. és 323—333. II. és *Galgóczy* Károly: Adalék Magyarország mezőgazdaságának történetéhez. (Magy. Gazdaságtört. Szemle. I. 1—13. II.)

¹ «Abundant pecoribus, et ex agricultura ac pastura victum trahunt.» 137. I. 7.

² «Divo Matthiae quibusdam temporibus domesticatim bovem solvunt.» 137. I. 7.

³ 333. II. 8. V. ö. *Thuróczi* krónikája.

⁴ 429. III. 3. Bonfini elbeszéléséből úgy látszik, hogy ez 1436-ban történt.

⁵ 430. III. 3. V. ö. főntebb 46. lapon 3. jegyzet.

⁶ Vatha fia János izgatására a nemzet: «rediit in daemonum devotionem, et equina carne vesci coeptum est». 223. II. 2. (A lótej ivásáról szerzőnk nem tesz említést.) V. ö. *Thuróczi*, II. 39. Schwandtner, III. p. 105.

Hogy ez a jellemzés nem csupán Szent László paripájára, hanem általán a magyar harci lóra vonatkozik, egyrészt abból következtethető, hogy Bonfini közvetlen forrása, Thuróczi krónikája épen csak azt mondja meg Szent László lováról, hogy «Szög» volt a neve,¹ — másrészt általánosan ismert tény, hogy a magyar fajta ló csakugyan igénytelen, kicsiny, bár nemes vér.² Honfoglaló őseink mint külön magyar fajt hozták magukkal, eredeti minőségében azonban már sehol sem található, csakis elváltozott alakjában.³

Csak ily kiváló harci paripákon szállhattak küzdelemre a magyar vitézek a szpáhikkal, «a kik lovaik gyorsasága s fürgesége folytán roppant erősek».⁴ Csak nagy ritkán esett, hogy a magyar paripa gazdáját veszedelembé sodorta, mint például Várnánál, a hol a török teherhordó tevéitől megijedve, megbokrosodtak.⁵

Az erdőkben, a Kárpátok rengetegeiben *vadon is* tenyésznek a lovak, még Mátyás idején is. Szerzőnk érthetetlen naivitással azt írja, hogy a tatárpusztítás idején, a Mohi táborból menekült lovak vadultak el, s ezek ivadékai voltak azok a földig érő sörényű vad lovak, melyek az ő korában is nagy számmal találhatók a Kárpátok között.⁶

A mint a harczost paripája, úgy szolgálta a vadászt *kutyája*. Oklevelek és törvénczikkek tanúsítják a kutyapeczérek (caniferi) fontosságát, kik a házi és pásztorkutyáktól különböző vadász-kutyákat gondozták és be is tanították.⁷ Ezen magyar szokás régiségére akar utalni Bonfini azon adatával, hogy Álmos herczegnek, a ki szenvedélyes vadász volt, bátyja, Kálmán király «ügyes, harapós és fürge kutyákat kerestetett mindenfelé, hogy kedvében járjon».⁸

¹ *Thuróczi* I. II. c. 49. (Schwandtner, I. p. 117.)

² V. ö. *Wenzel*. Magy. mezőgazd. tört. 93. l.

³ *Galgóczy*, Adalékok a magy. mezőgazd. tört. (Magyar Gazdaságtört. Szemle. I. 8. l.)

⁴ 469. III. 5.

⁵ 489. III. 6.

⁶ «Sylvestres facti sunt, ... quo quidem genere Carpathii adhuc montes abundant, jubati pedumtenus.» 329. II. 8. és 567. IV. 1.

⁷ *Wenzel*, Mezőgazd. tört. 233. l.

⁸ 272. II. 5. *Thuróczi* a kutyákat nem említi, csak egész röviden: «et dabat ei rex omnia ad venandum necessaria». (II. c. 60. Schwandtner, I. p. 136.)

A rengeteg *erdők* valóban pompás teret nyújtottak a vadász-szenvedélynek. Még az ország szívében, Vác környékén is hatalmas erdőségek találkoztak,¹ a határszéleken, a Kárpátok hegyvidékén, valóságos őserngetegek terültek el. Ezek hatalmas méreteiről fogalmat ad Bonfini fölfogása: Mátyás korában is úgy tartották, hogy a honfoglaló magyarságnak három hónapi erős munkájába kerül, míg a Kárpátokon — természetesen a legkönnyebben járható szoroson át — keresztül bírják vágni magukat.²

Az erdőkben, különösen az erdélyi részekben, olyan nagy *vadakkal* találkozunk a Mátyás-kori vadász, a melyeket azóta a fejlődő kultúra majdnem teljesen kiírtott: bölénnyel, medvével s vadon tenyésző lóval, melyek mind csodálatos gyors futásúak, sörényük egész a földre ér.³ A bölény a tulajdonképeni Magyarországban már kiveszőben volt; Erdélyt illetőleg azonban — a hol 1775-ben, vagy 1814-ben lőtték az utolsót — egyéb forrásaink megerősítik szerzőnk adatát.⁴

Az erdőségek vadbőségével versenyre kél a folyó s állóvizek *halban* való gazdagsága.⁵ A Tiszáról nem is szólva, a melynek csak kétharmada víz, egyharmada pedig csupa hal,⁶ a Dunának halban való bőségét adja Bonfini egyik okául, hogy miért költöznek a magyarok Pannoniába.⁷ A Balaton tava is, különösen Tihany körül, nagycn gazdag;⁸ a Tisza és a Duna, föl egész

¹ «Magnum ibi nemus fuisse aiunt.» 243. II. 3., a mi azonban csak későbbi, mondai fölfogás. (Pauler, Árpádházi királyok kora, I. 1. 561. l.) *Oláh*, Hungaria 10. (Bél, Adparatus p. 19.) a Vác melletti Naszály-hegyeknek már nem nagyságát, hanem *szépségét* dicséri.

² 161. I. 4. *Anonymus* szerint c. 12. Álmos 3000 paraszttal vágat utat a Kárpátokon keresztül. V. ö. az erdők fontosságáról *Oláh*, Hungaria 18. (Bél, Adparatus p. 34.)

³ «In sylvis iubati boves et uri, ac sylvestres etiam equi, utrisque eorum mira pernicitas; at equi iuba sunt ad terram usque demissa.» 7. I. 1.

⁴ V. ö. *Szamota*: Régi utazások, 148. I. 2. jegyz. *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 335. l.

⁵ «Neque deest amnicorum copia piscium.» 20. I. 1.

⁶ *Galeotto*, De dictis etc. c. 6. (Schwandtner, I. p. 538.) *Oláh*, Hungaria, c. 4. és 18. (Bél, Adparatus pp. 6. 34.)

⁷ «Danubii parentis commoda.» 162. I. 9.

⁸ 25. I. 1.

Pozsonyig, vizában is bővelkedett.¹ A rák szintén nagy mennyiségben található, a mi Bonfinit arra az etymológiára csábítja, hogy Rákos mezejének nevét a rajta keresztül folyó patak rákban való gazdagságából származtassa.²

A természet gazdagságát okszerű *halgazdasággal* iparkodtak még fokozni. Mátyás király tatai³ és visegrádi⁴ halastava, melyekben főként a csukát és a potykát tenyésztették, minőségileg is jótékonyan hatott halgazdaságunkra, s nemcsak itthon talál követőkre, hanem még Olaszországba is eljuttatja a magyar hal jó hírét: a milanói herceg megkísérli a Lago di Comoban a magyar mennyhal tenyésztését.⁵

A növény- és állatvilág gazdaságán felül *ásványokkal* is dúsan megáldotta a természet hazánkat. Munkás kezek — bár legtöbbnyire nem magyarok — ezeket a föld méhében rejlő kincseket is föl kutatják és értékesítik nemzetünk gazdasági életében. Szerzőnknek elég számos idevágó adata egymagában is bizonyítéka, mily fontos ága volt Mátyás-kori nemzetgazdaságunknak a bányászat. Egyébként ismeretes, hogy bányászatunk ép e korban olyan kitűnő, hogy külföldiek: oroszok, angolok és francziák követendő mintának tartják.⁶

A magyar föld általában nagyon gazdag e tekintetben: arany, ezüst, drágakő, só, festőanyag nagy mennyiségben található benne.⁷

Arany-ezüst bőven terem az ország hegyeiben-folyóiban egyaránt. Az éjszaki hegyvidéken Körmöcz, Selmecz, Zólyom és

¹ «Quinquaginta piscium corpora, insanae magnitudinis, quos Usones appellant», adnak a magyarok III. Henrik éhező seregének. (V. ö. *Thuróczi* krónikáját, II. 43. [Schwandtner, I. p. 110.]) A vizáról l. *Wenzel*, Mezőgazd. tört. 235. I. és dr. *Takács* Sándor közleményét: Gazdaságtört. Szemle. VII. 92. I.

² «Campum Rakosi... nomen a cancro inditum adhuc servat.» 491. III. 7. = 243. II. 3.

³ 197. II. 1.

⁴ 655. IV. 7.

⁵ *Galeotto*, De dictis c. 6. (Schwandtner, I. p. 538.)

⁶ *Csánki*, Mátyás udvara, 13. I. 2. jegyz. és *Wenzel*, Magy. bányászat kritikai tört. 154—155. II.

⁷ 20. I. I. L. főntebb 43. lap 6. jegyz. V. ö. *Oláh*, Hungaria c. 19. (Bél, Adparatus, p. 35.)

Besztercze arany- s ezüsbányáiról nevezetesek;¹ Gömör rezet s ezüstöt termel bőven;² Tornamegye vasban, Zólyom aranyban-ezüstben bővelkedik;³ Nagybánya szintén kiváló mennyiségű aranyat és ezüstöt szolgáltat.⁴

Erdély gazdagsága különösen feltűnő. «Aurifera Transsylvania»-nak nevezi el szerzőnk,⁵ a mint hogy a magyarok «Kincses Erdély»-nek nevezték.⁶ Itt nemcsak a hegyek méhe rejtí bőven a nemes fémeket, mint pl. Radnán,⁷ hanem «nem egy folyó aranszemecskéket hord magával és néha másfélfontnyi aranydarabokat görget tovább».⁸ A Körös folyó különösen gazdag, s ép a magával hordott aranytól kapta a nevét. (Körös = Chrysus = χρῦσος).⁹

De általában minden folyó bőven mossa az aranyat,¹⁰ sőt «az aranytermő vidéken rakott szőlővesszőkről is néha-néha aranyat szüretelnek».¹¹

Az «aranszüretről» Galeotto és Ranzano szolgálnak bővebb fölvilágosítással:¹² Szerémben és Erdélyben a szőlőtőkére két arasnyi hosszú kacs alakjában fölfut a földből kivirágzott arany. Galeotto hozzáteszi, hogy ezt maga is gyakran látta; — mint ifjabb Vitéz János szerémi püspök vendége járhatott Szerém vidékén — s elbeszéli, hogy az ilyen aranyágacskákból gyűrűt készítenek s ezeket a szemölcsök ellen orvosságul viselik, s neki magának is van ilyen gyűrűje. A nép a XVIII. század végéig hitt e babonában; Rajmán Ádám eperjesi orvos 1718-ban még nem nagy eredménynel iparkodik megczáfolni.¹³

¹ 7. I. 1. ² 27. I. 1. ³ 27. I. 1. ⁴ 20. I. 1. ⁵ 256. II. 4.
⁶ 202. II. 1. ⁷ 320. II. 8.

⁸ «Transsylvania auri et argenti feracissima, ubi amnes nonnulli aurea ramenta ferunt, aurique ramenta quandoque sesquibralia trahunt.» 7. I. 1.

⁹ «Chrysus fluvius, qui quum ramenta aurea deducet, ab auro nomen accepit.» 8. I. 1.

¹⁰ «In plerisque fluminibus auri optimi ramenta iuveniuntur.» 20. I. 1.

¹¹ «Quin in vitibus in aurifero solo satis aurum quandoque legunt.» 20. I. 1.

¹² Galeotto, De dictis, c. 57. (Schwandtner, I. p. 557.) Ranzano, Ind. II. (Fontes Dom. IV. p. 154.)

¹³ V. ö. Bruckner Győző: Galeotto Marzio «De egregie etc.» cz. műve mint művelődéstörténeti kútfő. Budapest, 1901. 75. l.

A sót legnagyobb részt Máramarosban bányászták, még pedig oly nagy mértékben, hogy egész Magyarországnak elegendő lehetett.¹ A kivágott kősót a Tiszán úsztatták lefelé, s úgy hordták szét az országban mindenfelé.² Máramaros mellett jóformán egyetlen más helyen sem válhatott jelentékenyebbé a sóbányászat, csupán Gyulafehérvár jöhetett figyelembe mellette.³

Ásványos vizekről csupán egy alkalommal találunk szerzőnknel említést: Máramarosban, valahol a Tisza forrásánál olyan víz volt található, a melyben a beledobott vas megrezesedett.⁴ Értesítése azonban helyrajzi tekintetben nem helyes, későbbi írók valahova Szepesmegyébe teszik az említett ásványtartalmú vizet.⁵

Bányáink művelését illetőleg Bonfini művében Radnán leljük az első nyomot: a német bányászok a tatárpusztításnak áldozatul esnek.⁶

Ezután századakon keresztül, egész Mátyás koráig, semmi nyoma bányaművelésünknek szerzőnk művében.

Mátyás ezernyi nagy kiadásai fedezésére nagy gondot fordít jövedelmeinek ezen fő forrása. Rendesen maga kezelte bányáit házilag, mert ha egy-egy részüket bérbe adja, kevesebb a jövedelme belőlük.⁷ Személyesen utána néz, hogyan kezelik őket tisztviselői: mikor Beatrix királynéval az országot bejárja, Körmöczre s Zólyomba is ellátogat. «Megnézték az arany-ezüstbányákat, megcsodálták a módját, mint ássák ki a földből, mint

¹ «*Sal marmoris instar effoditur, et tanta quidem copia, quanta universae Scythiae satis esse posset.*» 7. I. 1. Majdnem ugyanezen szavakkal ír *Bertrandon de la Brocquière* is: «il samble, que ce soient *pierres*» és különösen kiemeli, hogy a magyar só igen szép fehér, s finomabb és jobb bármely más sónál. (Brüssz. okmány. IV. 313. és *Szamota*: Régi utazások, 94—95. II.) V. ö. *Oláh*, Hungaria, c. 19. (Bél, Adparatus. p. 36.)

² «*Tibiscus, cuius accolae sales fossiles e Marmacia in Danubium devehunt.*» 27. I. 1.

³ 7. I. 1.

⁴ ... «*aqua invenitur, in qua demersum ferrum vertitur in cuprum.*» 7. I. 1.

⁵ *Oláh*, Hung. c. 19. (Bél, Adparatus. p. 36.): «*Dicunt in Scepusio, in quo etiam vitriolum destillat, esse fluviolum, qui ferrum injectum in formam et materiam cupri transmittat.*»

⁶ 320. II. 8. = *Rogerius*, Carmen Miserabile, c. 20. (Font. Dom. IV. p. 59.)

⁷ *Csánki*, Mátyás udvara, 13. l.

törlik össze, mint mérik szét s olvasztják meg az aranyat, a mit azelőtt még sohasem láttak».¹

Az 1486-iki nagy törvényhozás idején a bányaművelés terén is nagyfontosságú intézkedés történik. Kimondja a törvény, hogy ha valakinek birtokán arany-, ezüst-, só-, vagy más egyéb bányát találnak, a király csak megfelelő ellenszolgáltatás fejében veheti át, ha azonban semmit sem akar rá költeni, minden haszon a föld tulajdonosát illeti.² Az óvó intézkedésre szükség volt: Mátyásnak volt hajlandósága az ellenkező eljárásra, mint a példa mutatta: Vitéz János 1471-iki összeesküvésének egyik oka az volt, hogy a király lefoglalta az érsek bányatizedét (pisetumát), «a mi nagy értékű volt».³

Természetes, hogy az érsek bányatizede csakis nagyforgalmú bányászat és pénzverés esetén lehetett «nagy értékű».

A bányatermékek földolgozását az iparművészetről szóló fejezetben fogjuk bővebben tárgyalni.

A természetnek áldásai mellett azonban csapásai sem maradtak el. A kitünő éghajlat ellenére is többször a *fekete halál* pusztítja az amúgy is gyér lakosságot. A tatárjárást pestis és éhség követi, ezek ölnek meg ezer, meg ezer embert, a kik a tatárígyvereket vagy fogságot szerencsésen el tudták kerülni.⁴ A fekete halál szörnyű pusztítása zavarja Nagy Lajos áldásos uralkodását is.⁵ Mátyás alatt, 1478-ban, újra országszerte dühöng; maga a király erdőkbe, egészséges vidékekre menekül előle, még nejétől is visszavonul, hogy csak valamiképen meg ne kapja a betegséget.⁶ Két év múlva újra nagy pusztítást okoz a pestis.⁷ Bécs-Újhely ostroma folyamán nagyban tizedeli a magyar tábornok;⁸ 1496 augusztusában újra valami járványos betegség dúlja

¹ 623. IV. 5.

² 651. IV. 7. = Mátyás 1486-iki decretuma, 49. cikkely. (*Corpus Juris Hung.* Budapest, 1900. I. 446. l.)

³ «Fodinarum auri decimas, quae Urburae vocantur, quae magni fuerant momenti» etc. 589. IV. 3.

⁴ 328. II. 8. = *Thuróczi*, krón. II. c. 74. (*Schwandtner*, p. 150.)

⁵ 377. II. 10. = *Küküllei* János krónikája. c. 50. (*Schwandtner*, I. p. 196.)

⁶ 630. IV. 5.

⁷ 640. IV. 6.

⁸ 667. IV. 8.

hazánkat,¹ a mely elől II. Ulászló az ország különböző részeiben vadászva keres menekülést.

Majd *sáskák s egerek* teszik tönkre a szántó-vető reményeit.² Károly Róbert uralkodása idején, 1336-ban szörnyű nagy pusztítást okoztak. «Szerém felől oly nagy mennyiségben szállották meg az országot, hogy a gabonafélékből, fákból s földekből semmit sem hagytak meg; csak a szőlőt nem bántották, minden várakozás ellenére. Azután a harmadik esztendőben Lengyelországot, Ausztriát és Csehországot özönlötték el; majd két csapatra szakadva, Olasz- és Franciaországba széledtek el.»³ Tíz év múlva, Nagy Lajos idejében újra pusztítanak, s velük egyidőben a pestis, földrengés és egérpusztítás sújtja hazánkat.⁴

Majd ismét a *szárazság* teszi tönkre a vetéseket. 1474-ben «a szokatlan szárazság folytán a különben mindig bővizű források is kiapadtak».⁵ Pár évvel utóbb,⁶ 1478-ban és ismét 1493-ban(?)⁷ oly nagy a szárazság, hogy a Száván gázlókon, a Dráván pedig száraz lábbal át lehetett járni, úgy hogy a hajózás elakadt, másrészt pedig az ország nyitva állott a portyázó török csapatok előtt.

Nem kevesebb ártalmára volt a termésnek a *fagy* és a kemény tél. Emlékezetes kemény tél volt 1441/42. között,⁸ de különösen 1491-ben, mikor Kassa körül a trónkövetelő Albert lengyel herczeg ellen küzdöttek. A magyar tábor roppant sokat szenvedett a rendkívüli fagytól. Ember, ló, marha rakásra hullott megfagyva. Egyik nap egyszerre száz ember megfagyott az erdőben, mikor a tábortüzekhez fát akartak vágni. Az emberek összebújtak az állatokkal, hogy ezek meleg lehellete mentse meg

¹ «Foeda afficiente Ungariam pestilentia» . . . etc. 748. V. 5.

² L. Rodiczky Jenő dr.: A saskajárások történetéhez. (Magy. Gazdaságtört. Szemle. I. 27—29. II.)

³ 351. II. 9. = *Thuróczi*, II. c. 98. (*Schwandtner*, I. p. 166.)

⁴ 377. II. 10. = *Küküllői*, c. 50. (*Schwandtner*, I. p. 196.)

⁵ 602. IV. 3. Más források 1473. évre teszik ezt az emlékezetes szárazságot. (*Wagner*: *Analecta Scepusia*, *Excerpta ex chronicis Scep.* II. p. 12. ad. a. 1473.)

⁶ 629. IV. 5.

⁷ 735. V. 4.

⁸ «Uladislaus, insequentis anni principio, quamvis fame hyemisque saevitia laboraret Hungaria», gondoskodik a török megtámadásáról. 461. III. 5.

őket a megfagyástól. A hó oly magas volt, hogy a táborból sehogy sem lehetett kijutni. Nagyban súlyosbította a helyzetet, hogy a dühöngő szél rendesen teljesen magával hordta a tábor-tüzeket, s oly nagy volt az ereje, hogy a sátorokat fölkapta, s majd hogy az embereket s állatokat is magával nem ragadta.¹

Az ily fajta természeti csapások következménye a gyakori országos *éhinség*. Hazánk, mint jóformán tisztán agrárállam, nagyon megérezte, ha csak egy-egy évben is rosszul fizetett a termés, hisz az ipar s kereskedelem alig segíthetett valamit, ha legfőbb s majdnem kizárólagos gazdasági forrása: a termés nem volt kielégítő. Mily rettenetes országos csapásnak kellett lennie egy-egy éhínségnek, hogy még a különben oly szűkszavú, s a mindennapi élet gondjait alig érintő krónikák is följegyzésre méltónak tartották!

Éhínséget szenvedett hazánk I. Géza első évében,² majd II. Géza idején, a mikor «az ország lakosságának nagy része elpusztult miatta»,³ a tatárjárás után⁴ és jóval későbbben, I. Ulászló alatt, bár már nem oly nagy mértékben.⁵ Az ideig-óráig tartó éhínségen felül néha az *általános elszegényedés* sokkal szomorúbb jelenségével is találkozunk: Kún László idején, melyet a «László szekere» jellemez leginkább;⁶ és századokkal utóbb, V. László korában, a mikor Hunyadi János Belgrádot védelmező seregének hiányos fölszerelése mutatja az általános elszegényedést: «Inkább lélekben, mintsem testileg voltak fölfegyverezve, csak karddal s lándzsával védekeztek, s csak keveset védett sisak vagy páncél».⁷

Az általános nyomorúság perceiben fölütötte fejét az a jelenség, a mit ma «socialis problema» néven ismerünk. A társadalmi viszonyok javítása a kiváltságolt osztályok önérdeke miatt békés úton nem történhetett, az elnyomottak tehát erőszakhoz

¹ 709. V. 1.

² Maxima Pannoniam fama invasit 251. II. 4. — *Thuróczi*, II. 45. (*Schwandtner*, I. p. 128.)

³ ... «Saeva fames, ... qua vulgo grassante, maxima pars hominum est absumpta. 289. II. 6.

⁴ 328. II. 8. — *Thuróczi*, II. 74. (*Schwandtner*, I. p. 150.)

⁵ 461. III. 5. L. fönnebb 55. lap 8. jegyz.

⁶ 461. III. 5.

⁷ 514. III. 8.

nyulnak: Zsigmond uralkodása végén Erdélyben *jobbágylázas* tör ki, «a mely semmivel sem volt kisebb, mint valamely rabszolga- vagy polgárháború». «A rabszolgaság megszüntetésének jelszavával»¹ törnek a földesurakra, kiknek győzelmét, mint 1514-ben, a vak boszú kegyetlensége követi, a nélkül, hogy a társadalmi bajokat orvosolhatta volna. Mert úgy látjuk, hogy a kiváltságos osztályok ellen való gyűlölet, mely a jobbágyokat lázadásra vitte, a hadseregben is lábrakapott: a hosszú hadjáratban, mikor Brankovics mindenáron rá akarta bírni I. Ulászlót és Hunyadi Jánost, hogy még ne térjenek haza, a katonák nyíltan fölzúdultak s azt hangoztatták, hogy a vezéreknél s kapitányoknak mindenük bőven van, hanem ők majd hogy éhen nem halnak, nem is harcolnak hát tovább a török ellen.²

Nemzetünk szerencséjére a magyar föld áldott termékenysége folytán ezen elszomorító jelenségek mégis ritkaság számba mentek. *Általában jólétnek* örvendett a magyar s volt idő, mikor jólétét s boldogságát valamennyi szomszédja csak irigy szemmel nézhette. Így volt ez I. Béla idején. «A nemesség s a köz-nép rövidesen oly nagy gazdagságra tett szert, hogy még a legutolsó paraszt sem szenvedett szükségét s a szomszéd népek közül, bármily hosszú nyugalmat élvezett légyen is, nem volt egy sem oly gazdag, hogy a magyarok dúsgazdagságához lehetett volna hasonlítani.»³ Egyébként több ízben olvastuk már Bonfininak bámuló nyilatkozatait a magyar föld kellemes éghajlatáról s kiváló termékenységéről, a mely tényezők hazánk minden lakosa állandó jólétének voltak mindenha biztos alapjai.

Ezen az áldott földön élt a magyar faj békés egyetértésben, de kétségtelen hegemoniával a nemzetiségekkel.

¹ «Sub praetextu exuendae servitutis»... etc. 426. III. 3. Lényegében v. ö. *Thuróczi* IV. 22. (*Schwandtner*, I. p. 235.)

² «Vulgo his obstrepere legiones et obclamitabant, non duces et praefectos, quibus nihil deest, sed milites fame confici.» 478. III. 6. E hadjáratot szerzőnk Hunyadi katonáinak elbeszélése után írja meg: «a nonnullis Corvini militibus audivimus». U. o.

³ 232. II. 3. = *Thuróczi*, II. c. 45. (*Schwandtner*, I. p. 113.)

A *magyar faj* Mátyás koráig nem sokat veszített még abból a szilaj őserőkből, a melylyel Árpád magyarjai elfoglalták s unokáik csaták viharain megtartották ezt a szép hazát.

A magyar *testben erős*: «Pannonia, lakosainak testi ereje dolgában semmi más földnek nem engedi át az elsőséget».¹ Külső megjelenésében *nyers*, azért — mondja szerzőnk — a dalmaták, kiket hegyeik zordonsága nyerseséghez szoktat, szivebben hajolnak a magukéhoz hasonló nyerseségű magyarokhoz, mint a velenczésekhez.² Nagy Lajos hódító magyarjait a nápolyiak ezért nem tűrhetik maguk fölött úr gyanánt,³ viszont a magyarok, «kik nem ismerik a műveltséget s az élet élvezeteit», haszontalan pénzparazlásnak tartják Mátyás királynak olasz tudósaira s művészeire költött nagy kiadásait.⁴

A nyerseség ez élénken színezett rajzát olvasva s különösen, mikor az Albert király halálát követő polgárháborúk elbeszélése folyamán a «magyar faj barbár vadságáról» hallunk beszélni, «a mely annyira megveti az egyetértő, békés életet», nem kell felednünk, hogy ezek egy kényeskedő és pártszenvedélytől elragadott olasz sok animozitással megírt frázisai. Bonfini, az udvari párt alázatos szolgája, meg nem állhatta, hogy a legnagyobb sértéssel ne illesse: parasztsággal ne vádolja a nemzeti párt büszke magyar urait, kik még tőle, a szerény tudóstól is sajnálták a mindennapi kenyeret. Többször kifakad hát ellenünk, általában azonban imponál neki a magyar faj számtalan sok jó tulajdonsága.

Mert a magyar, kissé rideg külső alatt, rendkívül becses tulajdonságokat s nemzeti erőnyeket rejtett magában.

Szabadságszeretete első sorban az, a mi szerzőnk figyelmét leköti. «A scythiai faj, különösen a magyar, a ki megszokta, hogy a saját földjén, sőt a másokén is széltében uralkodjék, nem tűri az igát s háborúban győzhetetlen lévén, nem egykönnyen

¹ «Pannonia nulli terrarum regioni, hominum robore... cedens» etc. 24. I. 1.

² 267. II. 5.

³ «Aegerrime ferebant Itali parere alienigenis, ac vel maxime Ungaris, quorum asperitatem abominabantur.» 363. II. 10.

⁴ «Contra Ungari politicae culturae ac deliciarum expertes, haec omnia aegre ferre, insanos dammare sumptus.» 654. IV. 7.

lehetne leigázni.»¹ Csak az uralkodhatik jól rajta, a ki keményen tartja; János nagyvárad püspök, a II. Ulászlót fogadó küldöttség szónoka, nyíltan értésére adja az új királynak: «Csak arra az egyre figyelmeztetünk, midőn e harcias és kemény nép gyep-
lőit kezdedbe veszed, hogy a magyarokat nem engedékenységgel, hanem szigorú erélylyel lehet csak féken tartani, nem kegyeskedéssel s a bűnök elnézésével, hanem vasvesszővel lehet csak engedelmességre szorítani».²

Megható példákban nyilvánul a magyarnak *hazája s nemzete iránt való törhetetlen ragaszkodása és szeretete*. Podmaniczki Balázs, ki a hazánkat dúló cseh seregben kapitány volt, mikor meghallotta, hogy a csehek Nagyszombat ellen készülnek hadat járni, előállott, kijelentette, hogy kész velük menni akármerre, csehre, lengyelre, németre, hanem a saját hazája ellen fegyvert fogni istentelenség lenne s ő erre semmiért sem szánja rá magát. Menjenek hát másfelé, vagy őt ereszték el maguk közül. A mint elbocsájtották, egyenesen Nagyszombatba ment a várkapitányhoz, hirül adni a csehek szándékát.³

A fajszeretet kiváló példáját adta Mátyás király is, mikor Ázsiában visszamaradt véreinket oly nagy gonddal, bár sikertelenül igyekezett közénk áttelepíteni.⁴

A magyar *bűszke* a maga nemzetére.

Mikor Salamon királyt a herczegek hatalmas karja összetörte, Nyitrára vette be magát. A herczegek serege itt is körülvette. Salamon egyik jó vitéze, Bátor Opos ki-kitör a várból, győzelmesen bajt vív a magyar vitézekkel s mindig nagy diadalal tér vissza Nyitra várába. IV. Henrik császár megkérdezte Salamontól, hogy vajjon odaát, Géza és László seregében vannak-e ily kitűnő vitézek? Salamon e perczben megfeledezett

¹ «Jugi impatiens, et bello indomita, haud quaquam facile perdomari potest.» 168. I. 9.

² 690. IV. 9. — A beszéd Bonfini koholmánya, jellemző ereje azonban így is megmarad.

³ 565. IV. 1.

⁴ «Divus quoque Matthias noster, huiusce rei non ignarus, quam a Sarmaticis quibusdam marcatoribus acceperat, legatos illuc et exploratores misit, quibus cognatam gentem, si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud parum exhaustam alliceret.» 40. I. 2.

helyzetéről, érdekeiről; elkapta a nemzeti önérzet s azt felelte a hatalmas császárnak: «Vannak bizony, még jobbak is!» «Ha ilyen ellenségeid vannak — felelt a császár — akkor ugyan soha sem kapod vissza országotad.»¹

A mily nagy a magyar nemzeti önérzete, ép oly kicsinyléssel, sőt megvetéssel tekint az *idegenre*. A székelyek nem házasodnak idegen nemzetiségűekkel, «hogy vérüket be ne mocskolják»² és a hagyomány föntartotta az emléket, mennyire meggyűlöltek az igaz székelyek Csabát, a miért görög leányt vett feleségül, «mert úgy látszott, hogy ezzel a saját vérét megfertőztette».³

Különösen nem sokra becsülte a magyar szomszédjai közül az *olaszt* és gyűlölte a németet.

Kálmán, mikor a tengerparton hódító hadat jár, szerzőnk szerint azzal buzdítja kitartásra magyarjait, hogy nem rendes katonasággal, hanem holmi halászokkal van csak dolguk (a velenczésekkel) s ezeknek a halevőknek a vakmerőségét nem kell tovább türniök, hisz máris annyira elbízták magukat, hogy az egész dalmát partvidéket bírni óhajtják.⁴

«Halrágók, halfogók», mondták a magyarok később, III. István idején is a velenczésekre, «a kik jobb szeretnek embereket, mint halakat hálójukba keríteni».⁵

A *német* ellen örökös volt a magyar gyűlölete. Szerzőnk leplezetlen nyíltsággal szól róla: Albert halála után az I. Ulászló-pártiakban «nem hiányzott az örökös s velükszületett gyűlölet, melylyel a magyar a német ellen volt»⁶ s Mátyás és Frigyes

¹ 260. II. 4. = *Thuróczi*, II. 54. (*Schwandtner*, I. p. 127) s az összes többi krónika.

² «Hi adhuc sua matrimonia externis non communicant, ne proprium sanguinem inficiant.» 137. I. 7.

³ «Csaba Scythis contemptui haberi cepit, quandoquidem suum sanguinem infecisse videbatur.» 137. I. 7. = *Thuróczi*, I. 24. (*Schwandtner*, I. p. 78.)

⁴ «Sibi non cum veterana legione fortique milite, sed cum piscatore rem esse. Neque Ichthyophagorum insolentiam ultra tolerandum esse.» 260. II. 5.

⁵ «Ichthyophagi et piscatores . . . , qui magis captandis hominibus, quam piscibus incumberent.» 295. II. 6.

⁶ «Neque deerat ingenitum ac sempiternum odium, quod Pannonicum cum Alemanno semper intercesserat.» 487. IV. 4.

császár háborúskodásainak egyik okául szerzőnk «a magyarok és németek egymás ellen való örökös és természetükké vált gyűlöletét» adja.¹

Oly nagy néha az ellenszenv az idegenek ellen, hogy Szentgyörgyi János erdélyi vajda a lázadóktól elfogadja a királyi címet, «mert — mint később Mátyás előtt védőbeszédében előadta — a fölkelők azzal fenyegetőztek, hogy máskülönben oláhot, lengyelt vagy ruthént ültetnek a királyi székbe», a mit jó magyar létére mindenképen meg kellett gátolnia.²

Sőt néha-néha Mátyás király oláh származása ellen is fölhangozott a gúnyolódás. «Némelyek korcsszülöttnek nevezték, mert különböző nemzetiségű szülőktől származott s voltak a nagy urak közül, a kik azt hajtogatták, hogy nem kell tünni egy oláh királyocskát.»³

A mikor azután az idegen ellenségből jó barát válik s a magyar földet művelve, részesévé válik a nemzet örömeinek keserűségének, a magyar kicsinylő lenézése is szeretetté változik át iránta: szeretett vendégként látja területén a németet, olaszt, oláhot, kúnt, bessenyőt. A tótokról szerzőnk egy szóval sem emlékezik, jelölül annak a végtelenül elenyésző politikai s művelődési szerepnek, a melyet történelmünk régibb századaiban játszottak.

A *németek*, mióta a kereszténység a magyart a nyugoti művelődés részesévé tette, mindenha fontos tényezőként irányították nemzeti történelmünket.⁴

Hunt, Páznán és Veczellin: német lovagok segítik első szent királyunkat végleges győzelemre a pogányság fölött.⁵ Péter

¹ «Ingenitum aeternumque Ungari et Alemanni odium.» 611. IV. 4.

² 569. IV. 1.

³ «Nonnullos Hibridam appellasse, quem dissimilis linguae parentes ediderint, in primis citerioris Ungariae procures dicere, Valachum regulum non esse ferendum.» 542. III. 9.

⁴ Betelepülésük korát, irányát stb. Bonfini nem ismeri, hanem azt tanítja, hogy a szászok Nagy Károlytól kapták erdélyi területeiket, kárpótulásul Nagy Károly szász hódításaiért. (637. IV. 6.) Ez a tétel különben tudós körökben, általánosan el lehetett terjedve. *Oláh* Miklós (Hungaria, c. 14., *Bél*, Adparatus, I. p. 26.) ugyanezt írja s még hozzáadja: «quod verum esse arguit, linguae utriusque consonantia».

⁵ 201. II. 1. = *Hartvic*, c. 6. (Font. Dom. I. p. 39.)

királyt szerzőnk közvetlen forrása: Thuróczi krónikája után szintén németnek tartja.¹ Alatta a németek nagyon is uralomra kapnak, mert maga a király fenyegeti a nemzetet, hogy a főbb méltóságokat, a polgári s katonai tisztségeket németekkel tölti meg, úgy hogy a magyarok számára a legkisebb hivatalocská sem marad meg, sőt az egész országot a németek hatalma alá veti.² A nemzeti visszahatás természetesen nem maradhatott el s kegyetlen üldözésben nyilvánult.³ Hanem azután elcsendesül minden, mikor a németek a politikai szereplés teréről a csendes munkálkodásra térnek át. Ott találjuk őket az ország minden részében: Pozsonyban,⁴ Kassán,⁵ Radnán a bányák művelésénél⁶ s Várad közelében⁷ az ipar, kereskedelem, földművelés szolgálatában.

Majd föltűnnek a csatatéren: Nagy Lajos idejében Zára ostrománál,⁸ utóbb a nápolyi hadjáratokban Volfard és öcscse, Konrád vezetése alatt;⁹ Hunyadi János táborában nevelődik jó vitézzé Fradnahr Pál, ki később is mindig a nagy hős fiaival maradt;¹⁰ Kenyérmezőn pedig a szászok maguk kéri, hogy az első sorban ők harcolhassanak a török ellen.¹¹

A mint azután az első Habsburg király Magyarország trónjára ült, mintha Péter király kora újult volna meg a németekre nézve, a politikában is újra éreztetni akarják erejüket. Budán a magyar s német polgárság évről-évre fölváltva magyar s német bírót választott. A németek, Albert elnézésében bizakodva, ki akar-

¹ 214. II. 1. «Petrus, Stephani ex Sorore nepos et Guilielmi filius, Alemanico genere natus» — *Thuróczi*, II. c. 35. (*Schwandtner*, I. p. 99.) *Mátyás* Flórián: *Korunk történetírói s a tudomány* (Kath. Szemle, 1896. 256. l.) az összes források egybevetése alapján Pétert német s nem olasz származásúnak tartja.

² 217. II. 2.

³ 223. II. 2. = *Thuróczi*, II. c. 35. (*Schwandtner*, I. p. 99.)

⁴ «Civitas quum ab Alemannis incolatur» ... etc. 287. II. 6.

⁵ «Ubi cives Saxonia oriundi Omodem palatinum interfecerunt.» 344. II. 9.

⁶ 320. II. 8. = *Rogierius*, c. 20. (Font. Dom. IV. p. 59.)

⁷ 325. II. 8. = *Rogierius*, c. 34. (Font. Dom. IV. p. 76.) *Rogierius* menekülése közben «Tamáshidára, a németek falvába» érkezik.

⁸ 360. II. 10.

⁹ 362—64. II. 10.

¹⁰ 521. III. 8.

¹¹ 637. IV. 6.

ják játszani a magyarok bíróválasztójogát s Ötvös Jánost, a magyarság lelkes vezérét a Dunába fojtják, a mi kegyetlen öldöklésre vezetett.¹ I. Ulászló kénytelen volt Pákány és Kigyós várának német őrseit kizárni, mert ellene lázadt a Habsburg királyfi: V. László védelmében² s később V. Lászlónak szándéka volt, legalább a magyarok vádolták vele, hogy német őrseget akar rakni a magyar várakba.³

Maga Mátyás, mikor az 1470/71-iki összeesküvés meggyőzi, hogy a magyar főpapokban s főurakban sem bízhatik meg föltétlenül, mind az egyházi, mind a világi főméltóságokat nem egyszer németekkel tölti be: Beckensloer ül Vitéz érseki székébe⁴ és Pruisz János Várad püspöki székébe.⁵ Ezen kiváló szerepre jutott német kitünőségek mellett vannak a névtelen, csendes munkásságú németek ezrei, úgy hogy mikor Bátori István ellenzte a háborút Frigyes ellen, Bonfini a következő túlzó megokolást adja ajkaira: «Nem osztrák, hanem testvérháború lesz ez a háború. Melyik városunk nincs tele németekkel? Melyeket nem a németek műveltek, szerveztek, díszítettek házakkal s szép épületekkel? Nincs egy városunk, egyetlen egy falunk sem, a melyben német ne laknék. Bár ne igazság, hanem hazugság lenne az az állítás, hogy *Magyarország semmivé lesz, ha a németeket kiűzzük*».⁶

E nyilatkozatnak méltó párja az a másik kijelentés, melyet szerzőnk Frigyes Mátyáshoz küldött követeinek ajkára ad: «Ha

¹ 435—36. III. 4. = *Thuróczi*, IV. 25. (*Schwandtner*, I. p. 238.)

² 451. III. 4. = *Thuróczi*, IV. 25. (*Schwandtner*, I. p. 238.)

³ Hunyadi János halála után fiát, Lászlót hívei figyelmeztetik: «regem idcirco Albam venire, cum Alemannorum Crucigerorum manu, ut eiecto ipso, protegendam illis arcem tribuat, omnia oppida, praefecturas et magistratus, qui in manu sunt Hungarorum, his exactis, Alemannis committat». 519. III. 8.

⁴ 594. IV. 3

⁵ 590. IV. 3.

⁶ «Non Alemannicum, sed fratrum erit hoc bellum. Quae civitas nobis est, quam Alemannica natio non complevit? non institutis artibusque politicis excoluerit, non domibus et superbis aedificiis exornarit? Nullum oppidum, nullus pagus est, quem Alemannus non incolat. Utinam potius falso, quam vero id possim dicere, Ungariam eiectis Alemannis nihil esse futuram.» 612. IV. 4.

a németek nem lennének Magyarországon, ez műveletlen, vad pusztaság lenne».¹

Ez a két beszéd s nagy jelentőségű nyilatkozat a valóságban semmi esetre sem úgy hangzott el, a hogy azt szerzőnk szavakba öntötte. Mindkettő a saját szónoki lendületének terméke. Hanem azért ne higyük, hogy a saját meggyőződését öntötte belé e nyilatkozatokba. Hízkelkednie kellett néha-néha az udvari pártnak, mely Mátyás alkotásait legnagyobb részben elsöpörte, de őt, a szegény tudóst mégis föntartotta. Az udvari párt pedig, II. Ulászló király lengyel származása ellenére, határozottan német szellemű volt. Bonfini érdeke föltétlenül megkívánta, hogy néha-néha megragadja az alkalmat a német szellem dicsőítésére s egy pillanatra elfojtva olasz nemzeti önérzetét, a németiségnek javára írja Magyarország kulturális fejlődésének összes dicsőségét.

Hanem azért olasz nemzeti önérzete általában nagyon is élénk: a hol csak szerét ejtheti, erősen kiemeli az *olaszoknak* nemzeti művelődésünk fejlesztése körül szerzett érdemeit.

Mindjárt hozzátehetjük, hogy Bonfini önérzete egészben véve jogosult. A középkoron keresztül s főként az újkor elején, a renaissance századaiban az olasz szellemnek kétségtelenül nagyobb köszönettel tartozott művelődésünk, mint a német műveltség hatásának. Egészen új jelenség, hogy a német szellem intézményeink, tudományunk s társadalmi életünk dolgában olyannyira elhatalmasodott rajtunk.

Az olaszok közül többen magas egyházi tisztet viselnek: Vilmos szegszárdi apát, ki Géza herceget Salamon és Vid gonosz terveire figyelmeztette,² Vitus zágrábi püspök, a ki Kis Károly ügyében követségben járt a magyaroknál,³ Mátyás korában Gábor egri püspök, a ki Kapisztrán Jánossal még mint egyszerű francziskánus jött be hazánkba s a bíborossáig föl-vitte.⁴

¹ «Si Alemannis careret Ungaria, aut deserta, aut inculta, inhospitabilisque foret.» 620. IV. 5.

² 242. II. V. ö. *Thuróczi*, II. 52. (*Schwandtner*, I. p. 121.)

³ 386. III. 1.

⁴ 595. IV. 3. V. ö. *Galeotto*, De dictis, c. 18. (*Schwandtner*, I. pp. 549—50.)

Olasz kereskedőkkel országszerte gyakran találkozunk,¹ különösen sokkal Budán² és Esztergomban.³

Nagyobb tömegben laknak olaszok a magyar tengerparton s kissé beljebb a Dráva-Száva közén. Zágrábnak hajdan «Olaszváros» volt a neve,⁴ a tengerpartnak pedig «Nagy-Olaszország» Mátyás korában is.⁵

Politikai jelentőségre nagy számuk mellett is csak ritkán jutottak, csupán Péter⁶ és Kis Károly⁷ idején, akkor is mulékony volt hatalmuk. Más irányú: művelődési jelentőségű volt az ő hatásuk nemzetünk fejlődésében. Ha kellő értékre szállítjuk is le azt a túlságosan erősen színezett előadást, melylyel szerzőnk Beatrix királynénak s olasz kísérlőinek minden szépet s jót hozánkba gyökerében átültető roppant érdemeit dicsóíti,⁸ mégis el kell ismernünk, hogy szerzőnk jogosan adta a Salamont segítő IV. Henrik császár ajkára e jelentős nyilatkozatot, a magyarokhoz intézve: «A tisztviselők hatáskörének kiszabását, a törvénykezést, szokásokat, a hit világlát s a tudományokat az olaszoktól, az ország kormányzásának módját a németektől tanultátok».⁹ E nyilatkozat tendenciája kézzelfogható: keserű szemrehányás a Mátyás olaszgyűlölő magyarjainak, hogy mért nem becsülik meg hát az olasz tudósokat s művészeket a maguk érdeme szerint?!

Sem politikai, sem művelődési fontossága nincs az *oláhoknak* történelmünkben; szerzőnk csupán egy, a Róma nagyságán s maradványain lelkesülő humanistát érdeklő tétel révén tesz róluk gyakrabban említést. E tétel az *oláhok római származásá-*

¹ 391. III. 1.

² 436. III. 4.

³ 327. II. 8. Bővebben I. alább «Ipar s kereskedelem» cz. fejezetünket.

⁴ «Zagrabia olim vicus Italicus dicebatur.» 20. I. 1.

⁵ Mátyás első éveiben. Szokoly Mihály és Péter védik a török ellen a magyar tengerpartot: «ne ultimum illum inferioris Pannoniae tractum, *quem adhuc magnam Italiam appellat*, in Turcarum servitutem coniici paterentur.» 557. III. 10.

⁶ 223. II. 2.

⁷ 391. III. 1.

⁸ 652. IV. 7.

⁹ «Ab Italis provincias, leges, mores, lucem fidei, optimasque disciplinas, a Germanis et Alemannis politicas artes accepistis.» 233. II. 3. A beszédet Bonfini költötte.

nak fontos kérdése. Bonfini egyike az elsőeknek, a kik komolyan hitték s részletesen kifejtették, hogy az oláhok a Traianus s más római császárok által Dáciaiba telepített legiók s gyarmatosok leszármazottjai.¹ Az alap, a melyen tételét fölépíti, csupán csak az oláh s latin nyelv rokonsága, a mit ő, mint olasz ember, könnyen észrevehetett. Ezen argumentumban oly föltétlenül megbízik, hogy eszébe sem jut az az eshetőség, hogy hátha valamely később bevándorlott román nép az oláh? De ha ez eszébe ötlött is, volt rá oka, hogy kétségeit elhallgassa s a római eredet mellett foglaljon állást. Mátyás király egyéni tekintélyéből sokat levont oláh származása. Hallottuk már egyes urak gúnyos megjegyzését, hogy ők bizony nem szivesen tűrik az «oláh királyocskát».² Az oláh származást tagadni nem lehetett, de kedvező színben való föltüntetése nagyon szépen lehetséges volt: ezért hangsúlyozza szerzőnk, Mátyás iránt való hízélgésből, az oláhoknak általában s a Hunyadiaknak különösen római eredetét. Úgy hitte, hogy ez — a humanismus virágkorában! — föltétlenül el fog hallgattatni minden gúnyolódó kicsinylést Mátyás származása ellen.

Az oláhok s szászok elborította Erdélyben a *székelyek* a magyarság képviselői. Mátyás korában is élt a hagyomány, hogy a székelyek a hunok utódai, kik Csaba vezetése alatt vonultak a németek haragja elől Erdély bércei közé. A székely — írja szerzőnk — általában véve műveletlenebb a magyarnál, különben is elég sokban különböznek egymástól. A székely idegennel nem házasodik össze: fajnőszkesége fél a vérkeveredéstől, a korcsosulástól. Külön írása van, nem papírra, hanem fapálczára rója betűit s néhány jellel sok tartalmat bír kifejezni. Földművelés, de főként állattenyésztés és pásztorkodás a fő foglalkozása. — E mellett szabadságszeretete végtelen; inkább meghal, mintsem hogy adót fizessen. Nem is tudta egyik király sem adózásra

¹ «Valachi enim e Romanis oriundi, quod eorum lingua adhuc fatetur, quum inter tam varias Barbarorum gentes sita adhuc extirpari non potuerit, ulteriorem Istri plagam, quam Daci et Getae quondam incoluere, habitarunt. E legionibus enim et colonis, a Traiano ac caeteris Romanorum imperatoribus in Daciam deductis, Valachi promanarunt.» 304—305. II. 7. = 9. I. 1. = 448. III. 4.

² 542. III. 9.

kényszeríteni őket, csak Mátyás bírta *nagy kéréssel* arra venni őket, hogy *az ő kedvéért* bizonyos időközökben házanként ökörrrel adózzanak.¹ A székely kitűnő katona, karddal, gerelylyel, íjjal s tegezzel száll csatára; testét vászonvérttel födi.²

A székelyek rendületlen állása a nemzetiségektől leginkább ellepített részekben, mutatja a magyarság kétségbe nem vonható, föltétlen uralmát az egész országban. A magyarságnak volt is gondja rá, hogy idegen elemek hatalomra ne kapjanak az országon belül. A hűbéri társadalomban a birtok minden hatalom és jog forrása, az idegeneket tehát mindenáron meg akarják akadályozni abban, hogy hazánkban *birtokot*, vagy csak birtokhaszonélvezetet is szerezhessenek. Az 1486-iki törvényben egyenesen a lengyelek és velenczések ellen irányuló éllel kimondják, hogy senki birtokát ezeknek el nem adhatja, sőt el sem zálogosíthatja.³ Majd 1490-ben Ulászlóval a választás föltételei között kikötik, hogy a király idegeneknek magyar birtokot, vagy magyar birtok haszonélvezetét nem adományozhatja.⁴

Ép ily gonddal örködnek, hogy idegen az *ország kormányzásában* ne érvényesülhessen; ezért Ulászlóval a választás föltételei között azt is kikötik, hogy egyházi és világi méltóságot, királyi tanácsosságot csakis született magyarok kaphassanak.⁵

Tényleg, mindig a magyar volt ezen országban a legfőbb, ha ugyan nem egyedüli politikai tényező.

Magyar volt a *királyi udvar*, még ha maga a király idegen származású volt is. Zsigmond Nagy Lajos udvarában magyar nyelvet és szokásokat tanult.⁶

II. Ulászló 1491-ben a pozsonyi békét követő országgyűlé-

¹ 137. I. 7.

² 678. IV. 9.

³ «Rogatio quoque in Polonos et Venetos promulgata, qua his nemo bonorum quidquam vendere, aut oppignorare potest.» 651. IV. 7. V. ö. Mátyás 1486-iki (VI.) decretumát, XXXII. tvczikk. (*Corpus Juris Hungarici*, Budapest, 1900. I. 432. l.)

⁴ «Ne possessiones quidem et eorum iura alienigenis dari possint (a regia Maiestate).» 689. IV. 9. V. ö. Conditiones Uladislai II. 1490. 13. §. (*Corpus Juris Hung.* 476. l.)

⁵ U. o. V. ö. Conditiones Uladislai, 11., 12. §§. I. h.

⁶ «Sigismundus, qui vivente adhuc Lodovico, puer ex Augustali in Regiam aulam translatus erat, ut Ungaricam linguam et mores ibi regna-

sen csehül beszél, de a váradi püspök magyarul tolmácsolja szavait, utána Bakócz Tamás és Báthori István — a humanismus virágkorában! — nem latinul, hanem «patria lingua»: magyarul beszélnek.¹

Maga Mátyás eleinte a régi magyar patriarchalis udvartartást követi, csak Beatrix gögje teszi zárkózottabbá a királyi udvart,² de tudjuk, hogy Beatrix maga is megtanul magyarul s rokonainak, kiket magához hív, ajánlja, tanulják meg a magyar nyelvet s szokásokat.³

A magyar tehát kétségtelen úr volt hazánkban. De bírta is mindazon jó tulajdonságokat, a melyekkel imponálni, uralkodni tudott e haza minden más nyelvű lakosa fölött.

Idegen ember úgy találta, hogy a magyar nagyon elűt szomszédjaitól, például a csehtől és némettől. A *cseh* magas növésével, teste erejével, szépségével, szép hajával, kellemes modorával kivált valamennyi szomszédja közül. A csehek hajukat, testüket kelleténél is jobban gondozzák, tisztán járnak, simák, kedvesek, barátságosak, egy szóval jó czimborák. A *magyar* már nem oly könnyen megközelíthető, zárkózott természetű; a hadban igen kemény; rideg magaviseletű, az idegent nem szereti, sőt büszkeségében általában meg is veti; csak lovával, ruhájával és a gyomrával törődik, másra alig van gondja. A veszélyt azonban semmibe sem veszi, szívesen hadakozik, de irtózik a békés nyugalomtól. Vágyva-vágyik a dicsőségre s kitüntetésekre, s ezeket hadakozásokkal akarja elérni.⁴

Ezen tulajdonságai meg is szerezték a magyar számára a legnagyobb dicsőséget: föltétlen uralmat e hazában, félelmes tiszteletet s becsülést e hazán kívül. És a szomszédok oly elismerésével találkozunk, a minővel pl. a német uralom soha sem dicsekedhetett olasz földön: a dalmaták szívét «Kálmán király kegyessége úgy megnyerte, hogy még mai napig — négyszáz esztendő multán! — sem tudták elfelejteni a magyarokat» s

turus imbiberet.» 387. III. 1. Forrása, *Küküllei* c. 52. (*Schwandtner*, I. p. 197.), egész röviden: Nagy Lajos Zsigmondot «apud se nutriendum conservavit».

¹ 718. V. 2.

² 563—64. IV. 7.

³ V. ö. *Csánki*, Mátyás udvara, 84—86. II.

⁴ 628. IV. 5.

mikor a magyar királyok gyengesége folytán Velence hatalma alá kerülnek, akkor is visszavágynak a magyar uralom alá, úgy hogy Velence csak a legerősebb őrcsapatokkal bírja csak meggátolni, hogy nyiltan a magyarokhoz ne pártoljanak.¹

¹ «Immortale (Colomanni) beneficium ita deinceps posterorum animis insedit, ut nostra etiam tempestate alieno iugo pressi, Ungarici nominis nequeant oblivisci.» 267. II. 5. — 270. II. 5.

MÁSODIK FEJEZET.

Ipar, iparművészet és kereskedelem.

1. Ipar. A magyar nem iparúzó. Az osztrák ipar fejlettsége. *2. Az iparművészet.* Szerzőnk idevágó adatainak általános jellemzése. Szent István és Gizella művei; IV. Béla sírja. A renaissance kezdete. Károly Róbert és Erzsébet királyné. I. Ulászló koronázása. V. László. Hunyadi János műalkotásai. A renaissance diadala. Az iparművészet Mátyás palotáiban. Mennyezetek, ajtók, ablakok. A bútorok. Ércz- és vasművesség. Műszövészet. Az iparművészet a boroszlai fegyverszünet és az olmützi béke áldománán, Mátyás követéseiben. Az iparművészet mint a politika eszköze: ajándékozások, vesztegetések. Mátyás hagyatéka. János herceg adományai a székesfehérvári bazilika részére. A magyar urak pompája. Mátyás hagyatékának sorsa. II. Ulászló. A magyar urak föntartják Mátyás hagyományát. Beatrix hatása iparművészetünkre. Magyar mesterek iparművészetünkben. *3. Kereskedelem.* Az első nyomok. A kalandozások kora. I. Béla intézkedései. Esztergom. Az olaszok. Mátyás intézkedései az 1486-iki országyűlésen. Zavarok Mátyás halála után.

1. Ipar.

Miként dolgozta föl az iparos szorgalma, mint értékesítette a kereskedő ügyessége a magyar föld termékeit? Szerzőnk általában adós marad a felelettel, mintha csak az udvar nagy fényétől nem látta volna meg a kis emberek fáradságos munkálkodását.

Iparunk történetét alig néhány adata érinti.

A magyar általában nem iparúzó. «Nem törődtek a tudományokkal, az ipar különböző ágaival s a kereskedelemmel»,¹ e szavakat adja szerzőnk Mátyás ajkaira, a cseh háború megkezdésekor mondott beszédében.

¹ «Non vos diversa litterarum studia, non variae artes et mercatura sollicitat. Pars maxima vestri arma gerit.» 575. IV. 2.

Mátyás király — írja szerzőnk — mikor koronázása után újra a török ellen készült, «több embert Németországba küldött, hogy nyilakat s egyéb fegyvereket vásároljanak, mert a török háború folyamán ezekben igen nagy szükségét szenvedett».¹ Ugyan mily fogalmat kell alkotnunk a magyar iparról szerzőnk adatából, ha örökösen háborúskodó őseink még a legegyszerűbb fegyvereket sem tudták itthon gyártani?

A magyar ipar teljes elhallgatásával szemben szerzőnk nagyban dicséri Ausztria iparát. «Távol van innen minden parasztság, még a falusiak is úgy élnek, mint a városbeliek. Mindenféle mesterség nagyon virágzik, különösen a kereskedelem, a melyet a nők a férfiaknál is nagyobb mértékben űznek. Mindkét nembelieknek leleményessége a magán- és nyilvános életben egyaránt bámulatos; iparuk oly fejlett, hogy szükségleteiket könnyen előállítják.»²

2. Iparművészet.

A mint az ipar kilép a mindennapi házi használat köréből és művészi formára törekedve, a nagyok palotáiban is díszes helyet talál magának, Bonfini érdeklődését is megragadja és szorgalmas följegyzésre sarkalja.

Sajnos azonban, hogy adatgyűjtő szorgalma mellől a műértő kritika majdnem teljesen hiányzik. Csak bámulni, lelkesedni tud gyermeki naivsággal; érdeklődése nem vág mélyebbre: kik készítették, milyen ízlésben, minő anyagból, milyen árban az iparművészet remekeit? sehol sem ad róla fölvilágosítást.

De ne legyünk követelők vele szemben. Hálásak lehetünk iránta azért, a mit följegyzett, mert középkori forrásaink közül egyetlen-egyben sem találunk iparművészetünk történetéhez annyi adatot, mint a mennyit épen ő jegyzett föl számunkra. És ha naiv csodálatából fakadó frázisaiból az egyszerű igazságot keressük, kétségtelen tényül azt fogjuk találni, hogy iparművészetünk Mátyás korában valóban virágkorát érte.

¹ 573. IV. 1.

² 615. IV. 4. Ausztria leírását *Aeneas Sylvius* (II. Pius pápa) művéből: *Historia rerum Friderici III.* vette át szerzőnk, de mint szemtanú, a saját észrevételeivel bővíti.

Iparművészetünk története azonban Mátyás koránál jóval előbbre visszanyúlik. Mihelyt a magyar megkeresztelkedett s részesévé vált a kereszténység akkor már ezer éves műveltségének, a keresztény hit, erkölcs, tudomány és művészet mellett az iparművészet is azonnal helyet talál az Isten dicsőségére, de egyúttal a magyar faj dicsőségére.

Szent István nejjével vetélkedve buzgólkodik az Isten hajlékának díszítésén. Bizonyára *királyi palotája* is remeke volt kora iparművészetének. Legrégibb történetíróink, a nagy szent király legendáinak szerzői azonban csak a szentet látják első királyunkban. Észre sem vették, föl sem jegyezték a világi pompát, a mely udvarát fényessé tette, csak azon kiváló gondoskodását jegyezték föl számunkra, a melylyel a királyi pár Isten *templomainak* iparkodott fényt és dísz adni. Így érthető azután, miért olvasunk Bonfininál iparművészetünk legrégibb történetét illetőleg tisztán egyházművészeti adatokat.

A *székesfehérvári bazilika* volt a nagy szent királynak s nejjének, s később is számos utódjának fő gondoskodása tárgya. «A mű bámulatos költséggel készült. Csak úgy ragyog benne a márványburkolat, padolata pedig kockákkal van rakva. Nagyszerű oszlopok, képekkel s faragványokkal díszített oltárok találhatók benne, mind tiszta aranyból-ezüstből; továbbá királyi (udvari) kápolnákat és mauzoleumszerű sírkápolnákat talál az ember, ezenfelül több kőszobrot s drágakővel kirakott domborművet; a főoltár fölött pedig egy roppant nagy értékű, drágakővel s arannyal ékesített *csúcsíves* boltozat emelkedik. Nem hiányoznak a különféle edények sem: ezek közül sok a kristály, myrrha, onyx, továbbá a bíborral s alabastrommal ékesített edény, némelyikben aragnál s ezüstnél silányabb anyag egyáltalában nem található. Az egyházi ruhákról s egyéb felszerelésekről szót sem kell ejteni, annyira bővében van mindennek, a mi csak az istentisztelethez szükséges.»¹

A leíráson azonnal észrevehető, hogy Hartvic püspök elbeszélésén alapul. A márványburkolatokról, a képekről s

¹ 208. II. 1. = *Hartvic*, c. 13. (Font. Dom. I. 48. l.) Képes Krónika, c. 38. (Font. Dom. II. 141. l.) és *Thuróczi* krónikája, II. c. 30. (*Schwandtner*, I. p. 95—96.)

domborművekről, a királyi síremlékekről és főképen a csúcsíves boltozatról szóló adatokat azonban szerzőnk teszi hozzá forrásai leírásához. Kétségtelen tehát, hogy szerzőnk leírása a fehérvári bazilikának nem a szent István korabeli, hanem a *Mátyás korabeli képét* rajzolja, úgy, a mint ezt maga látta, ha máskor nem, Mátyás király temetése, vagy II. Ulászló koronázása alkalmával.

Forrásaink azonban, melyeket szerzőnk híven követ, még több érdekes adatot tartottak fenn szent István korabeli iparművészetünk történetéhez.

A szent király, mikor a pogány lázadókat leveri, a zsákmány kincseit nem emberi czélokra, hanem az Isten dicsőségére áldozza: aranyból, ezüsből gyönggyel díszített fészületeket, csészéket, kelyheket s egyházi ruhákat készíttet oly nagy mennyiségben, hogy bőkezűségének az ország egyetlen legkisebb temploma sem érzi hiányát.¹

Gizella királyné buzgalma alig ismer határokat. A szenteknek szinaranyból s ezüsből készült szobrocskáit,² gyöngyös kelyheket, arannyal szőtt ruhákat ajándékozott az egyházaknak. Sorra vizsgálta az egyházakat, javítgatta a kopott s elrongyolódott egyházi ruhákat.³ De még a királyné buzgalma s a veszprémvölgyi görög apácák s növendékeik szorgalma sem elég; külföldi mesterekre van hát szükség. Szent István tehát «Görögországból igen sok mestert hívott be, hogy kiváló műveket alkossanak s mindenünnen képfaragókat s szobrászokat fogadott föl nagy költséggel».⁴

A szent István korából fönmaradt két iparművészeti emlék: a szent korona és a koronázópalást tényleg igazolja, hogy iparművészetünk azon időben teljesen a *bizanczi izlés* hatása alatt állott. A szent koronát Bonfini nem írja le, csak a *koronázópalást* rajzát adja, kétségtelenül a saját szemlélete alapján: «A palást kék selyem; rajta az Úr trónusa s az apostolok

¹ 210. II. 2. V. ö. *Hartvic s Thuróczi* i. h.

² «*Simulachra Deorum* ex postulato argento obryzoque multa dicavit.» 205. II. 1.

³ 205. II. 2. 210. II. 2. — *Hartvic s Thuróczi* i. h.

⁴ «*Artifici omnes e Graecia acciti, ut opus memorabile facerent, statuarii ac plastici undique magno mercede conducti.*» 210. II. 2. — *Thuróczi*, II. 31. (*Schwandtner*, p. 96.)

valamennyien, isteni fönséggel, arannyal himezve, félköralakban; s nem is annyira régisége s értéke, mint képeinek szentsége teszi becsessé». ¹

Ezen adatok után jó kétszáz esztendőre teljesen elveszti szerzőnk iparművészetünk történetének fonalát. Forrásait ama nagy küzdelmek foglalkoztatják, melyeket Nyugot németjével, Kelet görögjével s pogányával vívott nemzetünk. Csak a tatárjárást követő időkből olvassuk, hogy *IV. Bélának* Esztergomban, a minoriták templomában «a főoltár előtt vörös márványból készítették sírt», a melyet szerzőnk még látott s fölíratát is olvasta. ²

Az Anjoukkal a *renaissance* szelleme szűrődik át a magyar földre. Vele járt a tudomány, művészet és iparművészet elvilágiasodása. Az élet finomodása, a fényűzés terjedése az iparművészetet is kiviszi addig jóformán kizárólagos teréről: a templomból a mindennapi életbe, a hatalmasok egyéni dicsőségének emelésére.

Az idők nagy változásának jele, hogy már krónikaíróink is észreveszik, följegyzik az egyén: az ember dicsőségét is. Leírják, hogy a tudomány, művészet s iparművészet eszközeivel miként törekszik az egyén kiemelkedni a tömegből a köz átlagemberei fölé. Minthogy így szerzőnk forrásai többet foglalkoznak a magyar iparművészet alkotásaival, magának Bonfininak művében is ezentúl egyre sűrűbben találkozunk az idevágó adatokkal, még pedig többé nem oly általános frázisokban.

Mikor az Anjouk alatt hazánk keleti nagyhatalmassággá fejlődött s a magyar király székhelyén, a visegrádi congressuson (1335) intézték Kelet-Európa sorsát, *Károly Róbert* az iparművészet remekeivel pompázik. Az a fényes ajándék, a melylyel János cseh királyt meglepte, mindenkit bámulatra ragadott. «Különféle ezüstedényeken kívül ötvenkét paripára való homlokdíszot adott neki s ugyanannyi övet, ³ azonfelül egy bámulatos művű,

¹ 697. IV. 10.

² 330. II. 8. V. ö. *Képes Krónika* c. 82. (Font. Dom. II. p. 224.)

³ Sambucus szövege e helyt nagyon hibás, mint *Thuróczinak* alább közölt szövegéből kitűnik, *Bonfini* ezen adata eredetileg így szólt: *Ötven* különféle edényen felül *két* paripára való homlokdíszot és ugyanennyi övet ajándékozott neki stb.

dúsan aranyozott sakktáblát. Ennek szegletein bástyák, mindkét oldalán pedig fölszerelt gyalogos- és vértés lovaskatonák voltak láthatók, úgy hogy egy igazi csatát ábrázoltak s mindannyiukat gyöngygyel rakott fegyverek s jáspissal és smaragddal díszített csatamező hevített a harcra. Továbbá két nyerget is ajándékozott neki, melyeket nem annyira aranyozásuk, mint a drágakövek sorozata tett gyönyörűvé. Két gyöngygyel rakott serleget is adott neki ráadásul; az egyiket kétszáz font ezüstre becsülték, a másik szinaranyból készült, csigaalakú volt és mind művészi kidolgozása, mind a rárakott gyöngy mennyisége folytán igazán remek munka volt.»¹

A királyné pedig, *Erzsébet*, mikor kisebb fiának, Endrének nápolyi királysága érdekében lenn jár Nápolyban, Rómába is elviszi vallásos buzgalma és ott mintha csak Gizella királyné kora kelt volna új életre: a Megváltó főoltára előtt (szent Péter templomában) mérhetetlen ajándékot ajánlott föl: gyöngygyel díszített egyházi ruhákat, aranyos és gyöngyös szent edényeket, gyertyatartókat és más ilyenfélét.²

De most már nem görög mesterek keze alkotja e műtárgyakat, hanem maga a királyné magyar palotahölgyeivel. Ezért mikor Zách Feliczián kardja levágja a királyné négy ujját, a krónikás s utána Bonfini megjegyzi, hogy ezeket az ujjakat «méltán nevezhetjük a női hivatás és áldozatkészség eszközeinek, mert éjjelnappal egyházi ruhákat szőtt és varrt velük».³

Az Anjouk fényét a külső harcok, belső zavarok évtizedei követik. Ezek leírása közben szerzőnk egyetlen egy adatot közöl a magyar iparművészet, még pedig ötvösségünk történetéhez.

¹ 351. II. 9. — *Thuróczi*, II. 97. (*Schwandtner*, I. p. 165.) Thuróczi krónikája sokkal rövidebben ír: «Remuneravit autem rex Hungariae regem Bohemorum, diversis et preciosis clivodiis, videlicet: quinquaginta vasis argenteis, duobus pharetris, duobus balteis, et una tabula pro scacis mirabili, duobus sellis inestimabilis pretii, uno bicello, valente ducentas marcas argenti, et una concha margaritarum, mirabili opere composita». Azt kell tehát föltennünk, hogy Bonfini Thuróczi adatait oly módon bővítette, hogy a Mátyás udvarában látott műtárgyaknak — különösen a sakktáblának — leírását szötte forrása adatai közé.

² 355. II. 10. — *Küküllői* krónikája, c. 4. (*Schwandtner*, I. p. 175.)

³ 346. II. 4. — *Thuróczi*, II. c. 96. (*Schwandtner*, I. 162.) Fgyike azon kevés adatoknak, a melyekben Bonfini szövege rövidebb forrásai szövegénél

Albert király halála után özvegye, Erzsébet, utószülött fia, a későbbi V. László érdekében ellopja a szent koronát, úgy hogy a győztes Ulászló-párt nem tehetett egyebet a fehervári koronázásnál, mint hogy «mivel a szent korona nem volt kéznél, a szent király *szobráról*, a melyet a kápolnában tiszteltek, engesztelő áldozatok után a *koronát* nagy tisztelettel levették és a körülmények kényszerítő hatása alatt azzal koronázták meg a lengyel Ulászlót». ¹ Ha ez a korona koronázásra használható volt, akkor mindenesetre a szent korona teljes nagyságú másolatának kell tartanunk, a mely, mint Thuróczi szavai sejtetik, a régi magyar ötvösség valóságos remeke lehetett.

Egyébként *V. Lászlóban* is meg volt a szeretet a tudomány, művészet s iparművészet iránt. Tudjuk, hogy Alfonso nápolyi királytól s Borgio modenai hercegtől valamely, a római történelmet tárgyaló könyvet kért. ² Aranynyal szőtt bíborruhákat ajándékozott a Hunyadi-fiúknak Temesvárott. ³

A *Hunyadi fiúkat* azonban a király becses ajándékai nem lephették meg valami különösen. Atyjuknak, a szerény hősnek, magának is nagy érzéke volt a külső pompa és fény iránt. Diadalai után a csatatéren, Szent-Imrénél, ⁴ Vaskapunál, ⁵ trophéumokat (emlékjeleket) állított. Vajjon művészi értékű, vagy csak a győzelmi mámor első perceiben hevenyészett emlékjeleket kell-e gondolnunk, Bonfini szavaiból meg nem állapítható. De ha meggondoljuk Hunyadinak a renaissancehoz való viszonyát, hogy Zsigmond kíséretében Olaszországban járt (1433 május)

¹ 449—50. III. 3. = *Callimachus*, De rebus Uladislai I. I. (*Schwandtnér*, I. p. 463.): «constituerunt... uti ad eam rem corona, qua S. Stephani primi regis caput exornatum, religiosissime servatur». *Thuróczi*, IV. c. 31. (*Schwandtnér*, I. p. 243.): «Regem corona, pro ornamento reliquiarum capitis sancti regis Stephani, *olim miro operis artificio praeparata*, magno cum tripudio coronarunt».

² Hibás latinsággal megírt két levelét kiadta *Ábel*, Adalékok a humanismus tört. 156—157. II.

³ «Purpureas vestes, auro contextas.» 521. III. 8. = *Thuróczi*, IV. 59. (*Schwandtnér*, I. 278.)

⁴ «In Alpibus, ad insignis victoriae monumentum, trophaea statuit.» 459. III. 5.

⁵ «Signa ad Vaskapum, in victoriae monumentum trophaea sunt erecta.» 470. III. 5. *Thuróczi* egyik adatot sem említi.

s néhány kitűnő humanistával mindvégig érintkezésben maradt,¹ továbbá, hogy Vajda-Hunyad várát építtette, föltehetjük, hogy győzelmi emlékjelei is legalább némi művészi s iparművészeti beccsel bírtak.

A várnai csata történetírójának, Callimachusnak egy adata még jobban megerősít bennünket föltevésünkben. Szerinte Várnánál a törökök, a hol I. Ulászló király holttestét megtalálták, egy nem nagyon magas oszlopot állítottak s rája vésték röviden a történeteket.² Nem Hunyadi győzelmi emlékjeleinek viszonzása akart-e ez lenni?

Mátyás királylyal azután teljes diadalra jut a renaissance a magyar földön: a királyi udvarban, főpapok székhelyein, főurak kuriáján egyaránt. Különösen a királyi udvarban mindennek nyomát találjuk, a mi szépet, elegánsat s modernet a renaissance iparművészete alkotni tudott. Maga Mátyás minden téren szinte kizsákmányolja az iparművészetet: mint hívő templomot, mint király palotát emel, melyben az utolsó szögletig minden stilszerű; mint tudós könyvtárát, mint házigazda edényeit díszíti az iparművészet remekeivel, barátait ezekkel kötelezi le s ellenfeleit is néha ezekkel vesztegeti meg és maga is olyan ruhát hord, kísérete s udvara is úgy öltözködik, a mennyire csak az ősmagyar keleti pompát a modern nyugoti iparművészet még fokozni tudta.

Miként korunk modern iparművészete, úgy a renaissancekori is főként arra törekszik, hogy a *magánlakást* tegye mentől díszesebbé, kedvesebbé, otthonosabbá. Mátyás tatai, visegrádi, de legkivált budai palotájában ezen törekvés teljes diadalra jut. A *padozat* rendesen mozaikszerűen van rakva, némely helyen földviaszszal összeégetett kőből van.³ A *mennyezeten* azonban

¹ Pl. Poggióval, kinek Hunyadihoz írt két levelét közli *Ábel*, Adalékok, 158—159. ll. — V. ö. *Riedl* Frigyes, A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1896. 46—50. ll.

² «Turci, regio corpore invento, modicae altitudinis columnam, quae hodie quoque visitur, cum inscriptone rei gestae, in eodem loco statuerunt.» *Call.* lib. III. (*Schwandtner*, I. p. 518.)

³ A budai palotában: «Tesselata vermiculataque ubique teruntur pavimenta, nonnulla encaustica sunt». 654. IV. 7. A nehezen érthető szövegnek fönt adott értelmezését l. *Csánkindl.* (Mátyás udvara, 172. l. 6. jegyz.)

sokkalta tágasabb tere nyílt az iparművész remekelésének. Mátyás azonban épületeinek egy részében nem alkalmazhatta a renaissance mennyezetstílusát, a mely a román stílus boltívezetével és a góth stílus csúcsíves boltozatával szemben lapos, *sík mennyezetet* alkotott és nem figurális festményekkel, hanem a mennyezet-sík gerendázatos tagozásával, faragványokkal, aranyozással és ornamentikus színezéssel iparkodott művészi hatást elérni. Mátyás budai palotájának nagyobb része régibb kori építés volt, csúcsíves stílusban. Meg kellett tehát hagynia a csúcsíves boltozatot s ehhez kellett alkalmazni a mennyezet díszesebbé tételét, de természetesen a boltozatnak megfelelőleg, a régi stílusban: festményekkel. Új építkezéseinél azonban a sík mennyezetet alkalmaztatja s pazarul díszíteti a renaissance ornamentikájával: faragványokkal, aranyozással, stilizált rajzokkal, színezésekkel. Szerzőnk e díszítésekről ugyan csak általánosságban beszél,¹ de egykorú forrásokból a részleteket is tudjuk. A budai palotában egyik teremben a mennyezetten fából faragott, dúsan aranyozott ludakat, a másikon rózsákat, egy harmadikban üstöt, a melyben tűz ég, a negyedikben farkukat a nyakuk köré tekerő kigyókat látunk s mindez merő aranyozott faragvány, tehát épen olyan díszítés, a minőt a Corvin-codexek lapszélélkéitményein láthatunk.² Szerzőnk figyelmét különösen annak a teremnek mennyezete ragadta meg, a melyben a díszítés az ég bolygóinak pályáját ábrázolta kiváló művészettel.³

Az *ajtók* szintén remekbe járók és pedig nem csupán a hatalmas portálék, hanem az épület belsejében a kisebb ajtók is. A budai palota főkapuját vörös márványba falazott, érczből vert szárnyak alkotják. A művészi érczmunka Herkules tizenkét munkáját ábrázolja s kívül-belül egyaránt művészi alkotás.⁴ A belső

¹ *Budán*: «Laquearia ubique varia et aurata, multa insignium varietate distincta». 654. IV. 7. És *Tatán*: «Laqueatae contignationes, multo auro caelaturaque conspicuae.» 655. IV. 7.

² Egykorú német források után: *Csánki*, «Mátyás udvara». 173. I. 5. jegyz.

³ «Contignationes huic insano sumptu destinarat, quibus laquearia aurigantes per aethera planetas continerent, erratilesque cursus miro suspectu referrent.» 655. IV. 7.

⁴ «Ex eodem lapide (porphyreo marmore) geminas ianuas superstruxe-

termek ajtai mozaikszerű rakott díszítéssel készültek,¹ a vár alatti kert villájának kapuja pedig valóságos diadalkapunak látszott.²

Az *ablakok* ép oly díszesek; érczfoglalványokba rakott üvegtáblákból készültek.³ — Az üvegművességnek egyébként másutt is tág tere nyílt az érvényesülésre: az olasz paloták példájára egyes termeket Mátyás is az azon korban ritka, drága nagy tükrökkel díszített, melyeket mesterségesen úgy állítottak föl, hogy a vidék egyes képeit visszatükrözzék.⁴ Szerzőnket a vár alatti villa tükörtermei lepték meg különösen s elragadtatással írja, hogy ennél szebbet már képzelni sem lehet.⁵

A *bútorok* stilszerű pompája egészen beleillik az épület fényes keretébe. Szerzőnk szavai azonban inkább csak sejtetik, mintsem leírják a bútorművesség remek alkotásait, a melyeket különben egyéb forrásokból elég részletesen ismerünk.⁶ Az ágyak, székek és padok nagyrészt ezüstből valók, de dúsan aranyozva.⁷ A kályhák divat szerint nagyok, kivitelük művészi, egy részüket teljesen a renaissance szellemében római négyes fogatok és más ókori emlékek díszítik, másrészük olyan szemekből van rakva, a melyeknek közepe kidudorodik s nem pusztán szép színezéssel, hanem különféle képzelt állatalakkal is pompáznak.⁸

rat, quas aenei postes et affabre facti, Herculeisque laboribus admirabiles, et non minus a tergo quam a fronte spectabiles exornabant.» 654. IV. 7.

¹ «Postes insuper emblemate conspicui» ... 654. IV. 7.

² «Triumphales sunt villae postes.» 655. IV. 7.

³ *Visegrádon*: «fenestras superbissimas cernere erit». 655. IV. 7. — V. ö. *Csánki*, Mátyás udv. 172. És a vár alatti villában: «Tricliniumque cum laquearibus et fenestris adeo spectabile, ut lautissimam antiquitatem propius accederet.» 655. IV. 7.

⁴ *Fraknói*, Vitéz János élete, 1879. 246. l.

⁵ «Turres quoque caenaculis ac pergulis obductae, in quibus coenationes cum vitreis specularibus usque adeo iucundae, ut nihil putes amoenius.» 655. IV. 7.

⁶ L. *Csánki*, Mátyás udv. 173—175. ll.

⁷ «Argentei lecti, argenteaeque cathedrae.» 654. IV. 7.

⁸ «Insignes camini, in quorum fastigiis quadrigae, ac multa Romanorum stemmata sunt sculpta» 654. IV. 7. és «hypocausta in tricliniis marmatis tegulis oblecta, quae non modo colorum pulchritudine, sed animalium confictorum varietate conspicua». U. o. V. ö. *Csánki*, i. m. 173. l. — *Pasteiner* Gyula (Építészeti I. Mátyás korában. Budapesti Szemle, 1893. 3. l.) a *hypocausta*-t a padozat alatt csöves téglákon vezetett légfűtésnek fordítja,

Az érczművesség remekei azok a *díszkutak*, a melyek a budai királyi palota középső udvarát s a visegrádi palota kertjét ékesítették. A budai díszkutat márványtartály vette körül, maga a díszmű Pallas Athenét ábrázolta, sisakosan, felővezve.¹ A visegrádi palota függő kertjeinek díszkútja szintén márványtartályból kiemelkedő érczmunka² és Oláh Miklós még a nagy király halála után félszázaddal is bámulattal írja le: a márványtartályt köröskörül a múzsák domborművű képei ékesítik, a középen pedig, márványtömlőn ülve, Cupido istennő nyulik föl a magasba s a tömlőből vizet szorít ki, a melyet a közeli hegyekből csöveken át vezettek oda; a víz csobogása, a mint a csőből egy márványtálba s innen a nagy medenczébe aláfolylík, édes hangulatra keltő. Oláh úgy hallotta, hogy nagy diadalünnepek idején Mátyás a forrásvizet elfogatta s bort eresztett a csövekbe s így Cupido tömlőjéből hol fehér, hol vörös bor patakzott alá.³

Remekművű *érczkandeláberek* díszítik a budai palota kettős lépcsőzetét⁴ s a vár alatti villa oszlopos előcsarnokát.⁵

Az arany- és ezüstművesség és a műszövészet azután már arra is képessé teszi a nagy királyt, hogy udvarának pompáját mindenütt, palotája keretein túl is kifejtthesse. Mikor *Boroszló* ostroma után a lengyel királylyal és fiával fegyverszünetet köt (1474.), mint győztes fél, ő tartja az áldomást. «Királyi sátora aranyból és gyöngyből készült, közepére magas *pohárszéket*

de ha a csövek a padozat *alatt* lettek volna elhelyezve, bizonyára nem lettek volna olyan díszesek, a minőknek Bonfini leírja őket.

¹ «In medio subdivalium fons aeneus, marmoreo lacu circumventus, cui Pallas galeata, subcinctaque imminet.» 654. IV. 7. — Ennek a kútnak, helyesebben szökőkútnak alapfalazása lehetett az a köralakú faltöredék, a melyet a régi udvar közepén napjainkban találtak. V. ö. *Divald* Kornél: A régi Buda és Pest művészete Zsigmond, Mátyás és a Jagellók korában. (Mérnök-Építészegyl. Közlöny. 1901. XXXV. köt. 370. l.)

² «Hic horti, fontesque pensiles, qui porphyreo marmore, aeneoque solio culti sunt.» 655. IV. 7.

³ *Oláh*, Hungaria, c. 7. (*Bél*, Adp. p. 11.), v. ö. *Csánki*, Mátyás udv. 183. l.

⁴ «Geminas huic scalas adiecerat, porphyreo marmore, aeneisque candelabris insignes.» 654. IV. 7.

⁵ «Huius propylaeum columnis tessellatis embricatisque circumdatum, quae aenea candelabra sustinent.» 655. IV. 7.

emelt, melynek több foka volt s telerakta mindenféle edénynyel, gyöngyös serlegekkel»¹ s így ejtette bámulatba ellenfelét mérhetetlen gazdagságával. Négy esztendővel utóbb, mikor a békét Olmützben végképen megkötik, újra Mátyás a házigazda. — A házat, a melyben Ulászlót *Olmützben* vendégül látta, «csodás fényűzéssel rendezte be: az ebédlőt, a hálótermet, a verandát, szóval minden helyiséget *selyem- és festett kárpittal* vonatott be. Királyi berendezéssel díszítette, hogy még a látszatát is kerülje annak, hogy testvére (Ulászló) fogadásában csak valamit is elhanyagolna. A fölszerelés oly nagyszerű volt, hogy minden képzeletet felülmúlt. Többi vendége szállását is maga díszítette föl, kinek-kinek a saját méltósága szerint. Az imént kötött testvéri viszony öröme tizenöt álló napig lakmároztak. A piacon Mátyás ideiglenes *színházat* állíttatott és nagy költségen színpadot és nézőteret készíttetett s ott vagy szindarabot adtak, vagy meghívták az előkelő hölgyeket és fényes táncmulatságot rendeztek. A piacnak a színház előtt elterülő része *lóversenyterül* és *czirkusz* gyanánt szolgált, nap-nap után versenyt futtattak, a győzteseknek különféle díjakat tűztek ki s a király bőkezűségéből sok pénzt szórtak a nép közé. Nap-nap után etették-itatták a tömeget és a cseh és magyar katonaságot. A piacon a fejedelmek vendégeskedtek. A piacz közepén négyszögű *pohárszék* állott, mely minden oldalról piramisszerűleg, lépcsőzetesen emelkedett; fokaira arany, ezüst és gyöngygyel rakott edényeket helyeztek el szép sorban. A pohárszék előtt *két rhinoceros* állott, jobbról egy, balról egy; mindkettő bámulatos nagyságú volt és félelmes szarvakkal meredt a bámulóra. Lenn az alsó fokon hatalmas vedrek, boros korsók és kancsók állottak, szinaranyból való remekművek; följebb, a felső fokokon pedig aranykelyhek, serlegek, kupák és csészék, gyöngygyel s drágakővel dúsan megrakva. Úgy állott tehát a piacz közepén az a gyöngyökkel rakott s minden oldaláról nézve gyönyörű pohárszék, mint valami aranyhegy, úgy hogy a néző szeme szinte belefájdult a nézésébe».²

¹ 600. IV. 3.

² 628—629. IV. 5. Az adatok hitelességét egykorú szemtanúk kétségtelenné teszik. A kristályüveg s még inkább a majolika még ritka s rend-

Mátyás teljesen kibékült Ulászlóval, annyira, hogy mikor az áldomás véget ért, «neki adta a lakoma összes készleteit, pedig hát aranykárpittal vonatta be abban a házban, a hol Ulászlót fogadta, a termeket, aranyos szőnyeggel takartatta le az ágyakat és nagyszerű asztalt terítettett. Sőt még ezt is keveselte és két várost adott ráadásul Ulászlónak. Beatrix arannyal szőtt köpenyt, királyi ruhákat, nagyszerű ágyneműeket adott hozzája s több effélét, a minek legényember hasznát veheti. A két (bajor és szász) herceget s a többi fejedelmet sem hagyták ajándék nélkül; senki sem távozott a nélkül, hogy valamit ne kapott volna. De különösen azt emlegették és csodálták, hogy a csehek összes vendégfogadóinak készlete Mátyás kincstárából került ki, már pedig tíz asztalt terítettett a színházban, a melyeknél az étkezéshez és az ételek fölhordásához sok arany- és ezüstedényre volt szükség s még sem kölcsönöztek át semmit ezen lakomához arról a királyi pohárszékről, a mely a piacon állott. Ezért hamarosan még csak el sem lehet képzelni, mily roppant értékű Mátyás készlete».¹

Követségeinek pompájával a külföld előtt is fényes tanúságot tesz mérhetetlen gazdagságáról.² «Tíz főurat küldött Beatrixért, a kik páratlan pompával és fénynyel vonultak át Olaszországon. Mindegyikük minden előkelőbb városban szebbnél-szebb asztalt terítettett, gyöngyös serlegekkel, arany-ezüstedényekkel dúsan megrakva. A követség vezetője, a váradi püspök (Pruisz János),

kívül drága, ezért készül az edények java része aranyból, ezüsből. A díszes pohárszék állítása a kor általános divatja volt a nyugoteurópai udvaroknál. A Bonfini említette két rhinoceroszt a *castellai püspök* mint pápai követ is látta Mátyás kincstárában (1483.), az egyik szerint akkora, mint egy ló, a másik, mint egy számár. (*Katonánál*, Historia crit. IX. p. 504.) A két rhinoceros Mátyás s Beatrix lakodalmának ünnepségein is ki volt állítva s a *pfalzi követnek* a lakodalomról szóló leírása általában megegyezik Bonfininak főntebb adott leírásával. (A pfalzi követ jelentését l. *Schwandtner*, I. p. 544.) Bonfini közvetlen forrása a főntebbiekben is *Thuróczi* krónikája. (*Schwandtner*, I. pp. 480—481.) Mátyás arany- és ezüstedényeinek mennyiségéről általában a castellai püspök jelentése nyújt fogalmat, a ki Mátyás kincstárában egyéb arannyeműek mellett 300 darab aranykupát látott. (*Katonánál*, Hist. crit. IX. p. 504.) V. ö. *Csánki*, Mátyás udv. 111—117. ll.

¹ 629. IV. 5.

² A követség a kísérő személyzettel együtt mintegy 800 főből állott. *Csánki*, Mátyás udv. 95. l.

kit a király bőkezűsége, hűsége, ékesszólása és fényes tehetsége folytán igen sokra becsült, mikor Urbino hercege (Federigo) fényes lakomán fogadta, egy *sótartót* mutatott elő, a mely még az oly annyira gazdag herceget is bámulatba ejtette. A sótartó hegyen állott, ennek oldalán fa nőtt a sótartó fölé borulva, gyümölcs helyett gyöngyökkel és értékes drágakövekkel volt megpakva, árnyék helyett pedig ragyogó fénynyel csillogott. A hegy oldalában remekművű barlangocskák voltak, gyöngygyel dúsan megtöltve. A püspök egy arany prochitont is mutatott elő, a melynek csapja helyén egy lihegő sárkány áll, teste gyöngyházból való, feje mereven előre hajlik, farkát pedig aranykarikákban a lábai közé huzza. Füle gyöngyös, szájának felső része hegyes. pajzs módjára messze előnyulik, a többi része csupa arany. Az igen széles alap fölött három lábnyi tömeg emelkedett. Többi társa is vetélkedve mutogatta kincseit.»¹

Tíz esztendő multán újra a váradi püspököt látjuk annak a fényes követségnek az élén is, a melynek az volt a föladata, hogy Corvin János részére Sforza Bianka kezét megkérje s egyúttal a francia királylyal szövetség céljából tárgyaljon. A püspök most nem a már bemutatott műtárgyaival arat nagy föltűnést, hanem főleg kíséretének külső pompájával. Háromszáz egyforma színű és nagyságú lovon ülő nemes ifjú kísérte útjában, bíborruhába öltözve, közülök sokan nyaklánczot, a többiek pedig a hajukban gyöngyös koszorút viseltek.²

Mátyás azonban nem csupán pompázni tudott az iparművészet remekeivel, hanem *politikai czélokra* is fegyverül tudta használni őket. Ellenségeit néha ily módon vonja a pártjára, mint például Boroszló ostroma alkalmával (1474.), «mint mondják, sokakat gyöngyös serlegekkel nyert meg a saját érdekeinek».³ Barátai hűségét is becses ajándékokkal igyekszik fokozni.

¹ 606—607. IV. 4.

² 660. IV. 7. A követség fényét a többi források is említik, de a kíséret számában eltérők az adatok; egyik forrás szerint 200 (Magy. Történelmi Tár XIII. 217.), egy másik szerint csak 80 (Nyári Albert, Századok, 1872. 299. I. 30. jegyz.) lovas volt kíséretében. V. ö. *Bunyitay*, A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883. I. 311. l.

³ 596. IV. 3. «Gemmatis... poculis, ex hostibus plerosque in suas partes adduxisse fertur.»

Mindjárt koronázása alkalmával többeknek aranylánczot, bíborköntöst ajándékozott.¹ Ez azonban csak szerény bevezetés azokhoz a nagyszerű ajándékokhoz, a minőkkel később ejtette bámulatba barátait. Említettük már, mily páratlan ajándékokkal kedveskedett Ulászlónak az olmützi béke áldomásának ötletéből s ezen ajándékok megismétlődtek, mikor pár év múlva (1486.) Iglón megújították a békét és szövetséget. Most «gyöngygyel rakott sisakot ajándékozott Ulászlónak és egy falut adott hozzá. A királyné is számtalan arannyal szőtt bíborruhát adott neki. Ehhez járult azután a sok fejedelmi ékszer, hogy a szövetséget a méltó ajándékok még jobban megszilárdítsák».² A francia királynak egyik követsége alkalmával (1486.) 25.000 arany értékű ajándékkal kedveskedik. Az aranyos és gyöngyös edények mellett húsz török (tulajdonképen arab) paripát s hozzá több erdélyi lovat küld neki ajándékba, arannyal és drágakövekkel dúsan rakott nyergekkel és szerszámokkal. Beatrix arannyal szőtt díszes palásttal, perzsa szőnyegekkel és aranyos ágyneműekkel növeli férje ajándékának értékét. Még a francia követnek is mintegy 3000 arany értékű ajándék jutott.³

De mindez nem merítette ki a nagy király dús készletét. Mikor meghalt, fia, *János herczeg*, atyja hagyatékából bőven megajándékozta a fehérvári egyházat, a nagy király temetkező helyét. «Mindenekelőtt egy tömör aranyból készült, gyöngygyel rakott remekművű feszületet ajándékozott, a mely, úgy mondták, 45 ezer arany értékű volt, továbbá gyöngyös csészéket és aranytálakat, gyertyatartókat, kelyheket és szentségtartót; mindezek tömör aranyból valók voltak s különféle drágakövekkel rágyogtak. Adott továbbá néhány arany szobrocskát és tizenkét, gyöngyökkel dúsan rakott egyházi öltönyfölszerelést; mindez, mint beszélték, 75 ezer aranyba került.»⁴ Maga a nagy király ott feküdt, bíbor ravatalon, melyet palástja, kardja, kormánypálczája, koronája s almája ékesített.⁵

Mátyás példaadása, legalább közvetlen környezetére, nem maradt hatástalanul. Mennyire sajátították el a *magyar urak* a

¹ 562. IV. 1. «Multos eo die equestris ordinis dignitate donavit. Quibus autem torques aureos, aut purpureas lacernas adiecit» etc.

² 657. IV. 7. ³ 660. IV. 7. ⁴ 675. IV. 8. ⁵ 674. IV. 8.

renaissance szellemét, ma még, mikor a magyarországi humanizmus történetét oly kevésbé ismerjük, meg nem mondhatjuk. De hogy külsőségben hatott a renaissance pompája, Bonfini adatai is kétségtelenül igazolják. A boroszlai fegyverszünet áldomásán (1474.) Ujlaki Lőrincz «atyjától (István bosnyák királytól) öröklött palástjában jelent meg, a mely gyöngygyel és drágakövekkel úgy meg volt rakva, hogy hatvanezer aranyra becsülték».¹ Büszkélkedett is benne mód fölött, egy lengyel belekötött, de Ujlaki arczul csapta s ezért a királyok dicséretét nyerte jutalmul.²

A magyar különben, bár házának berendezése nem volt valami fényes, sokat adott a külső megjelenésre, öltözetére, lovára és fegyverére. Az elfogult idegen szobatudós úgy találta, hogy «minden gondjuk csak lovukra és fegyverükre veszett, itt szokták az aranyat, ezüstöt s gyöngyöt hordani, hajukat is gyöngyös koszorúval ékesítik és páratlan pompájú ruházatot viselnek, a mely még a római imperátorok díszruháját is fölülmulja, de másra nem igen van gondjuk».³

A mint azután Mátyás sírba szállott, a magyar király nem volt többé a vásárlók, a műpártolók között; szegény volt, nyomorult gazdálkodása folytán gyakran még a legszükségesebbekre sem telt neki. És ha *Ulászló* néha mégis ajándékoz műipari tárgyakat, mint például annak a horvát katonának, a ki Kinizsi alatt az alvidéken a török elleni hadjáratban kitüntette magát, «a kinek koronát, kétszáz aranyat és bíborruhát ajándékozott»;⁴ Geréb Lászlónak, kit egyebek közt egy roppant nagyságú ezüsterleggel ajándékozott meg;⁵ továbbá Kassán a látogatására jött testvéreinek és ezek kíséretének;⁶ ez is Mátyás hagyatékából került ki. Részben a nádor és Józsa juttatta ezeket János herczeg

¹ 601. IV. 3. Ujlaki István palástja Mátyás és Beatrix lakodalmán is fölűtűntést keltett. «Rex Bosniae . . . pallio circumamictus acu picto et per totum ductum aureis filis atque perlis intertexto, supra quod erat amiculum aureum scapulare, in quo inserti erant quingenti adamantes, et aliae gemmae plurimae, et pendebat auri libras triginta quinque.» *A pfalzi követ* jelentése. (*Schwandtner*, I. p. 512.)

² 601. IV. 3. ³ 653. IV. 7. ⁴ 731. V. 3. ⁵ 729. V. 3.

⁶ Az ajándék rendkívül becses volt: tíz remekművű, hatalmas méretű gyöngyös serleg, aranynyal átszőtt bíborruhák és harmincz paripa aranyos és gyöngygyel rakott szerszámmal, takaróval és nyereggel. 734. V. 3.

leverése után Ulászló kezére, hogy kegyét megnyerjék,¹ részben pedig Kinizsi Pál szerezte vissza őket véres harcokon a töröktől: 1493-ban hadi zsákmány gyanánt «sok arany-, ezüstedényt, perzsa szőnyeget, gyöngyös serlegeket, értékes házszerkeket szerzett vissza, köztük László király (azaz a váradi székesegyház) ezüstgyertyatartóit, a melyeket Alibég ragadott el még Mátyás korában, a mikor Váradot fölgyújtották».²

Ugyancsak Mátyás hagyatékával pompázik Ulászló, mikor 1496-ban pünkösd másnapján az országgyűlés folyamán a püspököket és főurakat vendégül látta. Tizenhét fokú pohárszéke arany- és ezüstdíszekkel mindenkit bámulatra keltett. A felső fokon két természetes nagyságú *hattyú* díszlett, köztük kristálylámpások s különféle serlegek ragyogtak, a többi fokon gyöngyös kancsók, palaczkok, aranykupák és korsók állottak. A legalsó fokon a használatra szánt domborművű, aranyos ivóedények foglaltak helyet, a többi csak a pompa és látványosság kedvéért volt kiállítva. Az ebédlő pamlagjait a legdíszesebb *szőnyegek* takarták, melyeken a trójai háború jelenetei vannak gyönyörűen kiszőve. *Mindez egykor Mátyás királyé volt».*³

A magyar urak azonban föntartják Mátyás hagyományát.

¹ Az 1496-diki országgyűlés lakomáján kiállított műtárgyakról: «Haec omnia Matthiae regis quondam fuerant, sed interregni tempore, Joanne Corvino profligato, per Palatinum et Josam ad Uladislum colligendae eius benevolentiae causa, ut fama hominum erat, fuerant delata.» 748. V. 5.

² 730. V. 3.

³ «Abacum gradibus septemdecim instructum exposuit, qui gemmato elaboratoque auro atque argento onusti omnium ad se oculos traducebant. Supremum ordinem duo *cygni* naturalis formae et magnitudinis tenebant, inter quos *laternae crystallinae*, variaque pocula erant interiecta, reliquos ordines gemmatae phialae, lagenae, cuppaeque aureae, canthari, scyphi, chiotae tineae, hydriaeque quattuor eximiae coena Domini destitutae. Chrysendeta vero et anaglyphy multa ad novissimum gradum suberant, cui ea tantum commissa erant, quae usui convivarum essent, cum superiora omnia pompae atque spectaculo inservirent. Triclinium vero aulaeis erat nobilissimis con- vestitum, in quibus *Troiani belli series* nimio artificio summoque opere erat intecta. Haec omnia Matthiae regis quondam fuerant»... etc. 748. V. 5. Bonfininek, mint szemtanúnak, ezen leírásához kétség nem férhet. A «trójai történetet ábrázoló remek mű, mely a picardiaihoz hasonló módon készült», II. Ulászló lakodalma alkalmával, a francia királyné egyik követének is nagyon tetszett. *Szamotoánál*, Régi utazások. 145. l.

Mikor Ulászlót koronázzák, mintha Mátyás fényes udvartartása újulna meg előttünk: «Különféle gyönggyel rakott ruhákat lehetett itt látni az egész világ bámulatára, továbbá szinte az emberi képzeletet felülmúló módon fölszerszámozott paripákat, melyek nem csupán arannyal és ezüsttel, hanem drágakövekkel is tele voltak rakva. Növelték a bámulatot a fegyverek is, mert arany- és ezüstsisakot és gyöngyös pánczélt viseltek szokás szerint magas forgókkal. Az állatok különféle aranyos és ezüstös nyerget hordtak, a melyek csak úgy csillogtak a drágakövektől».¹

Ennyi mindaz, a mivel Bonfini a magyar iparművészet történetéhez járul. Adatainak hitelessége ott is, a hol a régibb korokról írtában régi magyar szerzők nyomán indul s ott is, a hol mint szemtanu jegyzi adalékait, egészében és nagyjában kétségbe nem vonható. De le kell számolnunk túlzásra hajlandó frazeológiájával és főként büszke olasz nemzeti önérzetével, a mely iparművészet terén is minden haladást és kiváló alkotást Beatrix királynénak s kíséretének jövedele óta számít. Azelőtt, úgy képzei Bonfini, maga Mátyás valóságos barbár fejedelem volt, nem voltak arany-, ezüstedényei és ékszerei, termeit nem borították pompás szőnyegek, sőt asztalán terítő sem volt s ha volt is, piszkos, silány holmi lehetett s neki is, mint a magyar uraknak általában, csak fényes öltözködésre, lovaira s hajára volt gondja, egyébbel semmit sem törődött s csak Beatrix királyné ösztönzésére cserélte föl a magyar barbárságot az olasz műveltséggel.² De állítsuk csak ezekkel szembe magának Bonfininak

¹ «Ibi varios et gemmatos habitus toto orbe spectabiles: ibi phaleratos et supra hominum opinionem excultos equos, non solum auro et argento, sed lapillis onustos spectare licebat... Augebant admirationem et arma: quando aureas argenteasque galeas et thoraces gemmatos insignesque more christati, gestabant. Varia ex auro argentoque animalia et discintillantia prae lapillis ephippia ferebant.» 695. IV. 10.

² «Nulla domi gemmata pocula, nec chrisendeta, myrrhinave, nullis atria aulaeis vestita; nullus, vel si quid, raro videbatur, et ipse quoque incultus ac rudis apparatus, sordidae in quadrata mensa mappae, cultus omnis ad equos et arma translatus, ibi aurum, gemmas et argentum gestare mos erat; item excolere comas, gemmata serta gestare, habitu lautissimo uti, qui

adatait arról a királyi pompáról, a melyet Mátyás koronázásakor, a boroszlói fegyverszünet áldomásán s a Beatrixért küldött követ-ség alkalmával, tehát Beatrix jövetele *előtt* kifejtett s látni fogjuk, mekkorát ártott szerzőnk hazafias büszke önérzete történetírói higgadt ítéletének. Ismerjük és elismerjük Beatrix érdemeit, tudjuk, hogy az első hely illeti meg királyasszonyaink sorában, a kik Gizellától Mária Teréziáig oly sokat tettek, hogy a nyugoti művelődést a magyar földön meghonosítsák. Tudjuk, hogy Mátyás hagyatékából fönmaradt műemlékeink nagy része idegen kezek alkotása. De azt is tudjuk, hogy éppen Beatrix unokaöcscse, Hyppolit esztergomi érsek arany- és ezüstedények, serlegek, boglárók készítése végett nem Olaszországba fordult, hanem Budán, Körmöczön és Nagybányán tett megrendeléseket s a leltáraiban föl sorolt műkincsek közül több darab erdélyinek van jelezve. És általán számtalan hiteles adat alapján jogunk van föl-tenni, hogy azon mennyiségre és műértékre nézve jelentékeny ötvösművek, melyek a XIV—XVI. századból hazai egyházainkban és műgyűjteményeinkben fönmaradtak, túlnyomó részben magyar mesterek alkotásai.¹ Eddigélé csak ötvösművességünk történetét ismerjük részletesebben, de reméljük, hogy a jövő kutatások azt is ki fogják deríteni, hogy az iparművészet egyéb ágaiban is kiváló szorgalma és sikere volt a magyar mestereknek.

3. Kereskedelem.

A régi magyarországi kereskedelem történetéhez Bonfini nem járul oly részletesen színezett adalékokkal, mint iparművészetünk történetéhez.

trabes Romanas exuperet, caeteras parum artes curare. Postquam autem regina venerat . . . Scythicis Italicos mores inseruit» . . . etc. 653. IV. 7.

¹ *Fraknoi*, A magyar nemzet története. (Millenáris díszmű.) IV. köt. 623. l. Bonfininál csupán két nyomát találjuk a magyar *ötvösségnek*: *Budán*, Albert halála után a magyar s német polgárok czivakodása folyamán Ötvös János a magyar párt vezére (435. III. IV. V. ö. *Thuróczi*, IV. c. 25. [Schwandtner I. p. 238.]) és *Beszterczén*: Nagy Lajos uralkodása idején az eltűnt királyi pecsétet egy besztterczei ezüstművesnél találták meg összetörve. («Regalia sigilla clam subtracta . . . in Bistricia paucis post annis apud argentarium comminuta fabrum comperta sunt.») 375. II. 10. V. ö. *Küküllei* János krónikája, c. 33. (Schwandtner I. p. 190.)

Őseink, szerinte, már a Maeotis-tó partján laktukban kereskedtek menyétprémmel s mikor a bessenyők elűzik őket lakóhelyeikről, azért jönnek mai hazájukba, mert a Duna völgyét e kereskedésük révén már régebben jól ismerték.¹

A *kalandozások* kora, szerzőnk előadása szerint, nem kedvező a kereskedelemre. Szükség nincsen rája, maguk a kalandozó magyarok szerzik meg erőszakkal, a mire szükségük van. Ez az értelme azoknak a szavaknak, melyeket szerzőnk Koppány ajkaira ad s a melyekben ez a béke apostola, Szent István király ellen fölhányja, hogy «békével és renyhességgel elgyengíti ezt a harcias népet; nyomorúságos békét parancsol, pedig hát a magyarok erőszakkal, háborúval szokták megkeresni kenyerüket».² Más alkalommal Bonfini élénk színekkel rajzolja a kalandok anyagi sikereit; a 901-diki német háborúból «nem volt senki sem, a ki nagy zsákmány nélkül tért volna haza. Oly nagy volt a rabszolgák száma, hogy másutt éhen haltak volna, csak Pannonia termékenysége bírta valamennyit eltartani. E kalandozás folytán az oly sok háborútól kimerült Pannonia úgy megtelt arannyal s ezüsttel, hogy az államnak nem volt szüksége a polgárok adójára és nem is vertek semmiféle pénzt, csak külföldi pénzt használtak».³

Mikor azután a kereszténység megszilárdítja a magyar társadalmi viszonyokat, *I. Béla* király a testvérharczok egy lucidum intervallumában végre ráér a kereskedelmi viszonyok szabályozására is. «Tiszta aranyból veretett pénzt, az árúknak megszabta a megfelelő árát és hogy a pénzváltók vagy kereskedők ravasz-sága az egyszerű és tanulatlan embereket rá ne szedje, törvényt alkotott a pénzről és az árúkról. Ha ezeket kijátszották, nagy

¹ «Mutatis sedibus, quia murinarum pellium commercio noti sunt, utrasque Danubii ripas occuparunt.» 23. I. 1. *Jordanis* cap. 5. (Ed. *Mommsen* p. 62.): «*Unuguri* autem hic sunt noti, quia ab ipsis murinorum venit commercium», az *unuguroknak* azonban, bár sokan össze akarják tévesztetni, semmi közük a magyarokkal. V. ö. *Pauler*, A magyar nemzet története szent Istvánig. Budapest, 1900. 339. l.

² «... cum vi et bello Ungari victum semper traxerint.» 201. II. 1. A beszéd teljesen Bonfini koholmánya, *Thuróczi* egy szóval sem említi.

³ 182. I. 10. *Thuróczi* (II. c. 24., Schwandtner I. p. 91.) csak a vercelli székesegyház kincseinek elrablásáról ír; ehhez fűzte hozzá Bonfini képzelete a fent közlött sorokat.

kára volt belőle a szegényeknek, de ha kellő gonddal alkalmazták őket, sem az adásnál, sem a vevésnél senki sem károsodott. Monopoliumokat szervezett, a szombatot rendelte a kereskedés napjává és minden vásárnak megszabta a maga helyét és idejét. A byzanci aranyat hozta forgalomba, ezekből egynek-egynek negyven ezüstpénz volt az értéke. Ezen arany- és ezüstpénz volt tehát forgalomban és míg Béla élt, semmi sem változott.»¹

Ezután sokáig semmi nyoma Bonfini elbeszélésében a magyar kereskedelemnek. Csak közvetve tudjuk meg a tatárjárás leírásánál, hogy mivel *Esztergom* volt a királyi székhely, a francia, német és olasz kereskedők nagy számmal szokták fölkeresni.²

Különösen az *olaszok* közvetítik hazánkkal Kelet-Nyugot áruít. Országszerte mindenütt megfordulnak,³ de különösen Budán voltak telve árúházaik «csodás gazdagsággal», mely az Albert király halálát követő zavarok idején a népet dús zsákmányolásra csábította.⁴ Érdekes látnunk, hogy minden időben a királyi székhely volt az ország kereskedelmi központja, úgy hogy Oláh Miklós 1536-ban, bár bőven ír Esztergomról, kereskedelmét egy szóval sem említi, de annál részletesebben ír Buda kereskedelmi nagy fontosságáról és forgalmáról.⁵

Mátyás az 1486-diki nagy törvényhozás idején a kereske-

¹ 231. II. 3. Majdnem szóról-szóra megegyezik *Thuróczi*val (II. c. 45. Schwandtner, I. p. 112.), a ki viszont a *Képes Krónikát* írja ki (c. 52. Fontes Dom. II. 166—167.). Béla pénzei elődeihez és utódaihoz képest semmi változást sem mutatnak. V. ö. *Pauler*, A magyar nemzet története az Árpádok korában. I. 1. 554. l. és *Réthy* László: Corpus Nummorum Hungariae. I.

² «Mercatores multi e Gallis, Germanis Italisque convenerant.» 327. II. 8. *Odo de Diogilo* francia író, ki 1147-ben a második keresztes haddal hazánkban keresztül utazott, szintén kiemeli, hogy «a Duna számos ország kincsét és gazdagságát hordja össze a híres Esztergomba». *Szamota*, Régi utazások. 25. l.

³ Kis Károly meggyilkolása után ellenük fordul a tömeg dühe «qui multa in Pannonia negotia habebant.» 391. III. 1. *Thuróczi*, III. c. 8. (*Schwandtner*, I. p. 212.)

⁴ «Suspectas primum aedes expugnant, negotiatorum opibus mirifice completas... Adaucta vulgi licentia, in alios externos, et in *Italos* vel maxime negotiatores, praedae cupiditate, fit impetus.» 436. III. 4. Forrása, *Thuróczi* (IV. c. 25. Schwandtner p. 228.) csak a *német* kereskedők kirablását említi.

⁵ Hungaria c. 5. (*Bél*, Adparatus p. 10.) «Oppidum ipsum Budense celebre est, Italis, Germanis, Polonis et nostra hac aetate, Turcis quoque, mercatoribus eo confluentibus, veluti ad totius Hungariae emporium.»

delem védelmére és fokozására is nagy gondot fordított. Megszüntette azt a visszaélést, hogy a hitelezők a vásártéren tartóztattatták le az adós kereskedőket s egyéb adósokat.¹ Nagyobb rend és biztonság érdekében megtiltotta, hogy bárki is fegyveresen jelenjék meg az országos vagy heti vásárokon.² A megyei tisztviselők kötelességévé tette, hogy ellenőrizzék az utakat és vámokat, hogy a bérlők és vámtulajdonosok a vásárosoktól és a vevőktől a rendesnél több vámot ne szedjenek.³ Végül a legkeményebb megtorlás terhe alatt tiltotta a katonákat — a törvénykönyv különösen a *huszárokat* említi — hogy ne raboljanak, hanem mindenért, a mit vesznek, törvényszabta árat fizeszenek.⁴

A hatalmas királynak kétségtelenül ereje is volt hozzá, hogy törvényeit végrehajtsa. Élénk kereskedelem indult meg, nem csupán a németekkel és olaszokkal, hanem éjszakon a lengyelekkel is,⁵ különösen azóta, hogy Mátyás hatalmas karja az éjszakai vidékeket nyugtalanító cseh rablók erejét megtörte, a kik azelőtt útonállásukkal minden kereskedést lehetetlenné tettek.⁶ Még a törökökkel is igen élénk kereskedelem indul meg az alvidéken, a keresztény és mohamedán világ szárazföldi kereskedésének természetes találkozó helyén, úgy hogy mikor 1495-ben e helyeken néhány közösségben tűzvész pusztított, a fölhalmozott s elégett árúk értékét 60.000 aranyra becsülték.⁷

¹ 650. IV. 7. 1486-diki (VI.) decretum 17. cikkely. (*Corpus Juris Hung.* Bpest, 1900. I. 420. I.)

² 650. IV. 7. 1486-diki 66. cikk. (*Corp. Jur. Hung.* I. 458. I.)

³ 651. IV. 7. 1486-diki 35. és 36. cikk. (*Corp. Jur. Hung.* I. 434., 436. II.)

⁴ 650. IV. 7. 1486-diki 30., 31. és 62. cikk. (*Corp. Jur. Hung.* I. 430., 432., 454. II.)

⁵ Mátyás lengyel kereskedőktől értesül a Keleten maradt magyarok hol-létéről: «a Sarmaticis quibusdam mercatoribus acceperat»... etc. 40. I. 2. *Oláh* (i. h.) egyenesen lengyel kereskedőket említ.

⁶ «Ulteriorem Ungariae plagam, quae ad Boemiam Poloniamque spectat, sic infestam reddidere, ut nemo tutus ibi terram incoleret, aut iter faciat.» 502. III. 7.

⁷ «In inferiore Ungaria magno oborto in quibusdam villis, ubi mercatus Christianis et Turcis communis frequentissimus habebatur, incendio, merces omnes cum sexaginta circiter millium nummum aureum detrimento combusta sunt.» 746. V. 5. V. ö. *Oláh*, i. h.

Mátyás halálával azután itt is a hanyatlás, a rendetlenség zavaros képével találkozunk. Olvasunk firenzei kereskedőről, kiket a nálunk portyázó (1491) török csapatok kirabolnak.¹ Még elszomorítóbb, hogy a királynak arra sincs ereje, hogy a belföldi kereskedelmet megoltalmazhatta volna az erőszakoskodásoktól; Ujlaki Lőrincz kapitánya, Dombai Imre, Bornemissza királyi kapitány egyik falvára tört, épen mikor vásárt tartottak s a kereskedőket mindenükből kifosztotta² s a király éveken át nem bírta Ujlakit rendre, engedelmességre szorítani.

Mik voltak a belföldi és átmeneti kereskedelem főbb áruczikkei, szokottabb útjai, forgalmi nagysága és közlekedési viszonyai? Bonfini e kérdésekre egyáltalában nem felel s ezekben is történelmünk egyéb forrásaira kell hagyatkoznunk.

¹ «Mercatores etiam Florentinos quosdam, qui in Hungaria negotiabantur, in servitutem redegerant.» 715. V. 2.

² 744. V. 5. az 1495. évhez.

HARMADIK FEJEZET.

Tudomány és művészet.

A renaissance és a régi magyar művelődés találkozása. Művelődésünk fejlődésének akadályai: török, cseh, lengyel pusztítások; belső zavarok. Művelődésünk fejlődésének tényezői. Az Anjouk és a renaissance kezdete. A római uralom emlékei Magyarországon. Épületmaradványok és fölírtos emlékek. Az iskolázás. Királyaink nevelése. Külföldön tanult magyarok. *A tudományok* Magyarországon. Történetírás. Orvostudomány. A renaissance hatása. Mátyás udvarának idegen és magyar tudósai. Könyvtárak: Mátyásé és Vitéz Jánosé. Magyar humanisták. Janus Pannonius. *A művészetek.* A) *A műépítés.* Egyházi építkezések az Árpádok és Anjouk korában. A renaissance és a világi építkezés. Zsigmond budai palotája. Hunyadi János építkezései. Mátyás elméleti képzettsége az műépítésben. Építkezései Budán, Székesfehérvárott, Visegrádon, Tatán, Komáromban, Bécsben. Főpapok (Vitéz János, Pruisz János és Nagylucsei Orbán) építkezései. B) *A képzés.* Mátyás udvarában és Vitéz esztergomi palotájában. C) *A szobrászat.* A régi magyar szobrászat alkotásai. Mátyás udvarának szoborművei. D) *A zene és ének.* A vonós és fúvóhangszerek, orgonák. A renaissance hatása a magyar urakra.

A magyarság szellemi életének története különösen lekötöztette Bonfininak. Ez az a tér, a melyet kiváló érdeklődéssel rajzol, nem egyes, szétszórt adatokkal, hanem egész összefüggő fejezetekkel. Kiváló érdeklődését egyrészt a maga szellemi irányának, humanista buzgalmának, másrészt nemzeti és egyéni büszkeségének róhatjuk föl, mert a nagy király kegyéből e téren magának is elég élénk szerep jutott osztályrészül. Aprólékos gondnal, igaz melegséggel kidolgozott színes rajzban tárja elénk a nagy királynak egész életét betöltő szüntelen munkásságát, hogy az olasz szellemtől fölfrissített s tovább fejlesztett ó-kori művelődést a magyar földre átültesse és nagyra nevelje. Látjuk, mint áll mellette a legfényesebb olasz udvarok egyikének neveltje, Beatrix királyné, irányítótul, buzdítótul, sőt bizonyos mértékben vezető gyanánt;

mint honosítják meg az Itáliában járt és tanult főpapok a maguk körében az olasz renaissance szellemét. Másrésről látjuk, mily jól érzik magukat a nemes urak ősi egyszerűségükben, mennyire nem szeretik a modern idegen műveltség szellemét, mert ők mindenen fölött igazi magyarok akarnak maradni. A modern és a conservatív szellem össze-össze tűz, kemény harczot vív egymással, de győzni egyik sem tud. A renaissance megtartotta fényes állását Mátyás udvarában, sőt azután is, el egész a mohácsi vészig, a királyi és főpapi udvarokban, de — szerzőnk úgy találja — a magyarság körében, még a legintelligensebb körökben is alig tudott híveket toborozni.

A régi és új szellem érdekes küzdelmének érdekes szemtanúja, részese és történetírója Bonfini. Természetesen, mint maga is az egyik párt harczosa, elfogult a másik pártiakkal szemben, de ezzel könnyen leszámolhatunk és gazdag részletezésével feledteti ezt a fogyatkozást.

A magyar nemesség, úgy látja ő, nem több, mint katona s ez szabja meg művelődésének is egész irányát. «Nem törődök — e szavakat adja szerzőnk Mátyás ajkaira — a különféle tudományokkal, mesterségekkel és a kereskedelemmel, a legtöbbben közületek fegyvert viselnek, úgy, hogy el sem tudnátok lenni a nélkül, hogy örökösen ne harcoljatok».¹ Ez az örökös hadakozás szerinte az oka, hogy oly kevés a magyar író.² Mert a magyar csak fegyverére, lovára gondol, arannyal és drágakővel ékes szerszámot rak rája, maga is rendkívül fényesen öltözködik, a haját szépen gondozza, de másra alig van gondolja.³

Mindez azonban érthetővé válik, ha kellő figyelemmel mérlegeljük magának Bonfininak azon adatait, melyek a magyar szellemi *művelődést gátló körülményekre* vonatkoznak.

A magyar rokontalanul áll Kelet-Nyugot határán, ösztönyszerűen kell tehát ragaszkodnia ősi hagyományaihoz, hogy nemzeti függetlenségét és különállását megőrizhesse. Másrészt keletről-nyugotról folyton ellenségek zaklatják, kénytelen tehát

¹ 575. IV. 2. L. föntebb 70. lap 1. jegyz.

² «Aliud de viro (III. Istvánról) quicquam, quando tanta scriptorum inopia *bellicosa semper Pannonia* laboravit, invenire nequivimus». 297. II. 6.

³ 653. IV. 7. L. föntebb 88. l. 1. jegyz.

örökösen fegyverben állani, paripán ülni és e közben alig van rá ideje, hogy a magasabbrendű nyugoti műveltséget különös gondnal ápolja és tovább fejleszse.

Délen, már egy század óta, a keresztény művelődés hatalmas ellensége, a *török* zaklatja az országot. Folytonos portyázással, rablással az alvidék anyagi fejlődését is teljesen megbénítja: Szerémség már Zsigmond alatt annyira elpusztul, hogy virágzó városainak nyoma is alig marad,¹ a Duna, Tisza közéről is rop-pant tömegekben hurczolja ki a török a munkás kezeket.²

Éjszakon a töröknél is gonoszabb ellenség, a *cséh* garázdálkodik.

Giskra, Udeczki, Axamith, Telephus, Komoroczki, Valgatha és mások a vezérei ezen rabló csapatoknak. A felvidék majdnem minden számba vehető várát ellepik s rablófészekből minden megtorlás nélkül pusztítják a környék lakosságát. A nép az örökös zaklatás és rablás elől erdőkbe, barlangokba huzódik, s ott állatok módjára kénytelen élni; a földművelés, ipar, kereskedelem teljesen elakad. Gyilkos pusztításuktól a délibb vidékeket sem kímélik; még Pest alá is eljártak és Új-Budavárából gyakran lehetett látni őrtüzeiknek s az általuk fölgújtott falvoknak füstjét.³ Husz esztendei garázdaság után csak Mátyás hatalmas karja tudja a rablók erejét megtörni. (1460.)

Az éjszaki határszéleken, Homonnán és Nagymihályon egy ideig a *lengyelek* pusztítanak rablóváraikból, míg Czupor vajda és Jaksics a boroszlai fegyverszünet (1474) után ki nem irtja őket.⁴ Később, Albert trónkövetelése idején a lengyel csapatok szintén sokat garázdálkodtak.⁵

Vegyük mindezekhez a belső villongásokat, a *polgárháborúkat*, melyek az Árpádok alatt és később is, Zsigmond⁶ és Albert⁷

¹ «Syrmiensis ager, qui tot urbibus oppidisque florebat, ita populatus et aversus est, ut vix nunc tot civitatum perpauca vestigia supersint». 410. III. 2. — *Galeotto*, De dictis etc. c. 27. [Schwandtner, I. p. 557.] még túlzó elragadtatással ír Szerém szépségéről és gazdagságáról, a török pusztítás rajza azonban, melyet *Verancsics* ad 1553.-i utazási naplójában [Mon. Hung. Hist. Script. II. p. 288. sequu.], igazán elszomorító.

² 410. III. 2. és 454. III. 4.

³ 452. III. 4. 502. III. 7. 543. III. 10.

⁴ 602. IV. 3. ⁵ 717. V. 2. ⁶ 426. III. 3. ⁷ 450. II. 4.

halála után sújtják az országot, a Czilleiek garázdaságát,¹ *a job-bágyházadást* Zsigmond alatt,² és érteni fogjuk, miért nem birt a magyar a nyugoti művelődésben vezető, vagy csak a többi nyugoti államokkal egyenlő szerepre is kerülni.

Másrészt azonban voltak tényezők, a melyek művelődésünk gátló okait ellensúlyozták és végső eredményben odavezettek, hogy elmaradottságunk még sem oly kiáltó, mint ellenségeink hirdetni szokták és még magunk is gondoljuk.

E tényezőkről azonban Bonfini javarészen hallgat s nemzeti önérzete csak az olasz földről jövő művelődési hatást emeli ki, jóval az igazság mértéke fölé.

Mindenekelőtt *az Anjou-ház* műveltsége s a magyar művelődésre gyakorolt hatása ragadja meg szerzőnk figyelmét. «Petrarca Ferencz — írja Bonfini — Róbertet (a nápolyi királyt, Károly Róbert magyar király testvérét) kora többi fejedelmei fölé helyezi; mert igen szereti a tudományokat, a tudós férfiakat és maga is minden tudományban kiváló»,³ annyira, hogy «azon kor páratlan díszének nevezték». ⁴ A renaissance műveltségéhez való ugyanaz az érzék és buzgóság jellemzi az Anjouk magyar ágát is. *Nagy Lajos* «a legnagyobb szeretettel művelte a tudományokat, különösen az astrologiát; semmibe sem kezdett, míg a csillagok állását meg nem figyelte». ⁵

A római uralom magyarországi egykori hatalmának *emlékei*, a pannoniai és dáciai városok fönnmaradt romjai szintén nagyban fokozhatták a magyarországi humanistáknak buzgalmát. Középkori krónikáink képzeletét is megragadták a római városok

¹ 452. III. 4.

² 426. III. 3.

³ 350. II. 9. A nápolyi Anjou-háznak kétségtelenül nagy érdemei vannak a kezdődő renaissance történetében. Nápolyi Róbert *Petrarca* pártfogója volt, *Boccaccio* is a nápolyi udvarban fejtette ki legnagyobb tevékenységét; szépirodalmi műveit tizenöt esztendőn át Róbert unokájához, Máriához (Fiametta!) való szerelme inspirálta. V. ö. *Geiger*, Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland. Berlin, 1882. 49. és köv. II.

⁴ 360. II. 10.

⁵ «Omnia litterarum studia avidissime novit, ac imprimis Astronomiam, qua inconsulta, nihil sibi placuit auspicari». 376. II. 10. — *Kükülle* János krónikája c. 39. (Schwandtner, I. p. 193.): «Qui etiam post bellicam gloriam, scientia litterarum clarus fuit, in astronomia avidissime laboravit.»

és táborhelyek romjai s ezekhez kötötték a hunn-római harczok mondait, a Maximus és Detre ellen vívott nagy küzdelmeket.¹ A pannoniai és dáciai római hódítás és uralom történetével ismerős humanisták nem ily naív hittel, de annál nagyobb lelkesedéssel tekintettek e romokra, mint a hogy Italiában is Róma romjainak kegyeletes csodálata és tanulmányozása volt az ókori tanulmányok egyik legállandóbb tényezője és ösztönzője.² Bonfini, ki az ókor iránt való lelkesedésében még a magyar történelem elbeszélésébe is beleszövi, ha Italiából valamely ókori emlék vagy fölírat találásának hírért veszi, nagyon természetesen lehetőleg teljes jegyzéket ad a Magyarországon akkor már ismert fölíratos emlékekről s a római városok maradványairól is.

Azt nem gondolhatjuk, hogy szerzőnk valamennyit a hely színén láthatta s leírhatta volna. Azt kell tehát föltennünk, hogy magyar humanistáink kutatták föl és írták le őket, Mátyás udvarában is beszéd tárgyává tették őket és Bonfini így szerezhette róluk tudomást.³ Első amateur-gyűjtőink egyikének emlékét maga Bonfini őrizte meg számunkra. Tholnai *Bornemissza* János, alkincstartó Nagylucsei (Dóczi) Orbán kincstartó oldalán,⁴ a kitűnő magyar humanistának, Oláh Miklósnak pártfogója, «második atyja»,⁵ régi pénzeket gyűjtött. Több pénzt mutatott Bonfininak, a melyeknek verete gyűrűt tartó hollót ábrázolt.⁶ — Szerzőnk épen ezen és egyéb Budán talált s különösen a Nagy Constantin-féle pénzek alapján erősödött meg abban a véleményében, hogy a

¹ E körülményre, egyetemi előadásai folyamán, *Marczali* Henrik úr figyelmeztetett.

² *Burckhardt*. A renaissancekori művelődés Olaszországban, «Róma a romok városa» cz. fejezet, Budapest, 1895. I. 243—258. ll.

³ Mátyás korában tényleg három fölírat-gyűjtemény is keletkezett: Antiquusé, Apianusé és Giustiniano velencei követé. *Salamon* Ferencz véleménye szerint (Budapest története I. 87. l.) az Apianus-féle gyűjtemény kézírata szolgált forrássául Bonfininak a fölíratok közlésében.

⁴ *Csánki*, Máty. udv. 30. l.

⁵ *Oláh* maga nagy hálával emlékezik meg róla. Hungaria, c. 10. (*Bél*. Adp. p. 19—20.)

⁶ Bornamissa... numismata multa nobis ostendit, quae corvum cum annulo respicientem referebant, et in Pannoniis ac Dacia reperta fuisse affirmabat. 543. III. 9.

Hunyadiak, a Corvin-család a római M. Valerius Corvinus családjától származik.¹

Humanistáink legnagyobb kegyelettel *Traján aldunai hidjának* maradványait bámulták. Bonfini három ízben is említi, hogy a hid néhány, kockaközből rakott pillére még látható; de éppen abból, hogy bővebb rajzát nem adja s különösen abból, hogy fölíratát nem közli, joggal következtethetjük, hogy ő maga nem látta a római uralom ezen hatalmas emlékét, hanem pusztán mások elbeszélése nyomán indult.² Szintén másoktól nyert értesülés alapján tudta, hogy a római városoknak országszerte sok maradványa látható Dunáninnen, Dunántúl egyaránt.³ Név szerint említi Sziszek,⁴ Spalato⁵ és Gyulafehérvár római kori maradványait, mely utóbbiakat a hódító Gyula vajda már «tüs-kével, bokorral egészen benöve» találta.⁶

A *Budán és Buda környékén* talált római maradványok rajzát szerzőnk már jóval színesebben adja s ez kétségtelenül azt a látszatot kelti, hogy a saját megfigyelése után írja le őket. «Ó-Buda fölött, a Dunának ugyanazon oldalán, egy igen régi város romjai láthatók s köztük egy nagy körfalat (az aquincumi amphitheatrumot?) lehet észrevenni».⁷ Ugyancsak Ó-Budán.

¹ «Multa haec eadem Imperatorum Romanorum numismata referunt. In Budensi agro ex aere et ex argento multa reperiuntur, quae ex altera Imperatoris Constantini caput ac nomen, ex altera parte virum cum Conservatoris inscriptione nudum referunt, qui frameam dextra tenet, laeva vero hasta nititur, corvus est ante pedes, annulum rostro gerens, qui suo ramo desidit, stantemque virum non secus ac dominum respicit. Quare multi *Constantinum imperatorem in Corvinos* non immerito retulere.» 543. III. 9.

² «In Danubio pontem erexit (Trajanus), cuius hodie quoque pilae nonnullae spectantur.» 7. I. 1. 34. I. 2. és 656. IV. 7.

³ «Antiquae urbes, Romanae coloniae, quas ultra citraque Danubium quondam spectare licebat, nequaquam hodie, praeter vestigia, videntur.» 20. I. 1.

⁴ «Sciscia, cuius pulchra adhuc extant monumenta»... etc. 20. I. 1.

⁵ «Salona, cuius vestigia ea supersunt, ut quanti momenti urbs illa fuerit, haud difficulter ostendant.» 87. I. 6.

⁶ Gyula: «in Transsylvania quum venatum proficisceretur, silvasque discurreret, Albam vetustissimam urbem, multa Romanorum monumenta referentem, succrescentibus undique vepribus et arbustis occupatam invenit.» 164. I. 9.

⁷ «Supra Budam, veterem in eadem Danubii ripa, vetustissimae urbis vestigia nunc cernuntur, magnumque murorum ambitum referunt.» 25. I. 1.

Beatrix házának alapozása közben egy követ ástak ki, a következő fölírral: LEGIO SICAMBRORUM HIC PRAESIDIO COLLOCATA CIVITATEM AEDIFICAVERT, QUAM EX SUO NOMINE SICAMBRIAM VOCAVERUNT.¹ Ebből szerzőnk azt következteti, hogy itt állomásozott a legio I. auxiliatrix.²

Buda környékén talált két sírfölírral erősíti szerzőnk azon tételét, hogy a Hunyadiak ősei, a római Corvinusok Pannoniában is nevezetes szerepet játszottak, míg Pannonia a rómaiak kezén volt. A két fölírat a következő: COCCEIAE VELERIAE P. TENACIUS GEMELLINUS AUG. COL. APUL. EX. TESTAMENTO P. TENACII VINDICIS E. LEG. P. CL. D. D. D. A másik: EGNATIUS LEG. AUG. PR. E. C. L. PISO LEGATUS LEG. AELIO E. MAXIMO CONS. ITEM MARCIUS P. F. SEXTIAMUS EPHESO. Különben, teszi hozzá szerzőnk, a Corvinusok pannoniái kiváló szerepét számtalan egyéb, Pannoniában és Dáciában lelt fölírat is bizonyítja.³

Budától kissé éjszakra, *Szent-Endrénél* az idő szintén nem bírta elpusztítani Ulcisia Castra romjait. Egy hajdani templom bejáratánál talált sírfölíratból szerzőnk azt következtette, hogy Domitianus császár idején a dákok ellen viselt hadjárat alkalmával itt állomásozott az egyik (a XIV. gemina) legio és ennek a legionak praefectura lehetett a sírfölíratban említett Flavius.⁴

A Duna mentén éjszak felé tovább haladva, *Esztergom alatt*, a Duna partján elterülő síkságon ismét egy másik (a X. gemina)

¹ Hogy e fölírat kétségtelen koholmány, már a XVIII. század végén kitűnő archaeologusunk, *Schönwisner* kimutatta és *Salamon* Ferenc is érdekesen fejtegeti (Budapest tört. 87. s. köv. II.).

² 25. I. 1. Ugyanerre vonatkozólag szerzőnk egy másik fölíratot is említ, de szövegét nem közli: «Tertiam autem, quae legio auxiliatrix fuerat, supra Budam veterem fuisse reputamus: quod vetustissimum testatur Epigramma ibi effossum, et cuiusdam scholae speculatorum legionum adiutricum dicatorem ostendit». 26. I. 1. Aquincumnál azonban nem az I., hanem a II. legio adiutrix állomásozott. *Kuzsinszky* Bálint, A római uralom tört. Magyarországon. (A magy. nemz. tört. I. k. CLXI. l.)

³ «Testantur id innumera quae in Pannoniis ac Daciis Epigrammata reperiuntur.» 541. III. 9. A fölíratok szövege u. o.

⁴ «Extat adhuc murorum circuitus, a tergo nondum a livida vetustate deletus. Adhuc in veteris delubri limine lapis effossus est cuiusdam Flavii epithaphium referens.» etc. 25—26. I. 1. Ulcisia Castránál azonban nem a XIV. gemina legio, hanem csak egy kisebb csapat, a Cohors miliaria nova Severiana Sagittariorum állomásozott. *Kuzsinszky*, i. m. CLXIII. l.

legio maradványai ötlenek szemünkbe. Az itt talált fölírat Esztergom (Salva) hajdani kereskedelmi fontosságára vet világot: JUDICIO PRINCIPALI DOMINORUM NOSTRORUM, VALENTINANI, VALENTIS ET GRATIANI, PRINCIPIUM MAXIMARUM: DISPOSITIONE ETIAM ILLUSTRIS VIRI, UTRIUSQUE MILITIAE MAGISTRI EQUITIS, COMITIS: FOSCANUS PRAEPOSITUS LEGIONIS PRIMAE MARTIORUM, UNA CUM MILITIBUS SIBI CREDITIS, HUNC BURGUM, CUI NOMEN COMMERCIIUM, QUA CAUSA ET FACTUS EST, A FUNDAMENTIS ET CONSTRUXIT, ET AD SUMMAM MANUM OPERIS IN DIEBUS XLVIII. CONSULATUS DIVI NOSTRI GRATIANI AUGUSTI BIS, ET PROBI VIRI CLARISSIMI, FECIT PERVENIRE.¹

Még odább haladva a Duna mentén, Ó-Szőnynél ismét egy táborhelynek, Brigetionak romjait találjuk.²

Dácziában szintén számos emléke maradt a római uralomnak. Szerzőnk «számtalan régi fölíratból» állapította meg, hogy a góth és hun támadás előtt Dáciát római és szarmát gyarmatosok lepték el. De legjobban megerősítette ezen véleményében az Erdélyben csak nemrégiben lelt következő sírfölírat: ³ L. ANNIO FABIANO TRIUM-VIRO CAPITALIUM, TRIBUNO LEGIONIS II. AUG. QUAESTORI TURBANTIUM, TRIB. PL. PRAETORI, CURATORI VIAE LATINAE, LEGATO LEGIONIS X. FRETENSIS, LEGATO AUGUSTALI, PRIMO PRAEFECTO PROVINCIAE DARCOLOMARUM, ULPIANARUM, TRAIANARUM, SARMATICARUM: D. M. CIVIS SABINIUS, MILES LEG. XIII. GLIBRES A RATIONIBUS, VIXIT ANNIS XXX. CUI VALENS DUUM VIR COLLECTOMINIA FLORENTINA, PARENTES INEFFICACISSIMI PEUXIO LATURNINO, LEGATO AUGUSTALI PRAEPOSITOQUE CONSULARI COLONIAE DACIAE, SARMATICAE L.D.D.D.⁴

Azon kiváló érdeklődés után, melylyel szerzőnk a római

¹ 26—27. I. 1. A X. gemina legio Vindobonában (Bécs) állomásozott. *Kuzsinszky*, i. m. CLXI. l.

² «Non procul hinc (Tatától) a Danubii ripa, Romanae legionis vestigia pleraque supersunt, quam adhuc prae loci amoenitate, et feracitate soli, Latini gentis coloniam vocant.» 655. IV. 7. Brigetio a legio I. adiutrixnek volt szállása. *Kuzsinszky*, i. m. CLXI. l.

³ «Olim Romanis Sarmaticisque colonis, ante Gothorum et Hunnorum eruptionem tota Dacia complebatur, ut ex multis antiquorum lapidum inscriptionibus conicere potui, et ex hac praesertim, quae in Transsylvania nuper inventa est» . . . etc. 7. I. 1.

⁴ U. o.

uralom emlékeit kutatgatja, meglepő, mily kevés az, a mit művelődésünk egy másik tényezőjéről, az *iskolázásról* följegyez. Még a pécsi, ó-budai és pozsonyi egyetemeket sem említi egy szóval sem, annál kevésbbé szól a kolostori, székesegyházi, városi és falusi iskolák szervezetéről vagy tanulmányi köréről. De másrészt hazájában látta, mily nagy gonddal igyekeznek az olasz kényurak a modern műveltség elsajátításával és pártolásával pótolni legitim származásuk nagy hiányát. Szerzőnk is úgy tartja, hogy a «műveltség semmiféle ágától sem szabad vonakodnia annak, a ki azt hiszi, hogy uralkodásra van hivatva, hogy Istennek kedves, az embereknek hasznos lehessen».¹ Forrásai nyomán tehát figyelemmel kíséri *királyaink tanultságát* és iskolázását.

Szent Istvánt Theodatus és szent Adalbert nevelték; atyja már zsenge korában papokra és grammaticusokra bizta, hogy a vallás tanait s a tudományt egyaránt elsajátítsa. Maga István nagy kedvvel tanult és állandóan tudós papokkal érintkezett.²

IV. Béla Mátyással, a későbbi kancellárral és esztergomi érsekkel együtt nevelődött.³ Károly Róbert fiainak Kenesius Gyula és Miklós, János nádor fia, a későbbi kalocsai érsek volt a nevelője.⁴ V. László nevelőjének nevét szerzőnk nem jegyezte föl számunkra, de azt elbeszéli, hogy meg akarta szöktetni Frigyes császár udvarából, a miért életfogytiglan való börtönnel bünhődött.⁵ A Hunyadi-fiuk nevelője Vitéz János volt,⁶ Sanocki Gergelyről, a tudós lengyel humanistáról, Mátyás voltaképeni nevelőjéről szerzőnk nem tesz említést. Corvin Jánost atyja neveli szinte túlságos gondnal. Követek fogadásánál, díszebédeken mindig jobbjára ülteti, sőt betegség ürügye alatt gyakran visszavonul s a legünnepélyesebb aktusoknál is fiával helyettesítteti magát.⁷ Nem csodálhatjuk, hogy az elkényeztetett gyermek nem tudta az életben helyét úgy megállani, mint az élet iskolájában nevelkedett atyja.

Ennyi mindaz, a mit szerzőnk a hazai iskolázásról följegyzett. A magyarok *külföldi iskolázásáról* is keveset ír; nem említi,

¹ 197. II. 1.

² 197. II. 1. és 200. II. 1. «Divinis codicibus incumbere, adhibere sibi sacrarum rerum praeceptores, quibus familiarissime et assidue utebatur».

³ 323. II. 8.

⁴ 346. II. 9.

⁵ 503. III. 7.

⁶ 521. III. 8.

⁷ 656. IV. 7.

kik tanultak Páris, Bécs, Krakkó és Prága egyetemein, bár a magyar hallgatók mindezekben nagy számmal jelentek meg,¹ hanem csupán a maga kedves Olaszországában tanult magyarokról emlékezik meg.

Olaszország egyetemlein, első sorban a ferrarai főiskolán, a classicai képzettségre törekvők fő találkozó helyén nyerték kiképzésüket Ernuszt Zsigmond pécsi püspök,² Váradi Péter kalocsai érsek, kit Vitéz János pártfogolt és Bologna egyetemére küldött;³ Fodor István szerémi püspök, Nagylucsei (Dóczi) Orbán királyi kincstartó unokaöccse, ki Ferrarában, majd Rómában tanult kitűnő eredménnyel és kiváló szónokká lett;⁴ Báthori Miklós váci püspök, «kit itáliai erkölcsök és tudomány díszítettek»⁵ és az olasz mesterek legkitűnőbb tanítványa, Janus Pannonius.⁶

Hatással volt nem ugyan iskolázás, hanem utazás révén az olasz műveltség Hunyadi Jánosra, ki Zsigmond kíséretében Rómában járt (1433)⁷ és néhány humanistával azontúl is föntartotta az érintkezést,⁸ ugyanakkor Rómában járt Ország Mihály, a későbbi nádor is.⁹

Milyen volt már most a *tudományos élet* Magyarországon? Bonfini humanista egyoldalúságával kicsinyel minden tudományt,

¹ *Békefi* Remig: Közoktatás. (A magyar közoktatás története.) Külön lenyomat a Matlekovics-féle: «Az ezredéves kiállítás eredménye» című mű V. kötetéből. Budapest, 1898. 20—26. ll.

² «Optimis disciplinis, quas ab Italia accepit, venerandus.» 24. I. 1.

³ «Accedebant literarum studia, quibus in Italia operam dederat.» Vitéz nevelteti, kanonokká teszi és «propria quoque impensa Bononiae optimarum artium studiis excolendum curavit. Mox... in scribas regios insinuatús, cum Matthiae serviret ab epistolis»... 631. IV. 5. Életrajza *Fraknóitól*, Századok, 1883. 489., 729., 825. s. köv. ll.

⁴ «Ferrariae primum, deinde Romae humanitatis studia mirum in modum eruditus, claro item ingenio et profusa eloquentia praeditus.» 645. IV. 6. «Humanitate summa, item magna bonarum artium doctrina praeditus.» 6. I. 1.

⁵ «Italicis moribus et disciplinis ornatus.» 6. I. 1. V. ö. *Galeotto*, De dictis etc. c. 31. (Schwandtner, i. pp. 653—654.), ki egész fejezettel tisztelti meg.

⁶ 593. IV. 4. Janusról, mint költőről, alább lesz szó. Bonfini adatai a magyarok olaszországi iskolázását illetőleg sem teljeseek. V. ö. *Békefi*, i. m. 22—23. ll.

⁷ 538. III. 9.

⁸ *Ábel*, Adalékok. 158—159. ll.

⁹ 564. IV. 1.

a mely nem az ókori tanulmányokkal foglalkozik. Nem is nyoma van tehát, kik voltak a renaissance korát megelőző tudomány képviselői. Csupán Ivánka deákot említi, a ki I. Géza követje volt öccséhez, Lamberthez Csehországba¹ és Albertet, a mohi csatában hősi halált halt esztergomi főesperest, a ki az egyházbizottságban bírt kiváló képzettséggel.²

Régi *történetíróinkról*, a renaissanceot megelőző magyar tudományosság egyik főágáról, szerzőnk elég kicsinylőleg nyilatkozik. Kiírja, szinte kizsákmányolja régi íróinkat s azután a czéhbéli író önhitt felsőbbbségével veti szemükre tudatlanságukat és izléstelen nyelvüket. Általában nem sokra tartja megbízhatóságukat,³ többre becsüli az idegen szerzőket⁴ és az ókoriak iránt való elfogultságában még azt is kijelenti, hogy a magyarok eredetének kérdésében «a kiváló tekintélyű ókori íróknak, még ha hibáznak is, inkább hiszünk, mintsem hogy ezekkel (a magyar szerzőkkel) egyetértsünk».⁵

Tudatlanságukat abból magyarázza, hogy nem olvassák a régi írókat, csak a bibliát és ebből tákolják össze a régi népek történetét.⁶ Gúnyosan jegyzi meg, hogy nem érti, miként vihetik föl a magyarok Árpád családfáját Noéig, holott egykorú íróik nincsenek s mikor ez a görögöknél és rómaiaknál is példátlan valami.⁷ Szemükre hányja, hogy még a kalandozások korát sem ismerik. «Meglátszik ezen, mily kevés értékűek a magyar króni-

¹ «Ivanka literatus.» 243. II. 3. *Thuróczi*, II. c. 42. (Schwandtner, I. p. 122.)

² «Albertus Strigoniensis sacerdos, pontificii iuris consultissimus.» 323. II. 8. *Rogierius*, c. 30. (Font. Dom. IV. p. 68.)

³ «Si Ungaricae credamus historiae.» 86. I. 5.; «si eorum Annalibus fortasse crediderimus.» 161. I. 9.; «si quid Ungarorum Annalibus tribuendum est.» 331. II. 8. stb.

⁴ «Caeteri vero scriptores, quibus auctoritate magis credere debemus» ... etc. (Attila hadjáratairól) 96. I. 6.

⁵ 29. I. 2.

⁶ «Unnor et Magor cuiusdam Annalium scriptoris opinione Unnorum auctor fuisse traditur, qui cum nihil praeter Hebream historiam legerit, hinc omnium gentium originem ariolatur.» 40. I. 2.

⁷ «Et illud admodum mirari videor, quam propriis isti scriptoribus caruerint, quibusnam monumentis in Noe genus (quod neque Graeci neque Latini facitarent) referri possint.» 162. I. 9.

kák, mert hisz sok említésre méltó háborút, melyeket a gallok és germánok ellen viseltek, valami tudatlan feledékenységgel egészen elhallgatták.»¹

Ezen tartalmi fogyatkozások mellett szerzőnket régi íróink alaki fogyatkozásai nem kevésbé megbotránkoztatják. Meglát-szik rajtuk, mondja, hogy nem tanulmányozták az ókori szerzőket, azért írnak oly rossz szerkezettel, művészietlen nyelven, azért zavar-ják össze annyira a tulajdonneveket.² «De azért — veti utána — megbocsájtunk nekik, mert elvégre is nem ékesszólást, hanem történeti igazságokat keresünk bennük»³ és e kérdésben többször érdemül tudja be nekik, hogy ha művészietlenül is, de igazat írnak.⁴

A szerzőket s műveiket névszerint egyetlenegyszer sem említi Bonfini, csupán csak általános kifejezésekkel utal rájuk: Ungarorum Annales, Annales Ungarici, quidam Annalis scriptor, Ungarica historia, eorum Annales stb., de már tudjuk, hogy mindezen nevek alatt Hartvic püspököt, Rogeriust, Küküllei Jánost és mindenek fölött Thuróczi Jánost kell értenünk.

A régi magyarországi *orvosok* tudományáról szerzőnk, mint a humanisták Petrarca óta az orvostudományról általában, szintén kicsinylő ellenszenvvel nyilatkozik, egyrészt, mert az orvosok nagyrésze a csillagjóslás babonájában hitt és azzal működött, másrészt, mert viszont az orvosok sokban a humanisták ellenére cselekedtek.⁵ Szerzőnk gyakran megemlékezik régi királyaink orvosainak «hiábavaló erőlködéseiről», a nélkül, hogy egyetlen sikeres orvoslásukat említene.

¹ 164. I. 9. 187. I. 10. Később is «Nonnullorum regum, veluti Stephani (III.) gesta cuncta nephario silentio praetereunt, quae praestantiores plerique scriptores minime praetermisere». 294. II. 6.

² «Ungarorum Annales, qui quamvis auctorum inscicia res incomposite scribunt» ... 267. II. 5.; «nulla arte scripti, sed simplici tantum veritate praediti.» U. o.: «ineptissime scripti sunt» ... 294. II. 6.; «ob linguae diversitatem nomina ita confundunt, ut Historiae veritatem saepe invertant». 249. II. 4.

³ «Qua in re veniam damus, quia historiam potius, quam eloquentiam quaerimus.» 294. II. 6.

⁴ A dalmát kérdésben az olasz írókkal szemben: «Ungarorum Annales ... nihil a veritate alienum commentari videntur». 267. II. 5.; «nihil a simplici veritate dissentiunt». 359. II. 10.

⁵ *Geiger*, Renaissance und Humanismus. 37. és köv. II.

Kálmánnak halálos ágyán orvosa, az olasz Draco olyan erős tapaszt tett a fejére, hogy a «király agyvelejét is kiszívta».¹ Nagy Lajost Aversa ostrománál egy nyíl halálosan megsebzí, az orvosi segély azonnal kész, de «valóságos Isten csodája, hogy használt».² Kis Károlyt orvosai meghalni segítették: sebeibe mérget öntöttek és azután megfojtották.³ Zsigmondot is csak arra tudják figyelmeztetni orvosai, hogy rendezze lelke és birodalma ügyeit;⁴ Albert profluvies alvi-ján szintén nem segíthettek.⁵ Hunyadi Jánosnak számtalan csatán megtört testét a belgrádi küzdelem után a forró láz pár nap alatt fölemésztí. Orvosai Belgrádból Zimonyba küldik, hogy a levegőváltozás erőhöz juttassa. De «a láz napról-napra nőtt és semmiféle gyógyítás sem gátolhatta fokozódását, életéről lemondtak és hiábavaló az orvosok gondoskodása»,⁶ épen úgy, mint pár hónappal utóbb Kapisztrán Jánosnál.⁷ V. László gyors halálát német orvosai nem tudták másként megmagyarázni, mint hogy valaki megmérgezte. «A mérgezés sok nyomát találták rajta — mondták később orvosai — tudták ők már előre s meg is mondták magának a királynak is, hogy meg fogják mérgezni. De a király hallgatást parancsolt rájuk, hogy vele együtt őket is meg ne mérgezzék».⁸

Mátyásnak szintén sok a baja orvosaival. Mikor a moldvai hadjáratban (1467 decz.) nyíl furódott a vállába, orvosai nem bírták kihúzni és négy esztendő múlva magától esett ki.⁹ Később, különösen élete utolsó éveiben, állandóan több orvost tart maga mellett.¹⁰ Szerzőnk azonban ezek közül csak egyet említ meg névszerint: Julio de Migliót (Julius Aemiliust), a kiben Mátyás legtöbbet

¹ 274. II. 6. *Thuróczi*, II. 62. (Schwandtner, I. p. 138.)

² 365. II. 10. *Küküllei*, c. 19. (Schwandtner, I. p. 183.) •

³ 391. III. 1.

⁴ 431. III. 3.

⁵ 440. III. 4.

⁶ 516. III. 8.

⁷ 518. III. 8. Az utóbbi öt esetben Bonfini maga teszi hozzá forrásaihoz azt, a mit azok nem említenek: az orvosok haszontalan fáradozását.

⁸ 525—26. III. 8. Ezt a különös fölfogást *Aeneas Sylvius* is, mások is elbeszéli. V. ö. *Teleki* József gr.: A Hunyadiak kora. II. k. 564. l.

⁹ 572. IV. 1. és 576. IV. 2.

¹⁰ Névszerint ismeretesek: Fontana Ferencz, Bressiai Ferencz, Baptista Canano, Floreno Egano, Valori Fülöp, Julius Aemilius (Julio de Miglio) és

bízott.¹ Az olasz orvos, írja szerzőnk, sok időn keresztül hűségesen gondozta a nagy királyt, de mikor ez egy másik olasz orvost (Valori Fülöpöt?) is melléje vett, megharagudott; irigységből folyton czivakodtak, a király betegségét elhanyagolták s a király áldozatul esett versengésüknek.²

Az a kicsinylés, a melylyel Bonfini régi történetíróinkról és orvosainkról szól, mutatja, hogy humanista körök a tudomány említett két ágával be nem érhatték. A renaissance tudományának főtárgya az ókori irodalmi emlékek tanulmányozása ugyan, de a reális életet közelebbről érdeklő tudományszakokat is fölkarolja s a maga szellemében tovább fejleszti. E szellemtől mélységesen áthatva, Mátyás «szerette a csillagvizsgálókat, orvosokat, számtudósokat és törvénytudókat, még a varázslókat és jósokat is kedvelte és egyáltalában semmiféle tudományt sem vetett meg». Mivel pedig ezen különös tudományszakokat a magyarok alig művelték, külföldről fogadott tudósokat udvarába.³

Tudósai szellemi táplálékáról a nagy király világhírű *könyvtára* megalapításával gondoskodik. Szent István, szerzőnk szerint, még csak a Szentírást olvasta,⁴ szent Imre a zsoltárok könyvét;⁵ többi királyunkról nem jegyzi föl, hogy egyáltalában olvastak volna valamit. A középkoron át, a mi könyv volt hazánkban, nagyrészt gyakorlati célra szolgáló egyházi szertartáskönyv volt. Mátyás könyvtára már nem ilyen gyakorlati célú, hanem felsőbb tudományos értékű műveket tartalmaz. A görög és latin írók lehető teljes gyűjteményét foglalja magában a könyvtár; a könyvek díszítése a legpazarabb fényvel készült.⁶ Megfoghatatlan

ideiglenesen kezelték Mátyást Joannes de Leonibus casertai püspök, Tichtel János bécsi egyetemi tanár és egy bizonyos Antal nevű orvos. V. ö. *Csánki*, Mátyás udvara. 59—62. ll.

¹ Maga Mátyás nagyon dicséri Sforza Lajos milanói herceghez írt levelében. (1489 decz. 18.) *Dipl. Eml. Mátyás kor.* IV. p. 115.

² 669. IV. 8.

³ «Viros arte praestantissimos undique disquisivit conduxitque. Astronomos, Medicos, Mathematicos, Jurisque consultos dilexit: ne Magos quidem et Nigromantes abominatus est. Nullam artem contempsit unquam.» 653—54 IV. 7.

⁴ «Divinis codicibus incumbabat.» 200. II. 1.

⁵ «Davidicos rhythmos lectitabat.» 205. II. 1.

⁶ «Bibliothecam statuit, mira utriusque linguae foecunditate completam: cultus quoque librorum luxuriosissimus.» 654. IV. 7.

azonban, hogy szerzőnk ily végtelenül keveset és annyira általános szavakkal beszél Mátyás könyvtáráról, pedig oly közelről volt alkalma megismerni. Úgyszintén nem emlékezik humanista püspökeink magánkönyvtáiról sem, csupán *Vitéz János könyvtárát* említi ép oly általános szavakkal, mint a Corvinát, hogy telve volt latin és görög nyelven írt művekkel.¹

Kik voltak az idegen tudósok, a kik Mátyás udvarában fejtették ki szorgalmukat és tehetségüket, szerzőnk nem említi meg. Csak a *magyar humanisták* fölsorolásában válik részletezővé, a nélkül, hogy teljes sorozatot adna. A fölsorolt humanisták valamennyien magas egyházi méltóságot töltenek be, világi urat nem találunk sorukban. Az Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, Váradi Péter kalocsai érsek, Fodor István szerémi püspök, Báthori Miklós váci püspök tudományát illető adatokat a külföldi iskolázásról szoltunkban már említettük. Ezeken kívül mint tudóst és jó költőt említi szerzőnk Ferencz győri püspököt, Bakócz Tamás öcscsét, ki a királyi kancelláriában is igen hasznos munkás volt.² Frangepán Ferencz erdélyi püspököt szintén kiváló tudománya tette híressé.³ Előde, Geréb László, nagy tudós és kiváló szónok volt.⁴ Vitéz János kiváló tudományáról s az ókori tudományok iránt való érdeklődéséről classicus művekkel telt dús könyvtára tanuskodott.⁵

Humanistáink közül azonban leginkább Pécsnek ifjan, tragikus halállal kimult püspöke, Csezmiczei János, *Janus Pannonius* ragadja meg szerzőnk figyelmét. Rendkívüli érdeklődéssel kíséri mindenütt sikereinek színterén, a szegedi gyűlésen,⁶ majd a római követségben⁷ s nagy kedvvel rajzolja velencei, firenzei és római sikereit.⁸ Majd Podiebrad ellen száll harczra az ifjú püspök Mátyás táborában.⁹ Rövid idő múlva azután fordul élete kocz-

¹ «Bibliothecam quoque utriusque linguae faecundissimam dicavit.» 593. IV. 3.

² «Qui prosa et pedestri oratione pollens, doctis favebat ingeniis, et patruī fere collega, quum sit regis amanuensis, scribendi elegantia commune munus exornat.» 26. I. 1. és «vir utriusque linguae nimie cruditus.» 743. V. 4.

³ «... cum generis splendore, tum litterarum virtutumque omnium nomine commendatus.» 747. V. 5.

⁴ «Non mediocri doctrina, parique eloquentia» ... 8. I. 1.

⁵ 593. IV. 7. ⁶ 564. IV. 1. ⁷ 565. IV. 1. ⁸ 573. IV. 1. ⁹ 578—79. IV. 2.

kája: föllázad Mátyás ellen, nagybátyját is ő veszi rá a lázadásra¹ és egyáltalában ő a fölkelés lelke és fővezére.² De a hatalmas király győz, Janusnak menekülnie kell boszúja elől és bujdosásban, elhagyatva és megtörve fejezi be rendkívül fényesnek ígérkező pályafutását.³ A mennyire sikereinek örült szerzőnk, annyira fájlalja megrendítő bñkását. «Örök vágyódást hagyott maga után Magyarországon ép úgy, mint Itáliában. Tizenhét esztendeig a veronai Guarinonak volt tanítványa és kora gyermeksége óta mind a latin, mind a görög nyelvet tökéletesen elsajátította. Tanítója gyakran szokta volt mondani, hogy egyetlen tanítványa sem volt még, sem olasz, sem külföldi, a kit ügyesség, tanulékonyság és teremő tehetség dolgában Janus Pannoniussal össze lehetett volna mérni. Mikor latinul beszélt, azt hitte volna az ember, hogy Rómában, mikor görögül, hogy Athén kellő közepén született. Tetteiben és beszédében nem volt semmi barbárság. Versírásra született, de prózája szintén kellemes volt. Ha a közügyek zavaros árával nem úszott volna, mindenesetre versenyre kelhetett volna az ókori szónokokkal és költőkkel. Mennyire szerette őt püspöki udvarának papsága, a következőkből nyilván látható. Minthogy lázadónak tekintették, a király haragjától félve, senki sem merete nyilvános pompával eltemettetni. Papjai azonban holttestét titkon a pécsi kápolnába vitték és hosszú időn át egy szurokkal bevont szekrényben tartogatták. Mikor jóval később a király egy alkalommal a várost és székesegyházat meglátogatta, a káptalan tagjai kérték, engedje meg, hogy János költő holttestét, melyet a király haragjától való félelmükben régtől fogva eltemetetlenül tartogatnak, méltó pompával eltemethessék. A király sajnálta a nagy férfiú gyászos sorsát, megfeddette a káptalan tagjait oktalan félelmükért és azonnal igen díszes temetést rendezett, hogy a jeles költő méltó sírban nyugodjon».⁴

* * *

Művészetünk történetét szerzőnk szintén a renaissance korától keltezi, a mi azelőtt történt e téren, alig méltatja figyelmére.

¹ 592. IV. 3.

² 588. IV. 3.

³ 593. IV. 3.

⁴ 593. IV. 3. Bonfini Mátyás halála után írta e részeket, tehát szabadon írhatott. *Galeotto* (De dictis, c. 27. Schwandtner, I. p. 556.) Mátyás udvarában

Szent István nagyszerű templomai építésére és diszítésére byzanci művészeket hivatott,¹ hanem azután — szerzőnk előadásában — századokon át teljesen elhallgat minden művészeti mozgalom és az Anjouk és Zsigmond kísérletei után csak *Beatrix* királyné kelti új életre. Az ő érdeme — folytatja szerzőnk — hogy Mátyás a művészeteket megszerette és minthogy magyar művészeket nem talált, idegeneket hívott udvarába. A valóság az, hogy Mátyásnak a renaissance művészetéhez mindjárt eleinte nagy volt a vonzódása. *Beatrix* jövetele mégis nagy forduló pont művészetünk történetében. Nem Mátyás változott, hajlama a renaissance művészetéhez megvolt mindenha annak előtte is, de körülményei nem engedték, hogy méltóan kifejtse. Első neje, Katalin, beteges volt, tehát alkalmatlan egy méltó háztartás vezetésére; majd az özvegyesség hosszú évei következtek, országos nagy gondok, örökös háborúk és régi módi férfias mulatságok között. Valójában csak *Beatrix* megérkezése óta volt Mátyásnak *kiért* kifejtenie a renaissance valódi pompáját. De a művészetek pompája nem *Beatrix*szal jött; az érte menő követség fénye mutatja, hogy mire a királyné érkezik, Mátyás igen sok dologban készen fogadja.² Tényleg csak most kezdődik igazában a fényes királyi háztartás és a nagy király úgy akarta, hogy a királyi udvar külső fénye is teljesen méltó legyen gazdagságához, királyi méltóságához, világgraszoló terveihez.

«Magyarországon azelőtt ismeretlen művészeteket honosított tehát meg és kiváló művészeket hívott udvarába Itáliából. Festőket, szobrászokat, vésőket, ácsmestereket, ötvösöket, kőfaragókat és műépítőket fogadott Itáliából rendkívüli jó fizetéssel. Az istenitisztelel emelésére a királyi palota kápolnáját Német- és Franciaországból hívott énekesek szolgálták. Sőt olasz műkertészeket, gyümölcsstermelőket és képzett földművelőket is hívott udvarába,

írva, ép csak a nevét említi a magyar humanismus két legkiválóbb képviselőjének, *Thuróczi* pedig (IV. c. 67. Schwandtner, I. 289.) és utána *Ranzano* (Ind. 35. Font. Dom. IV. 265.) nemcsak tudományos érdemeiket nem említik meg, hanem még erősen el is ítélik őket lázadásukért.

¹ 210. II. 1. L. az «Iparművészet» tárgyalásánál 72. lap.

² A követségről 606—607. IV. 4. Mátyás műkincsei már a lakodalom alkalmával bámulatot keltenek. L. a *pfalzi* követ jelentését. (Schwandtner, I. pp. 512. sequu.)

a kik olasz, szicíliai és franczia módra készítettek sajtot. Ezekhez járultak a színészek és bohócok, a kiket különösen a királyné kedvelt, továbbá a fuvalások, cziterások és egyéb zenészek.»¹

A keretet mindezen művészek alkotásai számára az a rendszeres, tervszerű *építkezés* adja meg, a melyet Mátyás hosszú időn át folytatott.

Mátyás kora előtt műépítésünknek majdnem kizárólag csak az *egyházi* építkezés a tárgya. Szerzőnk nagy számmal említi meg az *Árpádok* korában épült templomokat és kápolnákat, művészi stilusukról és értékükről azonban nem emlékezik meg.

Az Anjouk folytatják az Árpádok hagyományát. *Károly Róbert* Lippán templomot épített Szent Lajos tiszteletére;² a gyakori tűzvészől megrongált fehérvári bazilikát pillérekkel megerősítette, lapos famennyezetét kőboltozattal cserélte ki s a tűz ellen ólomtetőt rakatott rája (1318).³ Azonban ez sem használt, kilencz évvel utóbb, 1327-ben újra leégett, csak a sekrestye fölött emelkedő torony maradt sértetlenül. Károly Róbert az épületet ismét helyreállíttatta és újra ólomtetővel fődette be.⁴

Nagy Lajos két kápolnát építtetett szűz Mária tiszteletére: Nagy-Czellben és Aachenben.⁵ A czelli alapítványnyal még nem tudott tisztába jönni a műtörténelem, az aachenit illetőleg Bonfini adatát annyiban kell helyreigazítanunk, hogy a kápolna nem a boldogságos Szűz, hanem Szent László király tiszteletére épült Aachenben, a hol a bucsújáró magyarok évenként nagy számmal szoktak megfordulni és külön szállóval bírtak.⁶

Zsigmond alatt már hatalmasabb arányokban kezdődik meg a *világi* építkezés, egyelőre különösen a királyi székhelyen, Budán. «Ennek a fejedelemnek nagyságát — írja Bonfini — nagyszerű

¹ 653. IV. 7.

² 345. II. 9.

³ «Basilicam Albensem frequenti incendio iam collabantem, et columnis fulcire, et tegulis munire plumbeis occeperat, testudinem quoque conspicuam adiecit» 345. II. 9. *Forster* Gyula: Székesfehérvár koronázó temploma (III. Béla király emlékezete. Budapest, 1900. 7. l.) Bonfini adatainak helyességét igazolja.

⁴ 345. II. 9.

⁵ «Duae idem aediculas regio sumtu constructas magnae Matri erexit, ac ingenti donativo excoluit: in Aquisgrano alteram, alteram in Cellis.» 377. II. 10.

⁶ *Pór* Antal: Nagy Lajos. 590. és köv. II.

épületei is mutatják, még pedig első sorban azok, a melyeket Budán emelt.

A vár előtt ¹ *kápolnát* rakatott szent Zsigmond tiszteletére, a kit kiváló módon tisztelt és igen gazdagon javadalmazott káptalant adott melléje.

A várban *palotát* emelt, a mely sokban emlékeztetett a régi Róma fényére. A várat fallal vétette körül; igen kellemes sétálóhelyekkel díszítette, csarnokszerű ablakos folyosókkal. A vár közepe táján *tornyot* emeltetett, faragott kockakövekből ² — mint a többi épületet is valamennyit — a torony két oldalról nyílt udvarra nézett. Halála azonban meggátolta benne, hogy terveit befejezhette volna.

A Duna másik partján, a szemben fekvő Pest városában, nagy kőhalmazt rakatott, olyan magasra, mint a szemben levő várhegy, hogy így a Duna fölött a két várost *állandó híddal* kösse össze. Hanem az irigy halál félbeszakította a merész mű tervét, pedig ha végre hajthatta volna, kétségen kívül még Traján hídját is fölülmulta volna, a melyet ez hajdan Felső-Mysióban rakatott. ³ Soha sem nézhet az ember Zsigmond alkotásaira a nélkül, hogy belőlük lelki nagyságára ne következtessen. ⁴

Királya példáját követi hú vitéze, *Hunyadi János*. Gyulafehérvárott templomot emelt az Isten dicsőségére; ⁵ de a maga kényelmére is gondolt és «Hunyad mezején egy magas hegyen várat építtetett, melyet lassú folyású vizek nyaldosnak körül s természeti fekvésénél és mesterséges erődítés folytán olyan erős, hogy semmiféle ellenséges támadástól sem kell félni». ⁶ A leírás általános hangján azonnal megérezhető, hogy szerzőnk sohasem

¹ A mai Szent-György-téren, körülbelül a mai honvédelmi minisztérium palotája helyén. *Csánki*, Magyarország. tört. földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. I. 6. l.

² Hihetőleg ez a csonka-torony, a melyet a vár többi leírói is említene. V. ö. *Divald* Kornél: A régi Buda és Pest művészete Zsigmond és Mátyás király s a Jagellók korában. (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. XXXV. köt. 1901. 369. l.)

³ V. ö. *Bertrandon* de la Brocquière (*Szamota*, Régi utazások. 93—94. l.) leírását, a ki a hídat épülőfélben látta s megjegyzi, hogy a pesti parton emelt torony az Écluse várkastély mellett lévő burgundi tornyot akarja utánozni és hogy a híd *láncon* fog függeni.

⁴ 433. III. 3. ⁵ 517. III. 8. ⁶ 449. III. 4.

látta Hunyadvárát, a mely remeke volt a csúcsíves műépítésnek.

Ebben a stilszerű várpalotában fejlődik *Mátyás* kiváló érzéke a műépítés iránt. Foglalkozik az építés *elméletével* is és az ügyes hízalgő, Galeotto Marzio siet följegyezni, hogy «mindenkinél jobban tudott győnyörkődni a szép épületekben és az építéshez oly kiváló tehetsége volt, hogy az épületek díszítése és kényelmes berendezése dolgában a legkitünőbb építőművészekkel is győzelmes versenyt állhatott volna».¹ A vulgáris olasz nyelvből latinra fordította tehát Bonfinival Filaretének, más néven *Antonio Averulinonak* a műépítést elméletileg tárgyaló művét,² melyről a híres műtörténetíró, Vasari, nagyon kicsinylőleg nyilatkozott ugyan, az újabb műtörténelmi kritika azonban kedvezőbb bírálatot mond.³

Averulino, mint a görög és római műépítésért lelkesülő renaissance híve, a legnagyobb megvetéssel szól a barbárnak tartott csúcsíves stílusról. Mátyásnak azonban, bármennyire igazat adott is Averulino fejtegetéseinek, nem volt módjában, hogy építkezéseit tiszta renaissance-stilusban hajtsa végre. Mikor trónra lépett, a várhegynek a királyi palota telkét alkotó részét már mindenütt épületek borították. Nem tehetett tehát egyebet, mint hogy a félbenmaradt részeket befejeztette, a régieket az új stílusban átalakíttatta.⁴

Megmaradt tehát általános stílus gyanánt a *csúcsíves* építkezés és mindaz, a mit Mátyás a régi műemlékek kiegészítéscél, befejezéseül építtetett: a budai főtemplom Mátyás-tornya, a székesfehérvári sírkápolna, Vajda-Hunyad várának egy jelentékeny része, természetesen alkalmazkodott a régi stílushoz és csúcsíves

¹ De dictis, etc. c. 4. (Schwandtner, I. p. 537.)

² «Addebat animum architectura, quam tribus sane mensibus Antonius Bonfinis in Latinam e materna lingua traduxit.» 656. IV. 7. — A följegyzés rendkívül fonák: Bonfini megmondja, mennyi idő alatt készült el a fordítással, de elfelejti följegyezni, hogy ki volt az «Architectura» szerzője?

³ *Pasteiner* Gyula, Az építészet I. Mátyás alatt (Budapesti Szemle, 1893. 8. 1.). — Bonfini fordítását tartalmazó Corvin-codex jelenleg Velenczében, a szent Márk könyvtárában található. Bő leírása olvasható *Csontosinál*: A budapesti orsz. könyvkiállítás latin kéziratai. Budapest, 1882. 50—51. ll.

⁴ *Csánki*, Tört. földrajz I. 6. 1.

ízlésben épült. Mint azon városok, a melyekben Mátyás megfordult és a melyek élettörténetében szerepet játszanak: Prága, Brünn, Olmütz, Boroszló, Buduszin, Bécs és Német-Újhely, úgy Buda is csúcsíves jellegű maradt. Az idehívott művészek tehát nem fejhették ki az épületek alapjellegében a tiszta renaissance-stilust, meg kellett alkudniok a meglevővel, az adott viszonyokkal és ennél fogva föladatuk java részben csak a részletekre, nagyobbára a belső díszítésre szorítkozott.¹

Az az érdekes helyzet áll tehát előttünk, hogy a *külső építkezésben csúcsíves* stílus épületeknek a *belső díszítése renaissance*-stilusban történt. Bonfini érdekes adatot közöl arra vonatkozólag, miként igyekezett Mátyás Zsigmond csúcsíves stílus Friss-palotáját renaissance-ízlésben díszíteni külsőleg is; triglifeket, tehát tisztára renaissance-ízlésű díszítést rakatott a Friss-palota homlokzatának eresze alá.²

Lássuk már most, miként írja le Bonfini Mátyás építkezéseit. Leírása, mely e nemben a legelső kísérlet, meglehetősen zavaros és szakszerű fejtegetés helyett, a mit Averulino szakmunkájának fordítójától méltán elvárhatnánk, inkább csak általánosan magasztaló följegyzéseket nyújt. De őszinte elragadtatását nem vádolhatjuk Mátyás iránt való hízélgéssel, mert e részeket már a nagy király halála után írta meg és meg van az az érdeme, hogy Mátyás építészeti alkotásairól mégis ő ír legkimerítőbb részletezéssel.

«Megkezdette a budai vár díszítését, a hol Zsigmond nagy-szerű épületein kívül semmi figyelemre méltó sem volt. A vár belső palotáját szerfölött díszessé tette. A Dunára néző oldalon egy *kápolnát* építtetett,³ orgonával és kettős márványból és ezüstből készített keresztelő kúttal díszítette, a lelkészek számára pedig igen szép lakást építtetett melléje. A kápolna mellett rendezte be *könyvtárát*, a mely bámulatosan gazdag a görög és latin nyelvű

¹ *Pasteiner*, Építészet I. Mátyás korában. I. h. 19. l.

² «In fronte subgrundiis tectorum trighliphos subiicere decreverat.» 655. IV. 7. *Divald* Kornél (i. m. 370. l.) kételkedik, hogy ezek valóban triglifek lettek volna, de *Pasteinernek* a szövegben közlött értelmezése (i. m. 6. l.) véleményünk szerint teljesen megállja a helyét.

³ A Nagy Lajos alatt épült várkápolnát Alamizsnás Szent János kápolnájával bővítette. *Divald*, i. m. 371. l.

művekben; a könyvek kiállítása a legpazarabb. A könyvtár előtt volt egy délnek néző boltozatos terem, a melynek boltozatán az egész égbolt képe látható volt.

Olyan *palotákat* emelt, a melyek pompa dolgában alig maradnak el a rómaiak fényűzésétől. Tágas ebédlők, remekül díszített hálótermek vannak bennük, változatosan díszített és aranyozott mennyezetekkel, melyeket a díszítések nagy változata különböztet meg egymástól, továbbá rakott művű ajtószárakkal és díszes kandallókkal, melyeknek tetejére négyesfogatú kocsik és egyéb antik stilusú díszítések vannak alkalmazva. Alul van a kincstár s a különféle raktárak és a fegyvertár.

A *keleti* épületszárnyban is különféle étkező és hálótermek találhatók, a melyekbe csak magas lépcsőkön, sőt fedett folyosókon lehet följutni. Itt van a tanács- és gyűlésterem is. A mint azután tovább halad az ember, magas boltívű termeket talál: nagyszámú téli és nyári használatra berendezett termeket, a napsütésnek kitett szobákat és dúsan aranyozott társalgókat, helylyelközzel mély, rejtett fürkéket. Ezüstágyak, ezüstszékek alkotják a butorzatot.

A *nyugoti* épületszárny egy régi, még át nem épített épület.¹ Közepén egy régi csarnoktól körülvelt udvar van, a melyet két-emeletes, oszlopos folyosó vesz körül. A felső emeleten, azon a részen, a mely az új palota² előtt húzódik el, a merre a felső ebédlőkbe szoktak fölmenni, az égboltozat tizenkét csillagképét ábrázoló remekművű faragvány látható.

Mindenütt rakott és mozaikszerű padolat terül el, némely helyen földviaszszal égetett kőből rakva. Az épület több részében helyenként hideg és meleg fürdőszobák találhatók. Az ebédlőkben a kályhák középuitt kidudorodó szemekből vannak rakva s nem csupán szép színezéssel, hanem a rajtuk levő különféle képzelt állat-alakokkal is pompáznak.

Az egyik udvaron három álló helyzetben levő *fegyveres szobor* tűnik a szemlélő szemébe. Középen Mátyás áll, sisakosan, lándzsájára és pajzsára támaszkodva, gondolatokba merülve; jobbról atyja, balról bátyja, László, igen szomorúan.

¹ Zsigmond alkotása : a Friss-palota.

² Mátyás alkotása : a keleti épületszárny.

A másik udvar közepén *érczkút* áll, márványmedenczével körülvéve; a tetején a sisakos és felövezett Pallas Athené szobra emelkedik.

A másikonál jóval tágasabb belső udvar bejáratánál, jobbról-balról egy-egy mezítelen *érczsobor* áll, pajzsos, bárdal és karddal fenyegetőzve; alapzatukra győzelmi jelvények vannak kifaragva.

A négyszögű téren, a mely Zsigmond palotájának udvara volt, megkezdette az oldalt fekvő *régi palota újjáalakítását*. Ha ezt a tervét végrehajthatta volna, sokban a büszke ókorra emlékeztetett volna.

Kettős *lépcsőzet* vezetett hozzá, vörösmárványból, érc-kandeláberekkel díszítve. Ugyanezen kőanyagból készültek a két-szárnyú *kapu* szárai; maguk a szárnyak ércből készültek, kívülből egyaránt bámulatos művészettel és Herkules tizenkét munkáját ábrázolták. A kapu fölé Antonio Bonfini következő fölíratát vésette:

«Atria cum statuīs, ductis ex aere foresque
Corvini referunt principis ingenium.
Matthiam partos tot post ex hoste triumphos
Virtus, aes, marmor, scripta perire vetant».¹

Mesés költségen készítette a *mennyezeteket*, a melyek az égboltozaton keringő bolygókat ábrázolták és bolygó pályafutásukat csodás pontossággal mutatták. A homlokzatok eresze alá *triglifeket* rakatott díszítésül, hogy művét a lehető legnagyobb művészettel állítsa ki.

A királyi palota *kútjába* mintegy hét mérföldnyiről szurkos csöveken és ólomcsapokon keresztül vezettette a vizet.

Zsigmond folyosóját, mely majdnem az egész vár körül futott, ha nem is oly nagy költséggel, tovább folytatta. Zsigmond örök időkre szóló alkotást akart teremteni, Mátyás csak ideig-

¹ «Szép fejedelmi lakodban az ércszobrodnak a fénye

Tükrözi, nagy Corvin, messzire lángeszedet.

És ki olyan sokszor nyertél a csatán diadalmat,

Ércz, márvány és könyv nem hagy enyészni soha.

Hegedüs István fordítása. (Mátyás király Emlékkönyv, Budapest, 1901. 195. l.)

lenes szórakozás céljára építtette ezt a folyosót. Hosszú és széles részt épített tehát hozzá és sok üveglakot; továbbá a várfalak legfelső párkányzatára egy kis verandát rakatott fából, ebédlővel, hálóteremmel és fürdőszobával, a hátulsó részében pedig nappali dolgozóterem és írószoba volt. Szinte úgy látszott, hogy ez az egész a Dunába szakad.

A vár alatt a legközelebbi völgyben igen kellemes *kertek* terülnek el, bennük pedig egy márványból épült *villa*.¹ Előcsarnokát csatornásan vésett oszlopok veszik körül, melyek érc-kandelábereket tartanak. Kapuja valóságos diadalkapu; az ebédlő és hálóterem pedig, a mennyezettel és ablakokkal együtt oly remekművű, hogy a dicső ókort igen megközelíti.² A kertre néző oldalon egy fedett folyosó van előtte. A kertekben egy sűrűn összeültetett fából alkotott labirintus található. Van madárgyűjtemény is, az idegen és magyarországi madarakból, melyek dróthálózatból készült házba vannak zárva. Ugyanezen kertben cserjék, gyümölcsfák, berkek, továbbá lugasok találhatók s mindenfelé számtalan fajtájú fa van ültetve. Ezenfelül van benne folyosó, csarnok, továbbá gyepes terek, kavicsos utak és halastavak. Az emelet és padlás fölött tornyok emelkednek, a melyekben az ebédlők tükör gyanánt szolgáló üvegfalaikkal oly kellemesek, hogy szebbet már képzelni sem lehet. A villát tető gyanánt ezüst lapok fedik». ³

«De ki írhatná le méltóképen, hogy mi volt a terve a Boldogságos Szűz *fehérvári bazilikájával*, a hol a szent királyok sírjai vannak. Mert nem csupán az egészséget restauráltatta,⁴ hanem sokkal díszesebbé is akarta tenni s meg is tette volna a dicső fejedelem, ha korai halála ki nem ragadta volna a világból. Mindenekelőtt egy hatalmas, az előbbinél jóval nagyobb oltárt kez-

¹ Nyilván az, a melyet a XVI. századbéli nyugatról fölvelt budai látóképek a nagy rondella alatt a várhegy délnyugati sarkának aljában *villa mar-morea* fölirattal és csonkaoszlopokkal, vagy csak az utóbbiakkal jeleznek. *Dívald*, i. h. 370. l.

² E szavakból ítélve, a villa tiszta *renaissance* stilben épült.

³ 654—655. IV. 7.

⁴ A főhajót újra boltoztatta és a külső helyett a belső támasztó-rendszert fejtette ki. V. ö. *Forster*, Székesfehérvár koronázó temploma. (III. Béla király emlékezete, 8. l.)

dett rakatni, hogy magának és atyjának síremlékül szolgáljon. Kegyes anyjának, a nem sokkal azelőtt elhunyt Erzsébetnek holttestét is oda vitette át, hogy szüleinek, testvérének és magának közös sírkápolnát alapítson. A mű csúcsíves stilben épült, faragott kockakövekből. Már a boltozatáig elkészült és annyi bolt-hajtás futott össze csúcsban, hogy minden képzeletet fölülmult. Minthogy mocsaras helyen épült, alapzatát igen mélyre ásták. Olyan rendkívüli művet tervezett tehát, hogy csupán ezzel az egygyel is fölülmulta a régebbi királyok alkotásait.»¹

Épen ily kegyelettel volt szent László alkotása, a *váradí székesegyház* iránt is, melyet uralkodása első éveiben (1464) «igen megnagyobbíttatott és dúsan megadományozott».²

«*Visegrádon* a régi királyoknak magaslaton épült várát és a hozzá tartozó királyi palotát úgy megnagyobbíttatta, — kertekkel, vadaskertekkel és halastavakkal oly díszessé tette, hogy ezen épületek fénye még a többi is fölülmulta. Attaluszi fölszerelést és berendezést, tágas ebédlőket, díszes fedett folyosókat és gyönyörű ablakokat lehet itt látni. Ezenkívül a kertekben szökőkutak találhatók, vörösmárványból faragott és érczből vert medencékkel.»³

«Tovább haladva *Tatára* jut az ember, a melyet, véleményem szerint, minden gondolkozás nélkül a legelső várnak kell tartanunk. Itt ugyanis egy hatalmas, elpusztíthatatlan töltés a völgyek vizeit fölfogja, megállítja és egy hétezer lépésnyi területű tóvá alkotja. A víz kifolyásánál gabonaörlő malmok vannak, sorjában kilencz; ezek a várhoz tartoznak és nincs erő, a mely el tudná ragadni őket. A várát bástyaként kettős fal, sáncz és árok védi. Az épületek között keskeny a tér; köröskörül a dúsan aranyozott ebédlők, nagyszerű hálótermek sora húzódik; gerendázatos mennyezetüket gazdag aranyozás és faragványok teszik

¹ 655. IV. 7. és rövidebben, más szavakkal: 24. I. 1. és 208. II. 1. A sírkápolna *csúcsíves* volt, mint az egész templom («opus artificiosae testudinis», «in convexa abside iam consurgere coeperat, totque circum fornicibus obstructum est...» V. ö. *Pasteiner*, i. h. 6. 1.)

² 562. IV. 1.

³ 655. IV. 7. és 26. I. 1. V. ö. *Galeotto*, De dictis etc. c. 4. (Schwandtner, I. p. 537.) és *Oláh*, Hungaria c. 6. (*Bél*, Apparatus, p. 11—13.) *Csánki*, Mátyás udv. 181—184. II.

díszessé. A tóból kifolyó vizet gyakran fölfogják s ilyenkor számtalan halastavat alkot. Sok a csuka és ponty. Mindkét oldalról egy-egy elég szép falu és templom fekszik. Igen terjedelmes erdők veszik körül, amelyekben a vadak nagyszámmal tenyésznek.»¹

«Innen nem messze (*Szőnyben*), a Duna partján, római légióknak nagy számú maradványai láthatók. Ezt a helyet kellemes fekvésénél és földje termékenységénél fogva az olaszok falvának nevezik.»

«Kissé odább, a sziget szögletében a nagy területen épült *Komárom* vára látható. Tágas udvarain nagyméretű paloták emelkednek, mindenütt roppant költséggel készült gerendázatos mennyezetekkel. Itt állomásozik a dunai kirándulásokra épített Bucentaurus nevű hajó,² berendezése palotaszerű: elejétől végig ebédlő-, alvó- és társalkodótermek sora húzódik rajta végig, külön a férfiak és külön a nők számára.»

«*Bécsben*, miután elfoglalta, a várban függő kerteket, díszes kandallókat és márványkutakat készíttetett, a melyekbe csöveken keresztül vezettette a vizet. A függő kertben hideg és meleg fürdőszobákat építtetett. A vár alatt elterülő kerteket is díszesebbé tette; vashálózatból madárházakat készíttetett; árnyas ligetet, mesterséges romokat rakatott; köröskörül sétahelyül szolgáló csarnokot építtetett, melyet szőlőtőkékkel futtatott be. A kőfalakra köröskörül folyosókat rakatott, melyek igen kellemes sétálóhelyül szolgáltak.»

«Terve volt, hogy a *Duna fölött állandó hidat* építtetett, Traianus császár példáján buzdulva, a ki Szendrő közelében a Dunán kőhidat rakatott, a melynek néhány pillére mai napig fönmaradt. Ha tovább élt volna, tervét talán sikerült volna megvalósítania.»³

Beatrix királyné *Ó-Budán* kezdett építkezni. Mátyás anyjának halála után az övé lett Ó-Buda városa, a mely rendesen a

¹ 655. IV. 7. és 197. II. 1. V. ö. *Oláh*, Hungaria c. 8. (*Bél*, Adparatus, I. p. 15.) *Csánki*, Mátyás udvara, 184—185. II.

² Az udvar dunai kirándulásaira készült hajót a velencei díszes állami dízhajó nevére neveztek Bucentaurusnak. *Csánki*, Mátyás udvara, 185. I.

³ 655—656. IV. 7. V. ö. *Csánki*, Mátyás udvara, 184—188. II. *Csánki* szerint Bécsnél akarta Mátyás a Dunát áthidalni, véleményünk szerint azonban Buda és Pest között a Zsigmond által tervezett hidat akarta megvalósítani.

királynék tulajdona szokott lenni. Építkezéséről azonban szerzőnk mellékesen emlékszik meg és egyebüktől sem látjuk semmi nyomát.¹

Mátyás a monumentális építkezés iránt való vagy szeretetében «a magyar urakat is buzdította, hogy tehetségük szerint nagyszerű palotákat emeltessenek».² Főpapjaink, főuraink és városaink nagyszabású és stilszerű építkezése a XV. század végén és a XVI. század elején, el egészen a mohácsi vészig, mutatja, hogy Mátyás buzdítása és példája szép sikerre vezetett.³ Ahhoz képest azonban, a mi e téren történt, végtelenül kevés az, a mit szerzőnk följegyzett; mindössze néhány főpap műalkotásairól nyújt futólagos, vázlatos említést.

Az első lépést e téren is, mint majd mindenben, a mi a renaissance irányával összefügg, *Vitéz János* érsek teszi meg. «Esztergom várában hatalmas ebédlőt építtetett, előtte pedig egy igen díszes folyosót, kettős emelettel. Az étterem közvetlen szomszédságában a sybillák kápolnaszerű csarnokát építtette, *csúcsíves stílusban*;⁴ falain az összes sybillák képe látható volt. Az ebédlő falán nem csupán sorban valamennyi magyar királynak, hanem a szittya vezéreknek képét is látni lehetett. Hideg és meleg fürdőszobákat is építtetett; kettős kertet szabályoztatott, melyeket nyílt oszlopcsarnokokkal és földött folyosókkal tett díszesebbé. A két kert között egy kiemelkedő sziklán tornyot rakatott, ebédlőkkel és egyéb termekkel, változatos tükörfalakokkal. Egy kis kertilakot is építtetett magának. Majdnem mindig ebben tartózkodott, mert a Dunára nézett és gyönyörű kilátást nyújtott a kertek szépségeire; valóban olyan hely, a mely nagyon alkalmas a bölcselkedésre és elmélkedésre.»

«Szent Adalbert egyházát, hogy tűz ne érje, színes cseréppel födette be; és hogy a hó és eső meg ne álljon rajta, tetejét menedékesre építtette.»⁵

¹ 24. I. 1.

² 654. IV. 7.

³ L. *Fraknoi* összefoglaló értekezését: A főpapok, városok és világi urak műalkotásai, A magy. nemz. tört. IV. köt. 590—632. II.

⁴ «Sybillarum sacellum, e fornicato opere acuminatum.» 593. IV. 3.

⁵ 593. IV. 3. *Fraknoi* (Vitéz János élete, 245—246. II.) Bonfini előadását részleteiben is igazolja.

Nagyvárad püspöke (1476—1490.), *Pruisz János*, mikor Mátyás az olmüzi püspöki székkal is megajándékozza, «Olmützben a mindenszentek tiszteletére fogadalomból rendkívül fényes templomot emeltetett¹ és nagyszerű adományokkal látta el. Nem csupán a váradi és budai, hanem egyéb egyházaknak is csodálatos bőkezűséggel osztogatta az arannyal és gyönggyel dúsan megrakott egyházi ruhákat és edényeket».²

Harmadikul *Nagylucsei (Dóczy) Orbán* győri, majd egri püspök műpártolásáról jegyez föl szerzőnk néhány igen általános megjegyzést: «Templomokat és nagyszerű házakat emeltetett; a saját püspöki székhelyeit nem csupán nagyszerű épületekkel, hanem arannyal szőtt ruhákkal és ezüst egyházi edényekkel is bámulatos módon gazdagította».³

A nagyszerű épületek stilszerű díszítése a képzőművészetek másik két ágát is erősen foglalkoztatja.

Képirásunkról szerzőnk nagyon kevés adatot közöl. Elmondja, hogy Mátyás egyéb művészek között festőket is hívott Itáliából, de nem jegyzi föl, mit alkottak.⁴ Nem tudjuk megérteni szövegéből, hogy a «pictores» alatt csupán a falak- és a mennyezeteket színező díszítőket, vagy a könyvfestőket,⁵ vagy pedig egyszerűsmind figurális képek alkotóit kell-e értenünk. Hogy ez utóbbiakat is, abból a megjegyzéséből következtethetjük, hogy a budai palotában a könyvtárterem mellett levő teremben az ég-

¹ Bonfini classicus stilusán: «Aedem Olumucii mira celebritate exaedicatam, et *Pantheon* appellatam, *cunctis numinibus* ex voto dicavit». 701. IV. 10.

² 701. IV. 10. *Bunyitay* Vincze, A váradi püspökség története, I. 314. l. cseh források után is kétségtelenné teszi a templom építését, bővebb tárgyalását azonban nem nyújtja. A *budai egyház* alatt a buda-felhévízi prépostság templomát kell érteni. *Fraknói*, A m. nemzet tört., IV. 590. l.

³ 6. I. 1. *Győrött* a székesegyházat csúcsíves stilben átalakíttatta, a püspöki palotában díszes kápolnát emelt, *Egerben* a régi székesegyház szentélyének újjraépítéséhez fogott hozzá, a mit utóda, Bakócz Tamás fejezett be. *Fraknói*, i. h. 590—592. II.

⁴ «Quare pictores, statuarii... etc. ex Italia conducti.» 653. IV. 7.

⁵ «Cultus quoque librorum lixuriosissimus.» 654. IV. 7.

boltozaton keringő bolygók pályája látható,¹ úgyszintén a Mátyás által épített épületszárny termeinek mennyezetén is.² De tudjuk, hogy Mátyás a festőművészetnek nem csupán pártfogója, hanem szakértő méltatója is volt. *Leonardo da Vinci* a képrásról szóló értekezésében Mátyás egyik elmefuttatását közli, a melyben azt bizonyítja, hogy a festőművészet magasabban áll, mint a költészet.³ Olaszországban is nagy volt a hire, mennyire kedves a képrás a nagy király előtt; ezért Ferrarából arcképeket küldenek neki;⁴ a milánói herczeg Leonardo da Vincivel egy Madonnaképet festet számára;⁵ *Filippino Lippi* pedig, a kora-renaissance kiváló festője, minthogy a nagy király hívására hazánkba nem jöhetett, két képet fest számára: a király arcképét érme után és az Úrvacsorát.⁶

Vitéz János esztergomi palotáját számtalan freskóval díszítette. Egy kápolnaszerű csarnokban a sybillák képe, nagy ebédlőjében pedig a magyar királyok s a hajdani szittya vezérek képe díszíti a falakat.⁷ A freskók tárgyának ilyen megválasztása szépen tanúsítja azt a különben is ismert tényt, hogy a tudós főpap a classicus ókor tanulmányozása és kiváló szeretete mellett a magyar történelemmel is nagy gonddal foglalkozott.⁸

Szobrászatunk történetéhez Bonfini jóval részletesebb adalékokkal szolgál.

Régi szobrászatunk alkotásai közül szerzőnk IV. Bélának Esztergomban vörös márványból készült síremlékét említi, a melynek fölíratát még az ő korában is lehetett olvasni;⁹ szent

¹ «Cubiculum ... ubi coelum universum suspicere licet.» 654. IV. 7.

² «Contignationes huic insano sumptu destinatar, quibus laquearia auri-gantes per aethera planetas continerent, erratilesque cursus miro arte referrent.» 655. IV. 7.

³ *Fraknói*, A m. nemzet tört., IV. 586. l.

⁴ *Dipl.-Eml. Mátyás kor.*, III. 137., 155. l.

⁵ *Dipl. Eml. Mátyás kor.*, III. 44. és *Fraknói* föltétele *Csánkinál*, Mátyás udv., 67. l.

⁶ *Riedl* Frigyes, A magyar irodalom főirányai, 67. és 136—137. II.

⁷ «Sybillarum sacellum, ubi Sybillas omnes connumerare licet. In triclinio non modo omnes ex ordine Ungariae reges, sed progenitores Scythicos cernere licet.» 593. IV. 3. V. ö. *Fraknói*, Vitéz élete, 246. l.

⁸ Vitéz történelmi tudásáról l. föntebb 10. l.

⁹ 330. II. 8. = *Képes Krónika*, c. 82. (Font. Dom. II. 224.)

Lászlónak váradi lovas ércszobrát, a melyet több más kisebb szobor vesz körül;¹ továbbá szent Istvánnak a székesfehérvári templomban elhelyezett szobrát.²

Mátyás budai palotájában a képfaragó művészetnek elég sok alkotásával találkozunk. Az egyik udvart a *három Hunyadi* fegyveres gyalogszobra díszíti;³ a másik udvar közepén álló érczkút fölött pedig *Pallas Athéné* szobra emelkedik, sisakosan és felővezve.⁴ A vár második nyílt udvarát védő sánczárók fölé boruló híd egyik végén két fegyveres ércszobor áll mezítelenül, pajzsos, bárdal és karddal fenyegetőzve. Bonfini nem említi, hogy e szobrok kit ábrázolnak, de egyéb forrásokból megállapítható, hogy *Herkules* és *Apollo* szobrai voltak.⁵

A *díszítő szobrászatnak* ezen szobrokon kívül is tág tere nyílt az érvényesülésre. Díszes faragványok ékesítik a Herkules- és Apollo-szobor talapzatát,⁶ vésett triglifek a Friss-palota⁷

¹ «Varadinum, eiusque basilica, ubi divi Ladislai regis corpus requiescit, spectatur etiam ex aere equestris illius statua, statuaeque nonnullae.» 27. I. 1

² I. Ulászló koronázásánál, minthogy a szent koronát Erzsébet királyné magával vitte, a szent István szobráról levett koronát használták: «e simulacro divi regis, quod in sacello colebatur, placato numine, perreventer diadema sumptum». 450. III. 4. *Callimachus*, De rebus Uladislai lib. I. (Schwandtner, I. p. 463.) és *Thuróczi*, IV. 31. (Schwandtner, I. p. 243.) Bonfini szövegéből azonban meg nem állapítható, valóban *szobra*, vagy csupán csak *hermája* állott-e ott szent Istvánnak.

³ 654. IV. 7. «In subdivalibus, e conspectu pedestres tres statuæ, ex alto non inermes, adeuntibus obiiciuntur. Galeatus in medio Matthias constitutus, hasta clipeoque innitens, cogitabundus, a dextra pater, et subtristis a laeva Ladislaus.»

⁴ U. o. «In medio subdivaliam fons aeneus, marmoreo lacu circumventus, cui Pallas galeata, subcinctaque imminet.»

⁵ «Hinc et hinc duæ constitutæ ex aere statuæ, nudaæ, clypeo, securi, enseque iuxta minantes.» 654. IV. 7. Helyüket *Divald* határozta meg, i. m. 370—371. II. — *Kukuljevič* (Kroatisch-dalmatische Künstler am Hofe des ung. Königs Mathias Corvinus. Zágráb, 1860.) után *Pasteiner* Gyula is (i. m. 14. I.) mind a hét szobrot a dalmata származású, Mátyás udvarában működött Traui (Statilič) Jakab művének tartja. *Istvánffy* Miklós (Historia de reb. Hung. lib. VIII.) szerint Szulejman a szobrokat Konstantinápolyba vitette.

⁶ «Ad basim circumsculpta sunt trophæa.» 654. IV. 7.

⁷ «In fronte subgundiis tectorum triglyphos subiicere decreverat.» 655. IV. 7.

homlokzatának eresztét, csatornásan vésett oszlopok alkotják a vár alatt a márványvilla előcsarnokát.¹

Kik voltak e művek mesterei, szerzőnk nem jegyezte föl számunkra, csak általánosságban jegyzi meg, hogy Mátyás egyéb művészek mellett szobrászokat is hívott be Itáliából udvarába.²

A zene a nagy király udvarában szintén élénk fejlődésnek indul. A renaissance kényes izlésén növekedett királynét, de magát a királyt sem elégíthette ki az egyházi zene és ének hagyományos formáival, sem a népzene ütő- és fuvóhangszereivel: kürtjeivel, dobjaival és sípjáival.³ Olaszországban a lágyabb, finomabb hangszerek: a hárfa és a *vonóhangszerek* ez idő tájt már általánosan használatban vannak. Jelesen képzett zene- és énekkar tartása a fejedelmi udvarok elengedhetetlen szükségletévé vált nem csupán Olaszországban, hanem Európaszerte mindenütt. Mátyás természetesen el nem maradhatott, sőt, ha az elragadtatott tanuknak hinnünk lehet, oly kitűnő ének- és zenekart tudott létesíteni, a melynél jelesebbet olasz ember odahaza sem hallhatott.⁴ Az udvari kápolnában működő ének- és zenekar tagjait a nagy király Bonfini szerint Olasz- és Franciaországból toborozta,⁵ de német énekeseket és zenészeket is találunk udvarában.⁶ Eleinte azonban túlnyomólag magyarok alkothatták⁷ s ezért ekkor még nem a *vonós*-, hanem a *fuvóhangszerek*⁸

¹ «Marmorea villa... huius propylaeum columnis tessellatis embricatisque circumdatum.» 655. IV. 7.

² 653. IV. 7.

³ Mátyás választásakor a nép: «tubis, tympanis ac fistulis... exultare...» 533. III. 9., hazaérkezésekor: «tubarum clangor, tympanorum tinnitus... effusus est.» 535. III. 9.

⁴ A castellai püspök jelentése 1483-ból. *Csánkinál*, Mátyás udv., 74—75. II.

⁵ «Aedicula regia accitis e tota Gallia Germaniaeque cantoribus exulta.» 653. IV. 7. Francziát egyet ismerünk név szerint, Mecchinót, olaszt többet: Pált, Dánielt, Pétert, Györgyöt és a kitűnő orgonást, Dávidot.

⁶ Bisth Jánost, ki, úgy látszik, zeneszerző volt és Todesco (tehát tedesco = német) Simonellot.

⁷ *Csánki*, Mátyás udv., 74. I.

⁸ *A pfálzi követ* jelentése Mátyás és Beatrix lakodalmáról: «Tunc vero inflari Rex in tubis iussit», «continueque in tubas inflant tubicines, tanto numero et studio, ut nullius vox exaudiri possit». (*Schwandtner*, I. p. 520—521. II.)

vannak használatban; de külföldiek úgy találták, hogy ez a magyar zene is rendkívül kellemes és művészi értékű.¹

Mátyás híres *orgonái* közül Bonfini csak a budai udvari kápolna új orgonájáról tesz futólagos megjegyzést,² bár tudjuk, hogy Mátyás sokat gondolt vele, hogy kitűnő orgonásai legyenek és másrészt, hogy a magyar orgonaépítők külföldön tökéletesítsék magukat mesterségükben.³

A nagy király azonban a saját udvarának fényes műveltségével be nem érhetett. Úgy akarta, hogy az olasz renaissance műveltsége egész országát áthassa, hogy «*Magyarország második Olaszország legyen*».⁴

«Korholta tehát a magyar szokásokat, nyíltan elítélte az ősmagyar parasztságot és műveletlenséget, és emberhez nem illő életmódot; azon fáradozott, hogy a művelődést lassan-lassan meghonosítsa; a fő- és köznemességet művelt életmódra buzdította. Meghagyta nekik, hogy tehetségük szerint fényesen építkezzenek, polgáriasultabban éljenek és hogy tisztességesebben bánjanak az idegenekkel, a kiket azelőtt hihetetlen módon megvetettek.»⁵

«A magyarok azonban, nem ismerve a művelt életmódot s az élet élvezeteit, kicsinyeltek mindent, a mit Mátyás a tudományért, művészetért cselekedett. Kárhoztatták a roppant költségekért; nap-nap után megvádolták a királyi felséget, hogy csak játszik a pénzzel, a jobb célra szánt adókat fölösleges haszontalanságokra pazarolja, nem követi a régi királyok takarékoságát, elhagyja a szigorú ősi erkölcsöket, eltörli a régi szokásokat és az olasz, sőt spanyol élvezeteket és romlott erkölcsöket teszi

¹ Budán, az esküvő alatt: «simul artificiose et iucundissime accinentibus musicis». *A pfalzi követ jelentése.* (Schwandtner, I. p. 523.)

² «Aediculam ... hydraulisque organis ... decoravit.» 654. IV. 7. *Oláh* (Hungaria, c. 6. *Béla*, Adp. p. 12.) a visegrádi ezüstsípú orgonáról emlékezik. Mátyás orgonásairól: *Dipl. Eml.*, IV. 90., 105., 116., 396., 400. ll.

³ *Csánki*, Mátyás udv., 75—76. ll.

⁴ «Pannoniam alteram Italiam reddere conabatur.» 653. IV. 7.

⁵ 654. IV. 7.

helyükbe. Az ellen is zúgolódtak, hogy a király nem tud a feleségének parancsolni; az idegenek pedig nem csupán aranyat szereznek, hanem a király engedékenysége folytán az egész országot kifosztják.»¹

Mennyiben igazak Bonfini adatai e tekintetben, meg nem állapítható. De állása, mely őt II. Ulászló udvarában a magyar urakkal szemben a német párthoz fűzte, szinte bizonyossá teszi, hogy elfogultság vezette tollát a magyar urak elmaradottságának erős rajzában. Egykorú komoly olasz tanú, a nagy veronai messternek, Guarinónak fia, Babtista Guarino egyik rokonához írott levelében (1467.) elragadtatással dicséri a magyarok műveltségét, a külföldi tudósok iránt való becsülést s azt a törekvést, hogy Magyarországon csakis tanult férfiak juthatnak egyházi és világi méltóságokra.² A XV. század végéről és a XVI. század elejéről fönmaradt műemlékek³ pedig a kétségbevonhatatlan tények erejével igazolják, hogy a renaissance-műveltség a királyi s a főpapi udvarok körén túl is gyökeret vert; nemesség, városi polgárság egyaránt nagy buzgósággal — bár a hirtelen jött török pusztítás miatt nem tartós sikerrel — munkálkodott rajta, hogy hagyományos műveltségét a renaissance modern szellemében fölfrissítse, belső tartalomban és külső színben egyaránt magasabb fokra emelje.

¹ 654. IV. 7.

² «Illud quoque ad gloriam provinciae non mediocrem accedit, quod omnes doctriane ac virtutum sectatores, ita diligunt, ut nemo illuc doctus eat, quin magnis muneribus ac praemiis inde onustus revertatur; ut taceam, quod pontificatus et imperia apud illos non nisi qui bonarum artium studiis operam indulerint, assequuntur; ita ut praeter locum nihil habeant, quod barbarorum nuncupationem mereatur.» *Ábel*, Adalékok, 204—205. ll.

³ *Fraknoi* V., A főpapok, városok és világi urak műalkotásai. (A m. nemz. tört., IV. 590—632. ll.)

NEGVEDIK FEJEZET.

A mindennapi élet.

A renaissance és az élvezetek. A renaissance kezdete, az Anjouk, Zsigmond, I. Ulászló. A renaissance pompája Mátyás udvarában. Ünnepek. Állandó fény az udvarban. Étkezés, borozás. Táncz. Színészek és bohócok játéka. Lovagi bajvívások. Birkózás. Ló- és kocsiversenyek. Vadászat, oroszlánvadászat Budán. Koczkajáték és sakk. A természet szépségeiben való gyönyörködés. Díszkertek. Növény- és állatgyűjtemények. Fürdők. Fényűzés a ruházkodásban.

A haj gondozása, bajusz- és szakállviselet.

A főpapi és főúri, de mindenek fölött a királyi udvar fényét nem csupán a tudomány és művészet nyújtotta magasabb szellemi élvezetek alkották, hanem a könnyebb játékok, szórakozások is; továbbá a ruházkodásban, vendégeskedésben való mérhetetlen fényűzés.

A renaissance általános iránya, mely a jelen élvezetét tanította, Mátyás udvarában minden ízében megvalósult. Az egykorúak elragadtatással magasztalják ünnepélyeinek világra szóló pompáját. Bár e dicséretekben sok a hizelgés nagyítása és a szűk látókörről járó bámulat: bizonyos, hogy Mátyás a külső föllépés pompájával valamennyi kortársát felülmultha; egyetlen királyt, magukat az olasz fejedelmeket sem véve ki.¹ Kétségtelen, hogy a magyar urak zúgolódása, hogy a király «a jobb célra szánt adókat fölösleges haszontalanságokra pazarolja», nem is a tudomány és művészet pártolása ellen irányult, hanem az ellen a mérhetetlen pazarlás ellen, a melylyel Mátyás udvartartását szakadatlan pompájával az összes európai udvarok fölé igyekezett emelni.

A mit szerzünk e fejezetünket illetőleg följegyzett, majd-

¹ Csánki, Mátyás udv. 149. l.

nem kizárólag Mátyás udvarára vonatkozik. Mindjárt megjegyezzük, hogy bármily tulzónak lássanak adatai, a többi egykorú adattal való egybevetés alapján egészében mégis igazaknak kell tartanunk őket.¹

A renaissance pompája természetesen Olaszországból indul a magyar földre, mindjárt a kora-renaissance első képviselőivel, az *Anjoukkal*. Károly Róbert király fényes temetése az első kiváló alkalom a megnyilatkozására.² Nagy Lajos temetése már nem olyan pompás külsőleg, de — teszi hozzánk szerzőnk — «szívből», bensőleg, őszintén gyászolta meg a nemzet.³ Zsigmondnak főként építkezéseiben nyilvánult pompaszeretete;⁴ I. Ulászlónak a hosszú hadjárat után Budára való bevonulása volt emlékezetes.⁵

Valódi nagyságában azonban csak *Mátyás udvarában* tárul eléink a renaissance teljes pompája. A cseh fogságból hazatérő fiatal király első budai bevonulása⁶ s hat évvel később koronázó ünnepélyének fénye⁷ már sejteti a ragyogó jövőt. Mindkét ünnepély még patriarchális magyar jellegű s voltaképen nem is Mátyás, hanem a nemzet s első sorban a papság rendezte szerezett királya tiszteletére. Később azonban, mikor állandó nagy jövedelmeket tud magának biztosítani, gyakrabban érintkezik az olasz udvarokkal s főképen Beatrix pompaszeretetének hatása alatt mindig nagyobb és nagyobb gonddal hódol a külföldi udvarok fényének.

Mátyás fejedelmi pompáját, a mint a boroszlai fegyverszűnet⁸ és az olmützi békekötés⁹ alkalmával, továbbá a Beatrixért¹⁰ s utóbb Sforza Biankáért¹¹ küldött követségeiben eléink tárul, általánosságban az iparművészet tárgyalása folyamán már volt alkalmunk látni. Násza Beatrixszal, melyre Európa összes fejedelmei hivatalosak voltak¹² s a római hadvezérek triumphusainak

¹ V. ö. Csánki, Mátyás udvara VI., VII. és VIII. fejezeit, 112—163. II.

² II. 9. 352. *Thuróczi*, II. 99. (Schwandtner, I. pp. 166—170.)

³ II. 10. 378. *Küküllei*, c. 55. (Schwandtner, I. p. 198.)

⁴ 433. III. 3.

⁵ 479. III. 6. *Callimachus*, De rebus Uladislai. 5. II. (Schwandtner, I. p. 496.)

⁶ 536. III. 9.

⁷ 562. IV. 1.

⁸ 600. IV. 3.

⁹ 628—629. IV. 3.

¹⁰ 607—608. IV. 4.

¹¹ 660. IV. 7.

¹² 608. IV. 4.

példájára történő bevonulása egy-egy diadalmasan megvívott várba, mint 1485-ben Bécsbe¹ és 1487-ben Bécs-Újhelybe,² vagy mikor győztes hadvezéreit fogadja székhelyén, mint 1476 szeptemberében a törökön győztes belgrádi kapitányokat;³ leginkább pedig, mikor díszesebb fejedelmi követség érkezik udvarába, mint Arragoniai János bíboros, pápai követ, Beatrix királyné testvére, ki elé a király egyházi s világi nagyjainak kíséretében (1479) a decemberi hideg ellenére éjjel három órakor vonul ki a képzelhető legpazarabb világítás: ezernyi viaszkfáklya fénye mellett;⁴ mindez szinte szakadatlanul alkalmat nyújt a királynak pompájának teljes kifejtésére.

A királyi udvar fénye azonban nem csupán egyes kiválóbb alkalmakkor nyilatkozik meg, hanem állandóan székhelyévé válik a külföldi udvarok szokásainak és pompájának. Szerzőnk, természetesen, ismét Beatrix érdemeit helyezi előtérbe. Mióta ő itt van — írja — azóta változtatja meg a király udvartartását, kevesli az egyszerű lakást, rendezi be fényes termeit és ebédlőit. Beatrix ösztönzésére állít a király palotájában ajtónállókat, véget vet a hivatlan vendégek ki- és bejárásának; ezután a nemesek is csak meghatározott időben, külön meghívásra jelenhetnek meg az udvarnál;⁵ szóval teljes mértékben érvényesülni kezd az, a mi ellen a magyar urak annyira kikeltek, az olasz és a spanyol udvari etikett.⁶

A külföldi példa utánzása az *étkezésben* is megnyilvánul. A régi magyar ételek mellett divatba jönnek az olasz módra készített ételek, sajtok, gyümölcsök is.⁷ Mátyás nem elégszik meg azzal, hogy néha-néha ajándékba kap belőlük olasz rokonaitól, hanem állandóan tart udvarában kertészeket, hogy olaszos konyháját ellássák és sajtkészítőket, hogy olasz, szicíliai és francia módra készítsenek sajtot udvara részére.⁸

¹ 648. IV. 6. ² 665. IV. 8. ³ 608. IV. 4. ⁴ 632. IV. 5. ⁵ 653. IV. 4.

⁶ «Contra Ungari... regiam Maiestatem quotidie incursare, quod... patrios et servos mores exueret, aboleret antiquos ritus, et ad *Latinas*, imo *Gotalanicas* delicias, effeminatosque mores plane transfugeret.» 654. IV. 7.

⁷ «Scythicis Italicos mores infernit, et Latinis quoque epulis oblectavit.» 653. IV. 7.

⁸ «Qui caseos etiam Latino, Siculo, Gallicoque modo conficerent, evocati.» 653. IV. 7.

A nagy király különben mindig sokat adott arra, hogy vendégeit illő módon fogadja. Özvegy korában azt is megtette, hogy ha barátait várta vendégéül, maga is ki-kinézett a konyhába.¹ A boroszlói fegyverszünet áldomását megelőző éjen semmit sem aludt, annyira gondja volt rá, hogy fejedelmi vendégeit jól fogadhasssa.² Később Beatrix fölmentette az ilyen gondoktól, mert a királyné mindenképen jó háziasszonynak iparkodott bizonyulni.³ Az udvari konyha felügyelői közül szerzőnk révén Drágfi Bertholddal ismerkedünk meg, a ki a moldvai hadjárat idején (1467) vendégelte meg jól Mátyás barátait.⁴ Az a Péter pedig, a ki a halált okozó rossz fügéket nyújtotta a nagy királynak, valószínűleg kisebb állású egyén, talán az éléskamra gondozója volt.⁵

A vendégségek alatt a *társalgás* hol komolyan, hol csapongó jó kedvben folyt, mert a nagy király igen szerette a tréfát és az élczet.⁶

Az étkezés fűszeréül azonban még sem a társalgás, hanem főként a kitünő magyar *bor* szolgált. Rendesen igen sokat ittak, úgy hogy szerzőnk a részegeskedést kiválóan «magyar szokásnak bélyegzi». ⁷ A magyarok nagy borivásának különben Olaszországban, úgy látszik, nagy híre volt. A nagy költő, Ariosto, mikor Hippolit bíboros Magyarországba vendégéül hívja (1517), egyik szatirájában azt feleli, hogy nem jöhet, mert beteges és ártalmára

¹ «Quandoquem ita popularis, ut inter amicos domestice caenaturus, culinae curam obiret.» 676. IV. 8.

² «Tota nocte nihil intentuis curavit, quam ut pro dignitate reges exciperet...» 600. IV. 3.

³ «... non modo reginalis, sed privatarum quoque mulierum officia implebat». *Galeotto*, De dictis, c. 3. (Schwandtner, I. p. 536.)

⁴ «Drach Bertholdum, ea tempestate *dispensatorem* suum... convivas bene tractare iussit.» 571. IV. 1.

⁵ «*Promptuarius*.» 671. IV. 8. V. ö. *Csánki*, Mátyás udv. 38. l.

⁶ «Salibus et facieis admodum obleclatus est.» 676. IV. 8. *Galeotto* egész munkája rá a bizonyosság.

⁷ II. Béla: «Cum amicis saepe commessabatur, et in multam noctem convivia protrahabat. Quo factum est, ut *Ungarico* more in ebrietatem incidere.» 285. II. 6. (*Thuróczi*, II. 44. Schwandtner, I. p. 144.) Az «Ungarico more» kifejezést Bonfini szűrja be *Thuróczi* elbeszélésébe. Azonban a németek is sokat ittak; a radnai bányászokat részegség közben lepik meg s mészárolják le a tatárok. 320. II. 8. (*Rogerius*, c. 20. Font. Dom. IV. p. 59.)

lenne az erős bor, «a melyet az ottani lakomákon olyan bőven isznak, hogy szentségtörés számba megy nem inni sokat és tisztán».¹

A víg lakomákat rendesen *táncz* követte.² A páros és a körtáncz országszerte igen kedvelt mulatsága volt a magyarnak. Nagy örömeiben gyorsan tánczra perdült a hevülékeny tömeg, mint Mátyás választásakor³ és hazajöveletekor,⁴ vagy a katonák diadalmas csaták után. A zenét a nép tánczához rendesen fuvóhangszerek szolgáltatták,⁵ de ha zenészek épen nem voltak jelen, akkor ütemes énekszóra tánczoltak,⁶ mint a kenyérmezei csata hősei. Ezek, írja szerzőnk, bortól fölhevülve, katonai tánczot jártak teljes fegyverzetben. Azután mindegyikük külön-külön mutatott be valami tréfás mozgást, tánczot és ugrándozást, a min a többiek jót nevettek. Mikor azután Kinizsi Pálra került a sor, kiállott a középre, lehajolt s a nélkül, hogy a kezével hozzányult volna, pusztán a fogával fölemelt egy holttestet és ütemesen (numerosa) végig lejtett vele a körben; erre a többiek már nem nevettek, hanem inkább csodálkoztak rajta.⁷

A táncz azonban nem csupán a nép szórakozása volt, hanem a fényes udvarokban is kedvelt multság volt. *Hunyadi János*, mikor Zsigmond császárral Olaszországban járt, nem csupán daliás természetével és pazar fényű öltözetével, hanem tánczával is nagy föltűnést keltett; a legelőkelőbb hölgyek óhajtottak vele tánczolni, úgy hogy maga Zsigmond is megirigyelte.⁸ Mikor a nagy hős halála után családja *V. László* királyt vendégül látja Temesvártt, a kibékülés örömeire rendezett fényes lakomát szintén táncz követi.⁹

¹ *Radó Antal*: Ariosto Örjöngő Lórántjához írt bevezető tanulmányában. Budapest, 1893. 60. l.

² V. ö. *Csánki*, Mátyás udv. 160—161. II.

³ «Saltationibus cantuque passim exultare» ... 533. IV. 9.

⁴ 535. III. 9.

⁵ «Tibis, tympanis ac fistulis ... exultare.» 533. III. 9. «Tubarum clangor, tympanorum timitus effusus est.» (Mátyás választásakor és hazaérkezésekor.) 535. III. 9.

⁶ «Elati in numerum clamoribus.» 639. IV. 6.

⁷ 639. IV. 6.

⁸ «Conspicius incidens, cum nobilissimis matronis saltare iussus est. Id aegre Sigismundum tulisse ferunt.» 538. III. 9.

⁹ 521. III. 8.

Mátyás valahányszor házigazda, mindig nagy gondot fordít a táncz rendezésére. Boroszló ostroma folyamán a városban folyton tánczra hívta a város hölgyeit és urait, sőt az ostromló lengyel és cseh sereg előkelőbbjeit is.¹ Az olmützi béke áldomásán a város előkelő hölgyeit szintén meghívta lakomája után a tánczra. Beatrix királyné is részt vesz a tánczban Ulászló királylával, Ferencz arragoniai herczeg pedig egy szép hölgygel járta a német keringőt.² Hogy maga Mátyás is tánczolt volna, szerzőnk nem említi egy alkalommal sem, de tudjuk, hogy lakodalma alkalmával Beatrixszal többször maga is tánczra kerekedett.³

Gyakori szórakozása az udvarnak a *bohócok játékában* s magasabb stílusban a *színi előadásokban* való gyönyörködés. Mikor a Hunyadi-család Temesvártt V. Lászlót vendégül látta, a lakoma fényét az énekesek és bohócok előadása tette fényesebbé.⁴ Boroszló ostroma folyamán Mátyás ideiglenes színházat építtetett a várfal közelében, hogy az ostromló ellenség is láthassa, mily biztonságban érzi ő magát.⁵ Bécs-Ujhely ostromlása alatt szintén színelőadásokkal igyekszik elűzni a hét hónapig huzódó ostrom unalmát.⁶ A boroszlai fegyverszünet után a színészek a jelenetek hosszú sorozatát adják elő.⁷ Az olmützi béke áldomásán a város piacznál állíttatott föl nagy költségen színházat s a lakomák alatt a bohócok, színészek és énekesek szakadatlanul mulattatták a vendégeket.⁸

¹ 596. IV. 3. ² «Germanicam pyrrhiciam.» 629. IV. 5.

³ A *pfalzi követ* jelentése (Schwandtnernél, I. p. 525—527.) «Cum mensae remotae essent, saltationi in eodem coenaculo dabatur locus... tertias Rex et Regina ducebat». Ismét: «A prandio ventum est ad choreas, et in chorea tertia Rex atque regina saltassent»...

⁴ «Opipara celebrata conviva, quae carminibus, mimis et saltationibus excoluere.» 521. III. 8.

⁵ «Pro moenibus temporaria theatra extruxit.» 596. IV. 3.

⁶ «Temporariam ibi regiam scenaculumque in amphitheatri speciem cum proximo sacello construxit.» 663. IV. 8.

⁷ «Adiecta mox histrionum festivitas, qui longissimum missuum ordinem condirent.» 600 IV. 3.

⁸ «Temporariam in foro theatrum scena orchestraque sumptu magno paratum, ubi ludi scenici, saltationesque editae. Inter prandendum nunquam in scena et hippodromo cessatum; aliqua semper edita spectacula, hinc mimi, histriones, citharoedi, hinc equorum certamina, infestis hastis congregientium.» 629. IV. 3.

Természetes, hogy magyar színész és bohóc ekkor nem találkozott, Mátyás tehát nagy költséggel idegeneket kénytelen fogadni. A színi-előadások tárgya rendesen komoly, európai divat szerint mysteriumokat adnak elő; vallásos párbeszédeket énekekkel és némi látványossággal.¹ A színi-előadások komoly méltóságával teljesen ellenkező, és szórakozásul is könnyebb volt a bohócok pajzán tréfálkozása. Mindezen látványosságoknak kiváltképen Beatrix volt nagy kedvelője.²

Mátyás a maga részéről inkább a férfias szórakozásoknak, a harci játékoknak, lovagi bajvívásnak és a vadászatnak volt barátja.

A *lovagi bajvívásnak* szerzőnkél Nagy Lajos korából találjuk az első nyomot.³ Nagy Lajos után azonban, mintha divatját multa volna, Zsigmond udvarában alig néha találkozunk vele, csak Mátyás kelti új életre.⁴ Mátyás személyesen maga is többször részt vett Budán is, Bécsben is az állandó lóversenytéren vívott küzdelmekben.⁵ Székesfehérvárott 1465-ben nyolcz álló napig folyt a lovagi torna; közben a király is megvívott Svehlával, a cseh lovaggal, ki seregében altiszt volt, s a kit később garázdaságáért felkötöttet.⁶ A német Holubárral vívott mérkőzésének emlékéét Galeotto őrizte meg számunkra.⁷ Mindezen küzdelmekben a király mint lovag lovaggal szemben, s nem mint király alattvalójával szemben kívánt föllépni, s többször nyíltan kijelentette, hogy ellenfelei ne tekintsenek királyi méltóságára,⁸ Holubárt meg is eskette, hogy úgy fog vele küzdeni, mint halálos ellenséggel szokás.⁹

¹ Csánki, Mátyás udv. 122. l.

² 653. IV. 7.

³ Aversában «inferias Andrae operatus, funebres ludos edidit, militibus missilia sparsit.» 365. II. 10.

⁴ Csánki, Mátyás udv. 154. l.

⁵ «Equestri certamine et aurigatione a iuventute non sire summa voluptate usus est. In hyppodromo Budae ac Viennae infesta saepe hasta depugnarit.» 676. IV. 8.

⁶ 564. IV. 1.

⁷ De dictis etc. c. 14.

⁸ «Nullam in certamine dignitatis suae rationem haberi jubebat, quin et publico id saepe agebat, edicto.» 562—63. IV. 1.

⁹ Galeotto, i. h.

Még gyakrabban mások bajvivásában gyönyörködik a király és udvara. E nélkül egyetlen ünnepély sem mulhatott el. Koronázásakor Székesfehérvárott,¹ Beatrix-al való menyegzője alkalomával,² Boroszló ostroma folyamán³ s a fegyverszünetet követő lakomán,⁴ az olmützi béke-áldomásán⁵ szinte szüntelenül folyik a lovagi mérkőzés, kopjabetés, lovasküzdelem. Az alsóbbbrangú mérközők számára pályadíjakat tűz ki a király,⁶ melyeket azután a győzők, lovagi hagyományokhoz képest, egy-egy szép udvarhölgy kezéből vesznek át.⁷

Még később is, mikor már elbetegesedik, nagy gyönyörűségére van a királynak a bajnoki mérkőzések szemlélete. 1490. tavaszán Bécsben rendez nagyobb mérkőzéseket. Ez alkalommal lép fel először a küzdőtérén az ifjú János herceg; még pedig oly sikerrel, hogy az első összecsapásnál levette lováról ellenfelét.⁸

A nagy király által adott példát vitézei az ő halála után is teljes fényében föntartják. Mikor II. Ulászló Lőcsén (1494.) találkozik, a magyar ifjak diadalmasan mérkőznek a cseh és lengyel vitézekkel; Báthori György és Perényi Gábor tüntették ki magukat leginkább.⁹

Nem oly előkelő, de szórakozásul kitünő multság volt az «öklelések», birkózások végignézése. Mátyás és Podiebrád találkozása alkalomával (1468.) Zdenkó cseh főúr indítványára, a pápai követ ellenére a két király udvari bolondja állott ki a síkra, hogy eldöntsék, a katolikus vagy a husszita vallás-e az igaz? Hosszú, szenvedélyes küzdelem után Mátyás udvari bolondja teperte földre ellenfelét.¹⁰

¹ 564. IV. 1.

² A *pfalzi követ* jelentése (Schwandtner I. 520. 522. 526.)

³ 596. IV. 3.

⁴ 604. IV. 3.

⁵ 628—29. IV. 5.

⁶ Az olmützi áldomáson: «quotidie equestri certamine pugnatum, magna ac varia victoribus praemia proposita, proque regali magnificentia multa in spectaculo sparsa missilia». 628—29. IV. 5.

⁷ *Csánki*, Mátyás udv. 155. l.

⁸ 671. IV. 8.

⁹ 734. V. 4.

¹⁰ 580—81. IV. 2.

A *ló- és kocsiversenyek* szintén kedves szórakozásul szolgáltak Mátyás udvarának. Budán,¹ Visegrádon s később Bécsben² is állandó, Olmützben a béke-áldomásának folyamán ideiglenes³ lóversenyteret készítettett, melyek egyúttal a bajnoki mérkőzések színteréül is szolgáltak.

Ugyancsak a lóversenytereken folytak le a *kocsiversenyek* is, úgy látszik, teljesen a görög és római hagyományok hatása alatt. Maga Mátyás is, nejével együtt, többször kocsira száll és küzd a babérért.⁴ Ha azonban az idő engedi, *hajón* is szívesen tesz kirándulásokat; Bucentaurus nevű díszhajója Komáromnál állomásozott.⁵

A *vadászatról* szerzőnk keveset beszél, csupán királyaink vadászszenvedélyét említi jelentéktelen adatokkal. Nagy Lajos⁶ és I. Ulászló⁷ sokat vadásznak; V. László 1456-ban vadászat ürügye alatt szökik el Budáról Czilleivel a török háború elől;⁸ II. Ulászló az 1496-ki pestis alkalmával az ország különböző részeit bejárja, mindenütt vadászattal szórakozva.⁹ Álmos herceg vadászszenvedélyét szintén érinti szerzőnk.¹⁰ Csak épen Mátyást nem említi szerzőnk, hogy vadászott volna, — arról azonban értesít bennünket, hogy koronázása után Budán *oroszlánvadászatot és gladiátori játékokat* rendezett.¹¹ De bajos eldönteni, hogy eleven oroszlánokkal vívtak-e a gladiátorok, mint ezen és a következő században a francia udvarban divatban volt, vagy pedig vadállatoknak öltözött álarczosok léptek-e föl egymás ellen, mint ezt az angol és olasz udvarok ünnepélyein látjuk.

¹ «Hyppodromus» 563. IV. 4.

² 671. IV. 8. V. ö. *Csánki*, Mátyás udv. 156. l.

³ 629. IV. 5.

⁴ «Aurigatione assidua usus est» 563. IV. 1. és «Equestri certamine et aurigatione iuventute non sine summa voluptate usus est. 676. IV. 8. Rex saepe cum regina aurigavit. 608. IV. 4.

⁵ L. fönnebb «Tudomány és művészet» cz. fejezetben 118. l.

⁶ 378. II. 10.

⁷ 473. III. 5.

⁸ 512. III. 8.

⁹ 748. V. 5.

¹⁰ L. fönnebb a «Föld és népe» cz. fejezetben 118. lap.

¹¹ «Praetera leonum venationes, duo vel tria gladiatorum paria»... 563. IV. 1.

Mátyás tartott ugyan udvarában oroszlánokat,¹ de alig ezen célra.²

A testedző sportok mellől a szerencsejátékok sem hiányoznak. Nagy a kelete a *koczkajátéknak*. Mátyás egy alkalommal, a cseh háborúk idején, alvezéreivel egy éjszakán át kitűnő szerencsével játszott, úgy hogy 10,000 aranyat nyert; másnap ebből fizette ki a katonáinak régóta elmaradt zsoldját.³

A külföldi főrangú udvaroknak kedves játéka, a *sakk* is kedvelőket talál a királyi udvarban. Az iparművészet tárgyalása alkalmával láttuk annak a művészi sakkjátéknak rajzát, a melylyel Károly Róbert ajándékozta meg János cseh királyt.⁴ Az olmützi béke-áldomásán Beatrix királyné Mátyás kívánságára, gyakorta sakkozott Ulászló cseh királylyal.⁵

A renaissance irányának képviselői kezdik először nagyobb mértékben figyelni és élvezni a *természet szépségeit*.⁶ Mátyás e tekintetben is teljesen kora embere. Mestere, *Vitéz* János ebben is jó példát mutatott neki. A renaissance műveltségének magaslatán álló tudós főpap Esztergomban, érseki székhelyén, két kertet rendeztetett be, nyílt oszlopcsarnokokkal és fedett folyosókkal. A mennyire ideje engedte, mindig kerti lakában tartózkodott, mert a Dunára nézett és gyönyörű kilátást nyújtott a kertek szépségeire, — valóban olyan hely, a mely kiválóan alkalmas a bölcselkedésre és elmélkedésre.⁷

Mátyás is mindenütt, a hol huzamosabban tartózkodni szokott, diszes kertet rendeztet be. Visegrádon valóságos világ csodájává teszi, függő kertekkel és szökőkutakkal diszesíti díszkertjét,⁸ melyet a Károly Róberttől alapított és Zsigmond is

¹ Firenze városától kapta őket ajándékba; a nagy király halála napján, szerzőnk szerint, mind megdöglöttek. 672. IV. 8.

² *Csánki*, Mátyás udv. 158. l.

³ 656—57. IV. 8.

⁴ L. főnebb 75. lapon. Ismételjük azt a véleményünket, hogy szerzőnk a Mátyás udvarában látott sakktáblák rajzával bővítette meg Thuróczi szövegét.

⁵ 629. IV. 5.

⁶ *Burckhardt*, i. m. II. 18—30. II.

⁷ 593. IV. 3.

⁸ «Hic horti fontesque pensiles» 655. IV. 7.

gonddal ápolt.¹ Oláh Miklós még félszázad múlva is elragadtatással ír erről, pedig. fénye ekkor már bizonyára aláhanyatlott.² De mégis királyi székhelyén, Budán alkotja e nemben a legnagyobb szerűeket. Közvetlen a vár alatt, a mai Krisztinaváros helyén³ volt a legdiszesebb kertje, renaissance-stílusban épült remekművű márványvillával, fedett folyosókkal, sűrű labirintussokkal, gyepágyakkal, halastavakkal és gondosan ápolt kavicsos utakkal.⁴ Jóval odább, a mai lipótmezei hegyek környékén, a Sváb- és Jánoshegy táján⁵ egy másik, Pest síkján egy harmadik diszes kertje terül el, itt szokta gondjait felejtetni.⁶ Élete végén második fővárosában, Bécsben teszi diszesebbé az ott talált kerteteket, függőkerteket létesít, árnyas ligeteket, mesterséges romokat rakat, a sétahelyül szolgáló oszlopos csarnokokat szőlővel futtatja be.⁷ Mindezen díszkertek gondozására Olaszországból hív be műkertészeket.⁸

Az olasz renaissance a természet iránt való tudományos érdeklődésében, a növények és állatok összehasonlító megfigyelése céljából megteremti a *botanikus kerteket* és az *állatseregleteket*.⁹ Mátyás mindenre kiterjedő érzéke e téren is megnyilvánul.

Budai díszkertjében a legkülönbélebb fákkal és cserjékkel találkozunk,¹⁰ de mégis főként az állatgyűjtésre fordítja figyelmét. Budai díszkertjében nem csupán a hazai, hanem a külföldi madarakat is nagy gonddal őrizteti vashálókbán.¹¹ Külső budai kertjében pedig a szelid és vadállatok nagy gyűjteménye volt látható; bizonyára nem pusztán gazdasági, hanem egyúttal

¹ 26. I. 1. és 655. IV. 7. V. ö. *Wenczel*, Magy. mezőgazd. tört. 313. I.

² Hungaria, c. 6. (*Bél*, Adp. p. 25.)

³ *Wenczel*, i. m. 314.

⁴ 655. IV. 7.

⁵ *Csánki*, Mátyás udv. 180. Akkor Nyéknek hívták.

⁶ «Ubi a curis animum relaxare mos erat.» 655. IV. 7.

⁷ 656. IV. 7.

⁸ «Cultores hortorum ex Italia educti.» 653. IV. 7.

⁹ *Burckhardt*, i. m. II. 11—17. II.

¹⁰ «Xysti per ordinem digesti, variisque arborum generibus circumvallati.» 655. IV. 7.

¹¹ «Aviaria e peregrinis nostratibusque avibus, quae ferrea retia coercerant.» 655. IV. 7.

magasabb tudományos czélokra is.¹ Tatán² és Visegrádon³ szintén nagy vadaskerteket tart a király, oroszlánjairól föntebb már megemlékeztünk.

Félig sportszerű szórakozás, félig fontos egészségügyi tényező a hideg és meleg *fürdők* gyakori használata. Szilágyi Mihály azon beszédében, a melyet szerzőnk Mátyás választása előtt ajkára ad, unokaöcscse egyéb kiválósága mellett azt a bravurját is föl-
említi, hogy a Dunát már mint gyermek gyakran átúsztá.⁴ Buda és környéke gazdag volt természetes meleg forrásokban,⁵ szerzőnk a mai Császárfürdő és Lukácsfürdő forrásait emeli ki különösen, a melyek körül egész helység keletkezett, a melynek Felhévíz volt a neve.⁶ Mátyás azonban a természetes hideg és meleg fürdőkkel be nem éri, hanem mint mestere, Vitéz, esztergomi palotájában,⁷ ő is budai palotájában hideg és meleg fürdőszobákat létesít,⁸ úgyszintén később bécsi palotájában is.⁹

Míg az udvar a renaissance számtalan szórakozásában gyönyörködik, az idegen hatástól jobban menten maradt urak kiváltképen a fényes *ruházkodásban* fejtik ki pazar pompájukat. Öltözködésük fénye a legnagyobb mértékben megragadja szerzőnk figyelmét, s jellemzésül elmondja azt, a mi az ó-kor bámulatával eltelt humanista ajkáról a legnagyobb elismerés, hogy a magyar ruházata, még a római imperátorok díszruháit is fölülmulja.¹⁰ Állítását több példával igazolja. *Hunyadi János*, mikor Zsig-

¹ Sylvestrium ferarum amplissima sane vivaria spectabantur, magna quoque hic cicurum copia»... 655. IV. 7. A budai udvartartás számára nagyrészt innen került ki a tej, vaj és hús. *Csánki*, i. m. 181. l.

² 197, II. 1.

³ 655. IV. 7.

⁴ 531. III. 9.

⁵ «Calidis aquis undique scatens... *Galeotto*, De dictis c. 31. (Schwandtner I. p. 563.)

⁶ Suburbium novae Budae, quod ad Calidas aquas situm est, et Felhevyz nunc Scythice appellant.» V. ö. *Thuróczi*: Oppidum Thermarum, Hungarico idiomate Felhevyz vocatum (IV. 33. Schwandtner I. p. 245.) és *Oláh*, Hungaria, c. 5. (*Bél*, Adp. p. 9—10.) Felhévíz fekvéséről l. *Csánki*, Tört. földrajz. Hunyadiak kora. I. 90. l.

⁷ «Caldarias frigidariasque cellas... erexit» 593. IV. 4.

⁸ 664. IV. 7.

⁹ 656. IV. 7.

¹⁰ «Habitū lautissimo uti mos erat, qui trabes Romanos exuperet» 653. IV. 7.

monddal külföldön jár, a látványosságoknál, lakomákon és táncmultságokon olyan drága és diszes öltözetben jelenik meg, hogy több fejedelemnél nagyobbra tartják érte, s a fejedelmi hölgyek is mindenütt kitüntető szivességgel fogadják és óhajtanak táncolni vele.¹ *Mátyás* otthon rendesen egyszerűen öltözködik; de ha a nyilvánosság előtt föllép, nagy gondja van ruházatára.² Ilyenkor aztán környezete is kitesz magáért. Ujlaki Lőrincz fényes öltözetét a boroszlói fegyverszünet lakomáján már volt alkalmunk látni, valamint azt a pompát is, a melyet a nagy király követségei és a magyar urak később, II. Ulászló koronázása alkalmával kifejtettek.³

A *nők öltözködéséről* szerzőnk semmit sem jegyzett föl számunkra, csupán Árpádházi szent Erzsébetről említi, hogy «megvetette az öltözködésben való fényűzést, a nők gyönyörűségét.»⁴

A *haj gondozása* szintén nagyban hozzátartozott az uri föllépéshez; és pedig nem csupán a nőknél (bár szerzőnk erről nem tesz említést), hanem a férfiaknál is. A magyar urak, ép úgy mint a csehek,⁵ nagy gonddal piperézik ki hajukat, és gyöngysorokat fűznek hajukba is, szakállukba is.⁶ Úgy látszik, hogy a haját festették is, vagy hamis hajbetéteket hordtak fehér és sárga selyemből,⁷ s így volt lehetséges, hogy azon 300 nemes ifjú közül, a kik Pruisz János váradi püspököt 1486-iki követésébe kísérték, igen soknak egyforma aranysárga volt a haja, mert épen a szőke színt tartották a haj ideális színének,⁸ s ezek is gyöngyös füzéreket viseltek hajukban.⁹ Hunyadi Jánosnak¹⁰ és

¹ 538. III. 9.

² «Domestico et mediocri delectatus habitu: nisi cum res postulabat, tunc decorum studiosissime servavit.» 676. IV. 8.

³ L. fönnebb az *iparművészet* tárgyalása folyamán 85. és 87. lap.

⁴ 311. II. 7.

⁵ 628. IV. 5.

⁶ «Excolere comas, gemmata serta gestare... mos erat.» 653. IV. 7.

⁷ Ez épen ezen tájban Olaszországban nagy divat volt. *Burckhardt*, i. m. II. 121. l.

⁸ «Ex his torquatos multos cernere erat; caeteros vero, quibus aurei crines fuerant, gemmatis capita sertis obductos.» 660. IV. 7.

⁹ *Burckhardt*, i. h.

¹⁰ «Crispis crinibus, castaneae colore subnitentibus.» 517. III. 8.

Lászlónak¹ gesztenyebarna színű, göndör haja volt, Mátyásé kissé vöröses.² A haját a férfiak hátul hosszan meghagyták és leeresztették.³

A magyarok és székelyek,⁴ mint a keletről később beköltözött rokonaik a bessenyők⁵ és kúnok⁶ hosszú szakállt s a mi ezzel együtt jár, bajuszt viseltek. Ezért Zsigmond király, «hogy megnyerje a magyarok tetszését, a kik hosszú szakállat viseltek» maga is hosszú szakállat hord, «a mi nagy tekintélyt adott neki.»⁷ Arról szerzőnk nem emlékezik, hogy voltak magyarok, köztük első sorban maga Mátyás király, a kik a nyugateurópai divat szerint egészen borotválkoztak.

Végig tekintve szerzőnknek a magyar udvari életre vonatkozó adatain, látva azt a rendkívüli erős hatást, a melyet az idegen műveltség tesz a nagy *nemzeti* király közvetlen környezetére, önkénytelenül fölmerül az a kérdés, a melyre szerzőnk egyáltalában világot nem vet, hogy a magyar nemzeti nyelv és szokások mily mértékben érvényesültek Mátyás udvarában? Csak két adatra hivatkozunk, de ez a két adat, az idegen műveltség legelsőrangú képviselőjének, Beatrix királynénak tollából, a renaissance teljes kifejlődöttségének éveiből, minden kétséget

¹ «Crines demissi et castaneae colorem imitantes.» 522. III. 8.

² «Flava comes» 657. IV. 8. *Galeotto*, nyiltabban ír: «Cappilli non pleni rutilo subcrispo denso atque promisso.» De dictis, c. 23. (Schwandtner, I. p. 533.)

³ Hunyadi László kivégzésekor: «lictorem crines colligere iubet.» 521. III. 8. Mátyásról *Galeotto* i. h. — A Pruisz János kíséretében levő 300 ifjú is valamennyi: «intonsi omnes.» 660. IV. 7.

⁴ «Siculi barbati incedunt et austeri.» 137. I. 7.

⁵ Mikor a németek Ernő osztrák markgróf vezetése alatt Salamon segítségére jönnek (1074.), megijednek a torzonborz bessenyőktől, s nem is mertek megütközni velük. (V. ö. *Pauler*, Árpádok kora I. (1. kiad.) 167. 1.) *Thuróczi*, II. c. 53. (Schwandtner I. p. 126.) csak «horribiles aspectu et terribiles»-nek mondja a bessenyőket, szakállukról nem tesz említést; szerzőnk hozzáteszi: «Bessenorum mos erat ... demissas ferre barbas.» 248. II. 4.

⁶ Szerzőnk azt, a mit Fülöp fermói püspök, pápai követ 1279-ben a kúnokra nézve követelt, hogy a magyar szokás ellenére szakállukat és hajukat rövidre nyírják, — tévesen a magyarokra vonatkoztatja (333. II. 8.), — bár forrása, *Thuróczi* (II. c. 80. Schwandtner I. p. 152.) a kún-törvényt egészen híven kiírta.

⁷ 132. III. 3. = *Thuróczi*, IV. c. 24. (Schwandtner I. p. 237.)

kizárólag eldönti a kérdést. Mikor arról volt szó, hogy Hippolit, a királyné unokaöccse, Magyarországra fog jönni, hogy az esztergomi érseki székbe üljön, Beatrix 1486 augusztus 3-iki levelében figyelmezteti testvérét, Eleonorát, a kis herceg anyját, hogy a hercegnek «meg kell tanulnia a *magyar nyelvet*, és hogy itt tartózkodhassék, el kell sajátítania ezen *ország szokásait* és életmódját, hogy kedves lehessen ne csupán férjemnek, a királynak és nekem, hanem valamennyi magyar bárónak és úrnak is».¹ Mikor Hippolit öccsét, Fernandót is Mátyás udvarába készülnek hozni, Beatrix 1488 július 28-iki levelében előre figyelmezteti Herkules ferrarai herceget, hogy Mátyás azt akarja, hogy a herceggel «csak a legszükségesebb kíséretet küldjék, mert a többi személyzete magyar fog lenni, mert alkalmazkodnia kell a *magyar szokásokhoz és életmódhoz*; ő felsége ugyanis fiává akarja fogadni».²

Folytathatnánk a bizonyítékok sorozatát,³ de már az említett két adat is kétségtelenné teszi, hogy Mátyás, az idegen műveltség pompája közepette is, a magyar nemzeti műveltséget és szokásokat megbecsülte és udvarában teljes mértékben fönn is tartotta.

¹ *Dipl. Eml. Mátyás korából*, III. 152.: «Habia imparare la lingua Ungara, et per havere da stare, pigliare le modi et costume dell paese» . . . etc.

² *Dipl. Eml.* III. 428. «Solum vole (Mátyás) porta con esso le persone necessarie, perche le altre vole siano hungare, accioche si habia ad conformare con le costumi et modi hungarj» . . . etc.

³ *Csánki*, Mátyás udvara, 81—86. ll.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Vallás és erkölcs.

Hitbuzgóság. Mátyás vallásossága. Áldozás csaták előtt. Szűz Mária és a szentek tisztelete. A papság állása, birtokai, jövedelmei. Babonaságok. Astorlogia. A magyarság erkölcsi tisztasága. A magyar katonaság erkölcsisége.

A nők becsülése. Az erkölcstelenség üldözése. Istenkáromlás, kapzsóság.

A renaissance-műveltségnek magaslatán álló udvar, főpapok s főurak mellett a nemzet nagy részének szellemi tőkét jóformán csak vallásbeli ismeretei alkotják, — élete irányát nem Plato philosophiája, hanem a keresztény erkölcstan szabja meg. Mintha csak Tacitus elismerő nyilatkozatát hallanók a germánok vallásos és erkölcsös életéről, úgy hatnak ránk az elkorcsosult Itáliából hozzánk szakadt idegen szerző idevágó nyilatkozatai és elismerése.

A *magyarság vallásossága* valósággal bámulatra ragadja szerzőnket,¹ úgy hogy ezen jellemvonásukat a *hunokra* is átviszi, mint ezen testvérnemzetek velükszületett tulajdonságát.²

Mikor Nagy Lajos Rómába készül 1350-ben a jubileumra, «a magyar urak helyeselték szándékát, mert a mily nehezen fogadták be a hitet, ép oly szívóssággal tartják meg és követik».³

¹ «Religionem mirifice colunt». 24. I. 1.

² «Eos (Unnos) pios et religiosos fuisse comperimus, ac solide perfecte litantes, quam quidem gentis religionem adhuc Ungaris, qui Unnorum sunt posteri, peculiari quadam natura prae caeteris ingenitam intuemur». 40. I. 2.

³ «Comprobant sententiam caeteri procures Ungariae, quippe qui orthodoxam fidem quanto difficilius admiserunt, tanto pertinacius retinent et colunt». 365—66. II. 10. V. ö. *Kükülleit*, c. 22. és 23. (Schwandtner, I. p. 18.5); ki Nagy Lajos római díszes fogadtatását bőven leírja, a főt idézett szavakat azonban Bonfini adja hozzá forrása elbeszéléséhez.

Királyaink vallásosságát a számtalan templom alapítása bizonyítja legfényesebben. A humanismus felpogány szelleme sem csökkenti Mátyásnak őseitől öröklött vallásosságát. «Nem közönséges jámborsággal tűnt ki, bámulatraméltó volt vallásossága és annyira buzgólkodott a vallás dolgában, hogy békében és háborúban egyaránt, miként Nagy Sándor, jobbáiban a vallás jelvényt, baljában fegyverét tartotta.»¹

De meglepő Mátyás azon tréfája, hogy egy alkalommal udvari bolondját párbajra bocsátja Podjebrad udvari bolondjával, hogy küzdelmük döntse el, a katolikus vagy a hussita vallás-e az igaz vallás? Hosszabb küzdelem a Mátyás udvari bolondját juttatta győzelemre.²

Ez azonban egyetlen kivételes példa; — vele szemben a vallásosság megható példáival találkozunk.

A kereszténységért harczoló magyarok a kereszténység lelki fegyvereivel erősítik magukat a harcra: ütközett előtt *meggyónak* s magukhoz veszik az Úr szent testét. Így pl. Szent László serege Cserhalomnál,³ Hunyadi vitézei Rigómezőn, — a hol a vezér gyönyörű szavakkal buzdítja katonáit.⁴ Ott, a hol lelkész esetleg nem volt velük, legalább jelképileg végezték áldozásukat, mint Báthori vitézei Kenyérmezőn.⁵

A magyar vallásos buzgóságának másik tanújele *Szűz Mária* iránt való kiváló kegyelete. Szent István neki ajánlja föl országát halálos ágyán,⁶ azóta a magyarok mindig kegyes pártfogójuk

¹ «Praepolluit insuper pietate non mediocri, cui mira religio, et tanta divini sollicitudo cultus inerat, ut domi militiaeque non secus atque Alexander, dextra Deum, sinistra hastam ferret: in deos hominesque iuxta liberalis.» 676. IV. 8. V. ö. *Teleki* József gr.: A Hunyadiak kora, V. 558. l.

² 580—81. IV. 2.

³ «Omnes proelium subituri, sanctissima animos eucharistia muniunt.» 236. II, 3. *Thuróczi*, II. c. 49. (Schwandtner, I. p. 116.)

⁴ 495. III. 7. *Thuróczi*, IV. c. 56. (Schwandtner, I. p. 259—261.) bőven ír a csatáról, az áldozás jelenetét azonban Bonfini teszi forrása elbeszéléséhez.

⁵ «Mox omnibus mysticam terram eucharistiae loco impartiri . . . iubet.» 635. IV. 6. *Thuróczi*, IV. c. 38. (Schwandtner, I. p. 251—252.) ezúttal sem említi az áldozást, Bonfini az általános szokás alapján adja hozzá forrásához.

⁶ «Elatis in coelum manibus, in concione divae Genitrici, perpetuae virginis acunice Ungarorum dominae deaeque instantissime commendavit.» 213. II. 1.

gyanánt tisztelik. Tiszteletére építik a legtöbb templomot, hozzá fordulnak őseink bajukban segélyért, örömeikben hálaadásul,¹ a zászlókat képe díszíti.²

A *szentek tiszteletét* szintén templomaik nagy száma igazolja, másrészt őseinknek az ereklyék iránt tanúsított kegyelele. II. Endre keresztes hadjáratának legnagyobb dicsősége az volt, hogy ereklyékkel megrakodva tért haza. «Magával hozta Szent István első vértanúnak és Szent Margitnak fejét, Tamás és Bertalan apostolok jobb karját, Áron vesszejének egy részét és egyet azon kőkorsók közül, melyekben, mint mondják, Megváltónk a vizet borrá változtatta; továbbá sok más igen nagy tiszteletreméltó ereklyét».³

A vallás és szentelt tárgyai mellett nagy becsületben részesítették őseink a vallás tanítóit, az egyházi férfiakat is. A *papság* az első rend az országban.⁴ Törvény biztosítja függetlenségét a saját ügyeiben, csak a király, mint főkegyúr intézkedhetik az egyházi ügyekben. Az 1486-ki törvény fölújítja Zsigmond feledésbe ment törvényét, hogy «semmiféle kormányzó, megyeispán vagy nádor se merészeljen valamely egyház, apátság vagy prépostság ügyében intézkedni, mert ez az egyházi intézkedés egyedül a királyi fölségre tartozik».⁵

A királyok és magánosok jámbor alapítványai és adományozásai rendkívül nagy birtokot juttatnak a papság kezére. Nagy Lajos óta az ország területének több mint harmadrésze egyházi birtok.⁶

Adót e nagy birtokok után sem fizetnek, csak Mátyás próbálja meg megadóztatásukat, sőt néha egyenesen a jövedelmeket

¹ 479. III. 6., 536. III. 9. 699. IV. 10. 744. V. 5.

² Mátyás zászlóin: 666. IV. 8. II. Ulászló király megválasztásakor így beszélt szerzőnk szerint: «Adsit imprimis huiusce patrona regni, divina Genitrix, sub cuius tutela omnem Reipublicae interitum avertemus». 699. IV. 10.

³ 311. II, 7.

⁴ 24. I. 1. 575. IV. 2. (Mátyás beszéde a cseh háború előtt): «In tria hominum genera universa digeritur Hungaria: unum Deo dicatum, in religione versatur: alterum, militiam, tertium agros colit».

⁵ 651. IV. 7. 1486-i 37. tvczikkely.

⁶ 377. II. 10.: «Religio in Hungaria nimis amplificata, atque usque adeo propagata, ut *plus tertia regni parte* in divinum usum possideret».

a maga részére letartóztatja; ¹ — s az esztergomi érsek bányatizedét vonja el; ² — de a közvélemény ellene zúdul és a lázadó Vitéz érsek mellett foglal állást.

Az ingatlan nagybirtok mellett a *tized* jövedelmét is biztosítja még az 1486-iki törvény is. Megszabja a tizedszedők eljárása módját, ezek sérthetetlenségét; — a tizedügyekben a bíraskodást elvonja a római kuriától és a királyi törvényszék elé utasítja. ³

A vallásosság fényes lapjára azonban a *babonaság* sötét árnyéka borul. Nem is szólunk a köznépről, hanem meglep benünket, hogy theologiai képzettséggel bíró férfiak, maga Mátyás király is oly elfoglalt volt e tekintetben.

Mátyás komolyan hitte, hogy édes anyjának követe ördögi segítséggel a levegőn keresztül vitte el hozzája, Prágába édes anyja levelét és izenetét, hat óra alatt oda-vissza. ⁴

Szilágyi Mihály azon beszédében, melyben Mátyást királyul ajánlja, egyik argumentumul fölemlíti, hogy Mátyásnak, mikor atyjával együtt Szerbiában hadakozott, több jóslóasszony bizonyosnak jövendölte, hogy király lesz. ⁵ Ugyancsak ily jóslással találkozunk már jóval előbb: Drakula vajda fél Ulászlóhoz csatlakozni, mert egy bolgár vénasszony megjövendölte, hogy Ulászlónak nem lesz szerencséje Várnánál. ⁶

Máskor a fölhevült képzelet vallásos visiókat lát, mint Zsigmond pécsi püspök egyik szolgája, a ki 1495-ben Nagyboldogsasszony napján, a mint Solt faluban útban volt Buda felé, hirtelen nagy világosságot látott az égen, megrettenve földre borult s a mint fölpillantott, úgy látta, hogy a Boldogságos Szűz, karján gyermekével, vakító fénytől övezve Buda felé sietett. ⁷

A babonaságok leggyakoribb formájául azonban az *astrologiában* való hitet találjuk.

¹ 589. IV. 3.

² 591—92. IV. 3.

³ 651. IV. 7. 1486-i 40., 41., 42., 43., 44. és 45. tvzczikelyek.

⁴ 529. III. 8.

⁵ Dimitto magarum carmina, quae certum huic in Mysia cum patre militanti regnum portendebant. 532. III. 9.

⁶ 486. III. 6.

⁷ 744. V. 5.

Nemcsak a szokatlanabb égi tűneményekből igyekeznek az emberi sorsra következtetést vonni, hanem némelyek minden fontosabb cselekedetük előtt az ég csillagaihoz fordulnak tanácsért, buzdításért.

Napfogyatkozás jelenti előre, hogy Kis Károly uralkodása nem fog sokáig tartani.¹ Bécs elfoglalása napján is oly nagy volt a napfogyatkozás, hogy sok csillag is látható volt, és sokan előre megmondták, hogy ez szerencsétlenséget hoz Frigyesre s úgy is történt.²

Az *üstökösök* megjelenését szinte mindig figyelik és magyarázzák; Károly Róbert uralkodása idején üstökösök s más égi jelek hirdetik előre a nápolyi Róbertnek s fiának, Károlynak halálát,³ majd magának Károly Róbertnek halálát,⁴ hasonlóképen Nagy Lajosét.⁵ Zsigmond alatt üstökös jelenti előre a milanói tyrannusnak, Giangaleazzonak halálát is.⁶ (1402.) Mikor Hunyadi János meghalt, egy álló hónapig láttak egy üstököszt;⁷ V. László halálát szintén megjövendölik az üstökösök és egyéb égi jelek.⁸

Az önként jelentkező égi tűnemények magyarázata és figyelése azonban nem elégíthette ki a közkíváncsiságot. Nagy becsületben tartják tehát az *astrólogusokat*, kik minden alkalommal kiolvassák a csillagok állásából a jövőndőt. — Nagy Lajos igen becsülte és gyakran használta őket, semmit sem tett a nélkül, hogy előbb a csillagokat meg ne kérdezte volna.⁹

Mátyás szintén nagy híve a csillagjóslásnak. Mindenben ellentéte nagy ellenségének, Frigyes császárnak, hanem azért: «egyforma a csillagokban való hitük; nem is tagadta egyikük sem, hogy igen hisznek bennük».¹⁰

Az osztrák háború előtt tehát «mielőtt seregét megindítja, megkérdezi a csillagokat és jóslatot szerez hadjáratához; úgy

¹ «Legitime coronatus est, eoque die, qui Nonis Decembris erat, tantus solis defectus apparuit, ut nunquam nostro saeculo maior extiterit, quod ad breve tempus regnaturum esse portendit.» 339. II. 9. *Thuróczi*, IV. c. 7. (Schwandtner I. p. 210.) számos csodadolgót elbeszél, de épen a napfogyatkozást nem említi.

² 647. IV. 6. ³ 351. II. 9. ⁴ 352. II. 9. ⁵ 378. II. 10. ⁶ 409. III. 2. ⁷ 517. III. 8. ⁸ 526. III. 8.

⁹ «Omnia literarum studia avidissime novit, ac in primis Astronomiam, qua inconsulta nihil sibi placuit auspicari.» 376. II. 10. V. ö. *Küküllei* János krónikáját, c. 39. (Schwandtner, I. p. 193.)

¹⁰ 611. IV. 4.

látszott, hogy semmit sem tett a csillagok megvizsgálata nélkül». ¹ Így tesz Bécs ² és Bécs-Ujhely ostroma előtt, ³ s számos más esetben, ⁴ mert «nagyon szerette az astrologusokat, s a mágusokat és a halottidézőket sem vetette meg.» ⁵

Mindezen tévedések daczára is erős a vallás hatalma: megfékezi az indulatokat, irányt ad az egész életre és oly tiszta erkölcsiségre bírja őseinket, hogy idegen szerzőnk a legmélyebb elismeréssel hódol előtte.

Ha Macaulayvel a katonaság erkölcsösségét állítjuk föl bármely nép erkölcsösségének mértékeül, *nemzetünk erkölcsi tisztaságáról* Bonfini elismerő adata után igen kedvező képet nyerünk. «Sohasem lehetett látni — írja — semmiféle nemzetiségű katonaságot, a mely a hideget és meleget, a fáradságot és éhséget jobban tudná tűrni, a parancsokat szívesebben teljesítené, az adott jelre szívesebben rohanna az ütközetbe, készebben kitenné magát a halálnak, s a katonai lázadást jobban megvetné, a táborban nyugodtabban és tisztességesebben élne, vallásosabban viselkednék, a lázongásoktól inkább tartózkodnék, az önuralmat és tisztaságot (castitatem) jobban megőrizné, minden káromkodástól, esküdözéstől, tisztátalanságtól jobban tartózkodnék. A lovasok nagyrésze, a kiknek családjuk van, még ha három álló esztendeig kell is egyfolytában katonáskodniok, soha sem szegik meg a házastársi hűséget. Örökös becstelenséggel bélyegzik meg azt, a kit fajtalanságon kapnak».⁶ És ez nemcsak a köz-

¹ «Priusquam castra movet, astra consulit, ac expeditionis captat auspicia: nihil inconsultis unquam sideribus egisse visus est.» 616. IV. 5.

² 647. IV. 6.: «Cum igitur ab huius (1485.) anni principio haud inconsultis sideribus et auspiciis, rex Viennam obsidere coeperit, quo infesta Friderico astra esse noverat» etc.

³ 661. IV. 8. ⁴ 670. IV. 8.

⁵ Astronomos . . . dilexit, ne Magos quidem et Nigromantes abominatus est. 653—54. IV. 8.

⁶ «Nusquam gentium milites spectare licuit, . . . qui colant avidius temperantiam et castitatem, ab omni blasphemia, periurio, illegitimaque venere sunt magis alieni. Maxima pars equitum, quibus uxores sunt et liberi triennium quandoque assidero militare coacta, nunquam coniugii fidem violasse creditur. Si quis cum scorto deprehensus est, perpetua sugillatur infamia.» 666—667. IV. 8.

katonákra áll, hanem vezéreikre is: Báthori Istvánról köztudomású dolog volt, hogy örökös tisztaságra kötelezte magát.¹

A nők tiszteletbentartása mindig kiváló erénye volt a magyaroknak. «A kegyetlenség minden fajtát rájuk költik az írók — írja szerzőnk — csak azt nem, hogy a női szemérmert megsértették volna, mert ezt békében és háborúban mindig tiszteletben tartották.»² Különösen az anyát, a férjes nőt tisztelték: Mátyás nagyon szívesen forgolódott a nők körül, de a férjes asszonyokban soha sem tett kárt.³

Minden lovagias tisztelet mellett is azonban nem szívesen tűrték, hogy nő üljön az ország trónján. Rendkívül érdekes, hogy szerzőnk szerint őseink majdnem ugyanazon szavakkal keltek ki Máriának, Nagy Lajos leányának uralma ellen, a minőket napjainkban hallhatunk a nőemancipatio ellenségeinek ajkairól. «Szerencsétlenek a magyarok, hogy nő uralkodik fölöttük, fölfordult világ az, ha a nő kerekedik a férfiú fölé; — fölforgatták a természet jogait és nincs más hátra, mint hogy a férfiak a nők helyett szőjenek és dolgozzanak, a nők pedig ezek helyett kardot kössenek és a férfiak dolgait végezzék.»⁴

Természetes ezek után, hogy a nemzet erkölcsi érzéke minden erkölcstelenség ellen fölzudul — ha kell, koronás királya ellen is. — II. Istvánt erkölcsi kihágásai nagyon rossz hírbe hozták s meggyűlötették a nemzettel, az előkelő urak tehát maguk akarják megházasítani.⁵ Még nagyobb a fölháborodás Kún László ellen, a ki házasság ember létére követi el gyalázatos kicsapongásait. Általánosan meggyűlöli a nemzet, s a pápánál tesz panaszt ellene.⁶ Zsigmond neje, Borbála, Ernő osztrák herczeg szeretője,⁷

¹ «Perpetuam sibi castitatem indixit, ut omnium est opinio.» 665. IV. 8.

² «Omnia crudelitatis genera scriptores, praeter pollutam utriusque sexus pudicitiam, quam domi bellicque semper coluerunt, in eos commentantur.» 181. I. 10.

³ «Muliercularum quandoque obnoxius fuit amoribus, sed matronis abstinuit». 675. IV. 8.

⁴ 388. III. 1.

⁵ 277. II. 6.

⁶ «Suis optimatibus usque adeo infensus est habitus, ut nihil magis quam suum regem huiusmodi turpitudini obnoxium odisse viderentur. Vitae impudicitiam ad pontificem maximum detulere.» 332. II. 8.

⁷ 431. III. 3.

szintén gyűlölet tárgya volt.¹ Korvin János mellőzésének fő oka is — a saját gyengeségén kívül — főleg az volt, hogy származását kifogásolták. Hiába kéri János váradi püspök a rendeket, hogy «ne vegyék oly szigorúan származásának azt az igen csekély hibáját, hogy az olaszok egyáltalán nem tagadják meg az ilyen fejedelmeket».²

Az erkölcsiség tiszta képére alig esik néhány szennyfolt, de csak igen-igen ritkán. Néha egy-egy *istenkáromlás* üti meg fülünket, mint Salamon ajkáról, ki végső elkeseredésében ezzel enyhít fájdalmán.³ Majd a *kapzsiság* ellen hallunk panaszokat, mint Corvin János párthiveinek kapzsisága ellen, «kik nem arra törekedtek, hogy segítsék, hanem hogy maguknak szerezhessenek valamit»⁴ — és főként a papok kapzsisága ellen, hogy az egyházi javakat nem hasznos alapítványokra, hanem családjuk céljaira fordítják,⁵ híveiket zsarolják, s ezért az 1486-iki törvény megújítja Károly Róbert törvényét a temetésekre vonatkozólag, hogy semmiféle esperes és plébános se merészelden a temetésekért a törvényesnél több díjat követelni; ha ezt teszi, állásától azonnal megfosztják.⁶

Mindezek azonban szórványos jelenségek és éppen nem homályosítják el őseink erkölcsösségének rendkívül tiszta képét; úgyannyira, hogy szerzőnk — a katonaság erkölcsösségére vonatkoztatva — egész leplezetlen őszinteséggel bevallja, hogy ilyent sohasem látott Italiában.⁷

¹ 503. III. 7.

² 679. IV. 9.

³ «Incusato saepe Deo, quem in bello saepe iniquum habuisse quaerebatur, ac conserta aliquantisper convitiorum dumtaxat velitatione, furor subinde deserbuit.» 243. II. 3.

⁴ Surripere quoque quisque contendebat, et plures surripiendi quam iuvandi gratia conabantur». 686. IV. 9.

⁵ 336. II. 10. 366. II. 10. 652. IV. 7.

⁶ 562. IV. 7. 1486-ki 63. tvczikkely.

⁷ «Miranda sunt profecto quae diximus, quum nunquam haec in Italia videre licuit.» 666. IV. 8.

HATODIK FEJEZET.

Pénz- és hadügy.

Pénzügy. I. Béla intézkedései. Mátyás pénzügyei. II. Ulászló pénzügyei. *Hadszervezet.* Az ősmagyaroknál, Szent László és II. Géza korában. Hunyadi János hadszervezete. Mátyás hadszervezete. Az állandó hadsereg. A bécsújhelyi csapatszemle. Mátyás mint katona és mint vezér. Tűzfegyverek. Várak. II. Ulászló hadszervezete. A magyar katona kitűnősége. A magyarság a kereszténység védője.

Realisabb világba lépünk a magyar pénz- és hadügy rajzolásánál. Együtt tárgyaljuk őket, mert Monteccucoli híres elvét szerzőnk is gyakrabban kifejezi már, hogy a pénz a hadviselés alapja.¹

Természetes, hogy szerzőnktől hazánk pénzügyeinek pontos és világos rajzát várunk nem lehet. Adataiból, csekély számuk következtében, világos képet alkotnunk még Mátyás korára vonatkozólag is alig lehetséges.

Mátyás korát megelőzőleg különben csak *I. Béla* pénzügyi intézkedéséről tudósít bennünket. Béla ezüstpénzt veretett, de a byzanci aranyat is forgalomba hozta, úgy, hogy negyven ezüst denár ért egy aranyat. Ugyanő megszabta az egyes árucikkek értékét, könnyített az adókon, a vármegyék adóit elengedte, úgy hogy áldásos intézkedéseit általános jólét követte.²

Ezután századokon keresztül, Mátyás koráig, jóformán semmit sem hallunk az ország pénzügyi viszonyairól.

Mátyás jövedelmeit részben a rendes adók, részben a hazai és külföldi segélyösszegek alkotják.³ Mikor trónra lép, egészen

¹ «Pecuniae bellorum nervi.» 472. III. 5. = 529. III. 8. = 728. V. 3.

² 231—232. II. 3. *Thuróczi*, II. 45. (Schwandtner, I. p. 113.)

³ «Partim e regni vectigalibus, partim e statis Italogum stipendiis» ... 604. IV. 4.

üres a királyi kincstár,¹ rendszeres és szigorú eljárásával azonban oly jövedelmet teremt magának, hogy uralkodása roppant költségeinek fődözésén felül fiának is tetemes vagyont hagy örökül.

Az adózásnál Mátyás, ha elvben nem is, de tényleg az *általános adófizetés* kötelezettségének alapján áll. Nem elégszik meg a *székelyek* ököradójával,² bár ezek inkább a halált, mint az adófizetést választották volna;³ rájuk is kiterjeszti az adófizetés kötelezettségét. A székelyeket az adónak nem súlyos volta, hanem szokatlansága lepi meg és készíti lázadásra; Vörös Benedek zsarnoknak nevezi Mátyást, hogy senkinek kiváltságait tiszteletben nem tartja.⁴

Az *egyházi vagyon* adómentességén Mátyás szintén csorbát üt,⁵ a mire Vitéz lázadása volt a felelet. Mátyás, a béke kedvéért kénytelen engedni, s kénytelen visszaadni az érseknek a tőle lefoglalt bányatizedet is.⁶

A kiváltságos osztályok megadóztatására tett kísérletek tehát nem sikerülnek Mátyásnak, kénytelen tehát a rendes adózókat keményebben terhelni. Nemcsak házak-, füst szerint, hanem *lélek-szám szerint* veti ki az adót,⁷ és évenként nem is egyszer, hanem *háromszor-négyszer* is behajtatja.⁸

A behajtást Mátyás nagyon *szigorúan* vette.⁹ Rendszeresen maga jár el benne; ritkábban engedi meg másnak, mint pl. az 1471-ben a törökre küldött Gergely kalocsai érseknek, hogy a kincstári közegek és utalványozás megkerülésével közvetlenül

¹ 544. III. 10.

² 28. I. 1.

³ 137. I. 7.

⁴ 566. IV. 1.

⁵ «Accesserat extraordinarii stipendii insolens impositio, quam Dicam nominant, . . . et quamvis adsidua bella gravissima tributa postularent, insolens tamen vectigal nimis cuique grave videbatur. Quinetiam episcopatum proventus usurpare coeperat.» 588—89. IV. 3.

⁶ 590—91. IV. 3. «Quinetiam decimas, quas extorserat, redditurum» etc.

⁷ «Non modo domesticatim, sed viritum plerumque indicebatur» (Dica). 589. IV. 3.

⁸ «Ter quaterque quotannis ob ingentia diversaue bella a rege imponebantur, quas dicas vocant, quibus non modo domesticatim, sed viritum, aureum quisque nummum pendere cogeatur.» 645. IV. 6.

⁹ 587. IV. 2.

behajtsa az adót valamely területen.¹ A ki azután arra meri figyelmeztetni, hogy az adó igen nagy, a behajtás kegyetlen és igazságtalan, menthetetlenül buknia kell, ha különben legjobb barátja is a nagy királynak. Ezért bukott el Vitéz János, Janus Pannonius, Péter kalocsai érsek² és mások többen. Ép ily szigorúan sújtja 1486-iki törvényhozása alkalmával a hamis pénzverőket.³

Hanem még ily szigorú eljárással sem bir itthon elegendő pénzt teremteni. A török ellen való segítség fejében tehát a *pápától és Velenczétől* állandó szerződés alapján rendes évi segélyösszeget (subsidiomot) szerez,⁴ 1475-ben Velenczétől és a pápától összesen 93.000 aranyat kap,⁵ 1476—77-ben a subsidiuma elmarad, hogy Mátyás Frigyes ellen ne használhassa föl,⁶ 1478-ban ismét tetemes összeget: 100.000 aranyat kap.⁷

Még mindez kevés néha roppant kiadásai fődözésére; ilyenkor néha különös úton szerez pénzt; egy alkalommal például *koczkán nyert* pénzzel fizeti ki katonáit. Egész éjjel játszott, kitűnő szerencsével, úgy hogy 10.000 aranyat nyert, s föl sem kelt addig, míg ezt az összeget a zsoldért zúgolódó katonák közt ki nem osztotta.⁸

Magánbirtokai kétségtelenül szintén nagy mértékben hozzájárultak jövedelmei fokozásához. Mikor meghalt, csupán ingó vagyonát, kincseit 400,000 aranyra becsülték.⁹

II. Ulászlóval a nyomorúság költözik a királyi palotába. Sem magánbirtoka nincs, sem ereje hozzá, hogy a jövedelemforrásokat kihasználja, a kivetett adót beszedje, kincstartóit ellenőrizze.

Mikor királylyá választják, a magyar urak a vele kötött szerződésben kikötik, hogy a pénzügyekben csak a rendekkel egyértelműleg intézkedhetik, csak a Mátyás kora előtt szokásos és törvényes adót szedi, a subsidiumot azonban nem követelheti.¹⁰ Azon beszédében, a melyet Bonfini ajkára ad, büszkén kijelenti, hogy tudják meg a magyarok, hogy «ő nem azért jött, hogy rendkívüli adókat vessen ki, hanem hogy az államot adósságá-

¹ «Datur potestas habendi delectus, accipiendi vectigalia.» 586. IV. 2.

² 645—46. IV. 6. ³ 651. IV. 7. ⁴ 603—604. IV. 3. ⁵ 603. IV. 3.

⁶ 623. IV. 5. ⁷ 624. IV. 5. ⁸ 675—76. IV. 8. ⁹ 673. IV. 8.

¹⁰ 688—89. IV. 9. V. ö. *Conditiones* Uladislai 17. §. (Corp. Jur. Hung. I. 476. l.)

tól megszabadítsa». A kérkedő engedelkenységnek keserves pénzügyi bukás lett a következménye.

A Mátyás szigorú végrehajtásmódjához szokott adózók kapva-kapnak a király engedelkenységén s egyáltalában nem akarnak fizetni. Az 1493-iki országgyűlésen Ulászló párthívei a király ellen zúgolódókat azzal igyekeznek megcázfolni, hogy a hanyag adófizetés az oka a király tehetetlenségének.¹ Ujlaki Lőrincz legyilkoltatja Ulászló adószedőit,² s a királynak nincs módjában, hogy alattvalóját megfékezze.

Az országgyűlés panaszkodik, hogy sokat kell fizetni,³ a király panaszkodik, hogy semmit sem kap.⁴ Uralkodása három első évében csak 40,000 aranyat, a rákövetkező három évben csak 20,000 aranyat vesz be, a miért keservesen panaszkodik az 1493-iki⁵ és az 1496-iki országgyűlésen.⁶ A rendek erősködnék az 1496-iki gyűlésen, hogy nem 60,000, hanem 800,000 aranyat fizettek már neki adóban s mivel a király egyre megmarad előbbi állítása mellett — a kincstár kezelői ellen fordul az országgyűlés gyanúja és haragja, Zsigmond kincstartót 400,000 forint megterítésére, segédét, Dombay Imrét pedig börtönre ítélik.⁷

A pénzügyi rendezettség, illetőleg rendetlenség teszi már most előttünk érthetővé Mátyás kiváló hadi sikereit s Ulászló tehetetlenségét.

* * *

Szerzőnk a magyar *hadszervezet* fejlődését és állását mindvégig érdeklődő figyelemmel kíséri, a nélkül azonban, hogy classicus reminiscenciákkal telt nyelvezetével egészen világos képét tudná adni.

Az *ősmagyar hadszervezet* lényege, hogy minden törzs a saját vezére alatt harczol, de van egy fővezér, ki a támadásban a sereg előtt, visszavonuláskor pedig utána megy.⁸ A tábornok *szekérsáncz* veszi körül, a mi később is megmaradt.⁹ Harczi

¹ «Quid in tantis eum difficultatibus, reique nummariae angustiiis perficere posse, cum nec tributa, nec vectigalia imposita persolverentur, sed in privatum usum verteretur.» 727. IV. 3.

² 735. V. 4. ³ 726. IV. 4. és 749. V. 5. ⁴ U. o. ⁵ 728. IV. 4. ⁶ 749. V. 5. ⁷ 749—750. V. 5. ⁸ 162. I. 9.

⁹ «Attila in carrorum septa se recepit, eaque scutatis in valli munitissimi

jelvény — szerzőnk szerint Géza vajda koráig — a *turulmadár*, koronával.¹ Szent László azonban már vörös zászlókat vitet táborában,² a francia lovagok szokása után.

Szent László korában különben már fejlettebb hadszervezetet látunk egységes vezérlete alatt. Van már különbség a könnyű és a nehéz lovasság között; a kún becsapások alkalmával «a könnyű lovasságot előre küldi, maga pedig éjjel-nappal vágatott a nehéz lovassággal» a rabló kún seregek után.³

II. Gézánál a haladás félreismerhetetlen. Az osztrák határgróf ellen vívott ütközetében seregét a következőleg rendezi el: Elöl, mindkét szárnyon a könnyűfegyverzetű székelyek és besenyők állanak, hogy az első rohammal az ellenség sorait megzavarják. Mögöttük mindkét szárnyon a nehézfegyverzetű lovasság, középen szintén a nehézfegyverzetű lovasok sűrű tömege foglal helyet, jobbról-balról két-két sor gyalogostól erősítve. Hátul erős tartaléksapatok állanak,⁴ a melyeket *II. István* még nem alkalmazott s görög harcaiban ép azért vesztett csatát.⁵

A szépen fejlődő királyi sereg azonban az *Árpádok* végső évtizedeiben elkallódik s a megyék területeivel együtt az egyes főurak kezére jut. *Csák Máté* 1700 nehézfegyverzetű lovas és nagyszámú gyalogságot tud csak úgy hirtelenében összeszedni, vele szemben királya, *Károly Róbert* kénytelen részben a parasztokból toborozni seregét, részben a rhodusi lovagokra támaszkodni.⁶ A királyi sereg föléledését szerzőnknel többé nem is látjuk; *Károly Róbert*, *Nagy Lajos* és *Zsigmond* intézkedéseit, a melylyel a hűbéri alapon álló banderiális hadszervezetet megalkotják, szerzőnk nem említi.

speciem circumsepsit, quod tempestate quoque nostra Ungari facitiant.» 68. I. 4.

¹ «In vexillis coronatam ferebant aquilam, quae quidem insignia ad Geisae usque ducis tempora Ungari conservarunt.» 53. I. 3.

² «Citato in hostem equo fertur, rubraque simul vexilla inferre jubet.» 256. II. 4.

³ «*Celerem* praemittit equitatum, cum *cataphractis* ipse die noctuque subsequitur.» 256. II. 4.

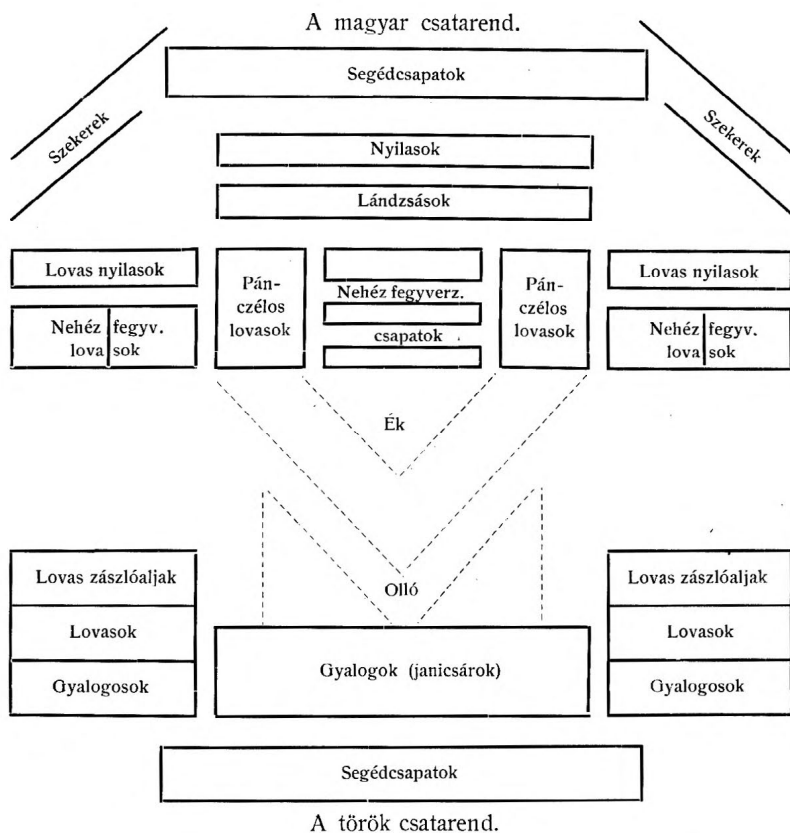
⁴ 288. II. 6.

⁵ «Cum triariorum supplemento carerent» etc. 279. II. 6.

⁶ 344. II. 9.

Annál világosabban rajzolja azután *Hunyadi János* csatarendjét és taktikáját.

Hunyadi *rendkívül tagolt* csatarendet használ. Vaskapunál például seregét a következőképen állítja föl: Elöl, mindkét szárnyon a zászlók körül kisebb hadtestek, mögöttük mindkét szárnyon két-két csapat nehézfegyverzetű lovasság. A középben három kis csapat nehézfegyverzetű s mindkét oldalon egy-egy nagyobb csapat páncélos lovasság. Egészen hátul, a középben állanak a lándzsások és nyilasok sorai, végül leghátul hatalmas segédc csapatok. A kép tehát a következő:

Hunyadi támadásában az a fő, hogy a jobb- és balközépben elhelyezett lovasság *ékké* tömörülve átszakítsa a janicsárok tago-

zatlan nagy tömegét,¹ s a megszakított török sereg egyes részeit a magyar jobb és balszárny lovassága vegye ostrom alá.²

Jellemző Hunyadira, hogy a csapattestek gyors *mozgékony-ságára* helyezi a fősúlyt³ a török csatarenddel szemben, a mely a sűrű tömegben tömörült sorok helytállására alapítja az ütközet sikerét. Hunyadi a várakkal alig törődik; kerül mindent, a mi a szabad mozgást gátolhatná, úgy hogy Várnánál még a szekérsánczot sem alkalmazza táboránál, hogy a szabad mozgást és élelmezést ne gátolja.⁴

Hunyadi serege tagozottságának különben meg van a maga magyarázata. Nemcsak hadvezéri lángelméje tervezte azt úgy, hanem a körülmények kényszerítő ereje parancsolta. Olyan egységesen képzett, egységesen fölszerelt gyalogságot, mint a jani-csárság, olyan lovasságot, mint a szpáhik hatalmas serege, Hunyadi nem talált, szerveznie sem volt módjában. Szinte minden háborúja előtt új csapatokat kell szerveznie, a megyei csapatok egy-egy töredékéből, magyar és külföldi zsoldosokból, a székelyekből s más különféle elemekből, melyek mindegyike a maga sajátos, semmiképen sem egységes fegyverzetével, harcmódjával, fegyelmével tud csak érvényesülni.⁵ Néha még ily sereget sem bír teremteni, ilyenkor — pl. Giskra ellen — kénytelen szedett-vedett parasztkatonaságot toborozni zászlai alá.⁶

A hadvezéri lángész valóságos csodája, hogy Hunyadi ily csapatokkal oly nagyszerű győzelmeket tudott kierőszakolni. Ha rendes sereget tudott toborozni, pánczélos lovasainak *fegyverzete* dsida, hosszú lándsa, hosszú háromélű tör, kard volt,⁷ de gyak-

¹ «Primam aciem in cuneum redigit, quo facilius hostes dividat, contra illi forfices obsendunt.» 469. III. 5. (L. az ábrán a pontozott vonalakat.)

² 469. III. 5. — Továbbá 455. III. 4. 457. III. 5. 495. III. 7.

³ «Sicut Caesar, audacia et celeritate deterrendum semper hostem esse arbitrabatur». 492. III. 7,

⁴ 487. III. 6.

⁵ «Ipse (Corvinus) quoque delectum habet, tres circiter legiones cogit, in cataphracto spem omnem ponit equitatu, nec parum quidem provincialibus, et praecipue Scytulis confidit.» 466. III. 5.

⁶ «Evocato undique gregario milite rusticaeque turba.» 501. III. 7.

⁷ «Duris cataphractorum contis et sarissis, item oblongis trifidisque gladiis, haud secus ac inermes armatis obiecti, necquiquam obstabant» (a törökök). 459. III. 5.

ran, még nagy, döntő ütközetekben is, seregének nagy része nagyon szegényesen volt felszerelve. Nándorfehérvárnál «az volt a sereg baja, hogy inkább csak lelkileg, mint testileg voltak fölfegyverkezve. A legtöbbször egy szál kardja és lándzsája volt, kevés fedhette magát sisakkal s pánczéllal».¹

Mátyás király volt az első, ki a csehek és törökök kiváló állandó seregeivel szemben szintén *állandó hadsereget* állít szembe.

A kezdet nehézségével azonban erősen meg kell küzdenie. Eleinte maga is háborúról-háborúra külön új sereget kénytelen szervezni; mint koronázása után a török háborúra, a mikor a moldvai püspök vezetése alatt a keresztes vitézek segédsapatai is hozzá csatlakoznak.² Cseh háborúja elején Frigyes ezer lovaszt küld számára, ő azonban nem tudja beilleszteni őket a maga csatarendjébe s ezért, mint használhatatlanokat, visszaküldi őket és inkább pénzbeli segítséget kér. Maguk a németek is szivesebben veszik ezt; Frigyes szerződésileg ígér is pénzt, de soha nem fizet.³ Majd mikor a török Szabács várát építi, Mátyás Gábor kalocsai érseket küldi ellene; fölhatalmazza, hogy sereget s költségeire adót szedhessen és irat a nádornak is, hogy csapataival kövesse az érseket.⁴

Az állandó hadsereg tehát még nem valósult meg, de évtizedek szorgalmas tevékenysége megteremtette.

Állandó serege közigazgatási és magasabb harczászati szempontból általában *három hadtestre oszlott*: a magyar, cseh-morva és rác katonákra.⁵ Szervezettség, fegyelem dolgában párját ritkította. Szerzőnk 1487-ben tanúja volt annak a csapatszemlének, melyet Mátyás Bécsújhely alatt tartott s a legnagyobb meglepe-

¹ «Unum his oberat, quod animo potius quam corpore armati erant. Gladiis tantum et lanceis obnitebantur, pauci se galea et thorace protexerant.» 514. III. 8.

² 653. IV. 1.

³ 582. IV. 2.

⁴ 583. IV. 2.

⁵ «Triplex in eo bello illi fuit exercitus; primus Ungarorum, Boemorum alter, tertius Ratianorum, qui totus in vexillationes et velites digestus erat.» 568. IV. 7. V. ö. *Hazay* Samu: Védőalkotmány, haderő és harczászat Mátyás alatt. *Hadtörténelmi Közlemények*. ÍÍ. 1890. 214. I.

téssel írja le a látottakat. «Bécsújhely előtt, egy igen tágas mezőn egész seregét elővezette és csatarendbe állította, a minek láttára mindaz eszembe jutott, a mit valaha a régiek harczászatáról olvastam. — Itt nemcsak igen bölcs királynak, igen hatalmas fejedelemnek, hanem egyúttal a legtökéletesebb képzettségű hadvezérnek is mutatkozott. Lovasságát csak négy csapatra osztotta, a gyalogosokat és a könnyűfegyverzetű lovasságot csak a két szárnyra rendelte, hogy a tömeget könnyebben lehessen vezényelni és minden zavart el lehessen kerülni.

A sereg, a mely a táborból a síkságra vonult, hogy a noricum hegyszorosok és hágók elfoglalására induljon, 8,000 gyalogsból és 20,000 lovasból állott (a szolgák, lovászok és markotányosok leszámításával) s mintegy 9,000 kocsi tartozott hozzája.

A király minden egyes csapatot személyesen rendezett el és a hadi jutalmakat is, érdem szerint, maga osztotta ki.

Minden egyes csapatnak meg volt a maga zászlaja; ezeken mindenekelőtt a keresztény vallásnak, azután a Hunyadi-háznak, a győzhetetlen magyar nemzetnek, végül a Dalmát- és Cseh-királyságnak és a két Ausztriának címerei voltak láthatók. A lovastiszteknek és vitézeknek sem hiányoztak zászlaik, sőt fejenként minden lovas egy-egy zászlócskát hordott lándsájára tűzve, a mi a katonaságot nagyon díszítette.

Mihelyt a csapatok elé lépett, mindenekelőtt csendet parancsolt, a mit nemcsak a katonák, hanem a lovak is tisztelettel megtartottak. Előre vitték a középre az első csapat zászlaját és azt ünnepélyes szertartások közt, szigorú oktatás mellett sajátkezüleg átadta a legkiválóbb öreg katonának. Nem minden csodálkozás nélkül láttam, hogy ennek nincsen sarkantyúja és pedig, úgy gondolom, azért nem, hogy az ütközet zavarában lovát megsarkantyúzva meg ne szaladjon és futásával a többieket meg ne zavarja. Majd azután tizenkét kardot, ugyanannyi csákányt és buzogányt osztott ki az érdemesek között.

Erre a zászlók elé állította rendben a csapatokat, melyek mindegyike 25 lovasból állott, hogy a lovasok száma egyenlő legyen a csapatok számával. Azután mintegy 80 emberből álló csapat állott a zászló elé s ugyanannyi ment utána. A többi csapatokat szintén így rendezte el.

A rendet minden egyes ember úgy megtartotta, hogy ha

csak egy újjnyira lépett volna ki a sorból, rettegnie kellett volna a rendkívül figyelmes vezér haragjától. Oly nagy fegyelem, félelmes tisztelet uralkodott mindenütt, a hadvezér iránt való szeretettel együtt, hogy a parancsot mindenki azonnal teljesítette és életét sem kímélte egy cseppet sem, csakhogy vezérének engedelmeskedhessék. Mindenütt oly nagy csend van, hogy a vezér hangján kívül nemcsak hogy semmiféle emberi hangot, hanem még lőnyerítést sem lehet hallani.

Azután minden egyes sereg, a mint előbbre vonult, a fővezér előtt adott jelre csatározott és majd ék, majd köralakba, három vagy négyszögbe, vagy olló és fűrész alakba fejlődött. Mikor azután, a nélkül, hogy valaki helyét odahagyta volna, a legnagyobb ügyességgel és pontossággal eleget gyakorlatoztak, hogy Beatrixnak világosabban megmutathassa, hogyan harcolnak teljes csatarendben, hirtelen valamennyi csapatát összegyűlektette. Minden hadtestben két igen erős, nehézfegyverzetű lovasokból álló csapatot helyezett el, csapatonként fölállította őket és még két másik csapatot rendelt közéjük s ezek közt állította föl a gyalogosokat. Ez utóbbiak közül az első sorban a nehézfegyverzetű gyalogosok állottak, mögöttük a lándsások, a nyilasok és könnyűfegyverzetű gyalogosok rendben. A harmadik harczvonalban a tartalékosok őrködtek és a hátulsó zászlókat védték. Továbbá a harczvonal mindkét végén a könnyű lovasokból alkotott két szárnyat; ezek sorban teljesítettek szolgálatot és oly gyorsan jártak, mintha csak madarakon nyargaltak volna.

Én pedig Beatrix kíséretében voltam s midőn a fölállított hadsereget szemléltem, a mint két szárnya már majdnem összeütközött egymással, bámulat fogott el, mert egy valóságos skorpió alakját mutatta.

Azután mikor Beatrix már megelégette a látványt, minden sereg elkezdett rendben elvonulni. Együttal oldalt a szekereket is hajtották, a melyekkel a magyarok, Mátyás rendeletéből, nemcsak táborukat erősítik sánczok és árkok helyett, hanem az ütközetben is használják őket s velük szokták bekeríteni az ellenséget.»¹

Majd tovább folytatva, a legnagyobb bámulattal festi szer-

¹ 665—667. IV. 8. V. ö. *Bárczay* Oszkár: A hadügy fejlődése. Budapest, 1895. II. 520—522. II.

zónk a magyar *katonaság fegyelmezettségét*, rendszeretét, erkölcsi tisztaságát, a mit a katonaság erkölcsösségét tárgyalva, már fölemlítettünk. Mátyásnak tényleg nagy gondja van rá, hogy a katonaság erkölcsi kicsapongásait, zsákmánylásait megakadályozza s az 1486-iki törvényhozás idején e tekintetben is szigorú törvényeket alkot. Kötelességévé teszi minden katonának, hogy élelemért, szénáért mindig kellően megfizessenek; ha rabolnak, a megye bírái büntetik őket. Ha menetelés közben a rendes királyi sereg emberei közül rabol valaki valamit, a kapitány felelős érte; ez tartozik kártérítéssel, ha embereinek ilyesmit elnéz. Senkinek sem szabad a szabadságolás kihirdetése után a táborban, más földjén maradnia; ez esetben ismét a kapitányra hárul a felelősség terhe.¹

Maga Mátyás igazi *nyílt lovag*. Podjebrad egyszer azt az óhaját fejezi ki, bárcsak megvívhatna vele valami félreeső helyen, négyyszem között. «Nem vagyok paraszt — feleli rá Mátyás — a ki szük odujában gabonát csépel, hanem királyhoz méltó ellenfél. Vívjunk tehát nyílt mezőn, fejedelmekhez ez illik.»²

Személyes bátorságának jeleként többször személyesen részt vesz az ütközetekben, gyakran meg is sebesül.³ Katonáival keményen, de jószívuén bánik; sorra járja sebesült katonáinak sátrait, odahordja hozzájuk ételeiket, maga eteti az elgyengülteket, buzdítja őket, szedjék össze magukat, bátorítja a kétségbeesőket s gyakran maga kötözi be a csata hevében is sebeiket.⁴ Mint *hadvezér*, valódi lángész. Haditerve megállapításánál minden körülményt számba vesz; lehetőleg idegen területre teszi át a csaták színterét, hogy ne az ország lakossága legyen kénytelen élelmezni a seregeket.⁵ 1476-ban télre halasztja a török megtámadását, tekintettel arra, hogy a Duna jegén könnyebb az átkelés, a várak könnyebben támadhatók és a borivó magyar legénység jobban bírja a hideget, mint a bornemissza török.⁶

¹ 650—651. IV. 7. 1486-iki 30., 31., 60., 61. törvénycikkelyek.

² 580. IV. 2.

³ 576. IV. 2. 572. IV. 1.

⁴ 653. IV. 7.

⁵ «Domi hostem expectare non decernit (1474), ne suis alere sumptibus adigatur.» 594. IV. 3.

⁶ «Facilius hyeme, quam aestate sperabat (a török várak bevételét), cum

A hadvezér lángeszén, a sereg fegyelmezettségén kívül még egy körülmény magyarázza Mátyás hadi sikereit: fölhasználja a hadi technikának akkor még új vívmányait, a *tűzifegyvereket*. Mindjárt uralkodása első éveiben használja őket a cseh rablóvárak ostrománál (1460.),¹ később látjuk Szabács ostrománál (1476.);² azontúl már rendes kiegészítő része seregének a tűzéség. 1485-ben Haimburg ostromára Budáról ágyukat vitet, köztük egyik oly nagy volt, hogy 80 ló alig bírja oda vinni egy vasas szekéren; ez azután használ, de az ostrom rengeteg pénzbe: 200.000 aranyba kerül.³

Ép a tűzifegyverek képesítik Mátyást arra, a mire atyja nem igen volt képes: a *várostromra*. Szerzőnk leírása, melyben a hunok várostromló módját festi,⁴ a bizonyítéka, mily primitív az tűzifegyverek nélkül. De éppen ezért a várak az ország fő védelmi pontjai s fontosságukhoz képest szerzőnk is gyakran említi meg őket.⁵

* * *

A Mátyás által kijelölt úton, csak Mátyás szellemében lehetett volna tovább fejleszteni az állandó magyar hadsereget. De ehhez mindenekfölött Mátyás rendezett pénzügyi gazdálkodására és erélyére lett volna szükség. *Ulászlóban* mindkettő hiányzott. Ismerjük szerencsétlen pénzügyeit, hadügyeinek rendetlensége ezek után nem lephet meg bennünket.

ob difficile Turcorum auxilium, tum quia ex glacie stante Danubio, ea facilius capi posset. Accedit saevitia frigoris, quam prae vino et crapula facilius Ungarus, quam Turcus abstemius et hydropotes perpeti solet.» 606. IV. 4.

¹ «Ipsi quoque (a csehek) lanceis, sagittis, sulphureisque missilibus petiti, haud impune saeviunt.» 522. III. 10.

² 587. IV. 2.

³ 642—643. IV. 6.

⁴ 87. I. 5.

⁵ Nevezetesebb várak: Komárom (6. I. 1. 656. IV. 7.), Fehérvár (24. I. 1. 328. II. 8.), Visegrád (26. I. 1.), Tata (26. I. 1.), Aba-Újvár (223. II. 2.), Mosony (234. II. 3.), Vasvár (272. II. 5.), Nagy-Várad (325. II. 8.), Esztergom (327. II. 8.), Pannonhalma, mely Székes-Fehérvárral s Esztergommal együtt a tatár-támadásnak is ellenáll (328. II. 8.), Pozsega (398. III. 2.), Hunyadvára (449. III. 4.), Belgrád (512. III. 8.), Temesvár (520. III. 8.), Győr (703. V. 1.) és Kassa (703. V. 1.).

A pénzügyi bukásnak első sorban Mátyás büszkesége: a *fekete sereg*¹ esik áldozatául. A rendek az Ulászlóval kötött választási föltételek között kikötik, hogy Ulászló tartsa fönn és fizesse továbbra is.² Ulászló egy ideig használja is őket,³ de zsoldjukat nem fizeti. Kénytelenek tehát rabolni, fosztogatni, hogy életüket tengethessék; de az éhség és betegség egyre pusztít köztük⁴ s végül Kinizsi, hogy az országot zsarolásuktól és pusztításuktól megszabadítsa, szétveri őket.⁵

Az állandó sereg bukásán kívül a többi csapatok erejét is megbénítja a fizetés, fegyverzet és élelem hiánya. A horvát bán, Derencsényi Imre, 1493-ban nem mer szembeszállani 9000 törökkel; van ugyan 6000 embere, de ezek közt csak 500 a fölszerelt lovas, a többi szedett-vedett paraszt. Köztük csak néhánynak van kardja, a legtöbb egyszerűen csak buzogánynyal, fahusággal, vagy íjjal van fölszerelve.⁶

A nemzet maga érzi a veszedelmet, mely a török részéről fenyegeti s melylyel szemben az ország teljesen védtelen. Az ösztönszerű félelem hatása alatt Ulászló fölhívására a férfiak valamennyien hadba szállanak, még papok, szerzetesek is nagy számmal; az asszony, gyermek és öreg pedig otthon imádkozik a győzelemért. Az általános fölbuzdulás alapján Ulászló reméli, hogy két hónap alatt képes lesz 60.000 embert fegyverre gyűjteni: egy harmadát Magyarországból, a másikat Erdélyből, Moldvából és Havasalföldről, a harmadikat Ausztriából és Csehországból.⁷

A magyar, jó vezér kezében, mindig *kitűnő katonának* bizonyult; hazánk e tekintetben Nyugot első országa.⁸ Volt a magyar katonában valami abból a *fanatismusból*, a mely a mohamedán katonát vallása terjesztésére ösztönözte; a magyart a kereszténység védelmére buzdítja az a meggyőződése, a mit Báthori fejezett ki a kenyérmezei csata előtt mondott buzdító beszédében, hogy egy csepp vér Krisztusért többet ér, mint

¹ 685. IV. 9.

² 689. IV. 9. *Conditiones* Uladislai (1490.) 19. §. (Corp. Jur. Hung. I. 478. l.)

³ 704. V. 1. ⁴ 711. V. 1. ⁵ 722—24. V. 3. ⁶ 725. V. 3. ⁷ 721—22. V. 3.

⁸ «Regnum... militum robore ac bellicae rei experientia validissimum.» 690. IV. 9. = 666/67. IV. 8.

bármily hosszú erényes élet,¹ pedig ismerjük már épen Báthori erényeit.²

Ez a szent meggyőződés avatja a *magyarságot a kereszténység védőjévé* Kelet barbárai ellen. «Azért helyezte Isten a kemény szittyá nemzetet a keresztény köztársaság határszéleire, hogy az igaz hitre térjen s ezt minden hitetlenséggel szemben a leg-határozottabban védelmezze.»³ Ez volt a meggyőződés őseink hivatását illetőleg nálunk is, külföldön is. Az egész keresztény világ figyeli hazánk harczeit a törökkel, örül diadalainkon, kesereg veszteségeinken, megsiratják a hős Hunyadi, a kit a keresztény világ legnagyobb hőségének nevezett el a pápa.⁴ Mátyás a pogány török és az eretnek cseh ellen vívott harczeit szintén a kereszténység védelmének tekintik és Mátyás «a keresztény hit oltalmazója és a hit védője» nevét érdemli ki magának⁵ s Jaicza elfoglalása után a pápa, Velence s a keresztény fejedelmek méltónak tartják rá, hogy reá bízzák a török ellen indítandó egyetemes keresztes had fővezérletét.⁶ Őseink, «a szent hit oltalmazói, a vallás bajnokai, Krisztus vallásának védelmezői és a hívő nemzetek megmentői»,⁷ csakugyan meg is feleltek a Gondviselés kítüzte föladatuknak. Ha Nyugot kulturáját tovább nem fejleszthették is, megvédték Kelet pogányaitól és így, mint a keresztény művelődés védelmezői, valóban nagy művelődéstörténelmi föladatot oldottak meg.

¹ 636. IV. 6.

² 665. IV. 8.

³ «Idcirco Deus asperrimam Scytharum prolem in his Christianae reipublicae finibus collocarit, ut vera imbuti religione, orthodoxam fidem ab omni infidelitate obstinatissime tueantur,» 199. II. 1. = 202. II. 1. = 190. I. 10. = 463. III. 5. = 623—24. IV. 5. = 692. IV. 10.

⁴ «Christianae reipublicae propugnator maximus.» 517. III. 8. = 460. III. 5. = 454. III. 4. = 471. III. 5.

⁵ «Vindex Christiani nominis et fidei propugnator.» 620. IV. 5.

⁶ 560. III. 10.

⁷ «Vindices sanctae fidei propugnatores religionis, ultores Christi, et gentium fidelium liberatores.» 483. III. 6.

NÉVMUTATÓ.

A

Ablakok Mátyás palotáin 79.
 Adózás 150.
 Aenea Sylvio (II. Pius) 27.
 Ajtók Mátyás palotáin 78.
 Állandó hadsereg 156.
 Állattenyésztés 47.
 — seregletek 136.
 Anjou-ház műveltsége 96.
 Antonio Sabellico 11.
 Aranybányák 51.
 — mosás 52.
 — szüret 52.
 Ascoli Henoch 11.
 Astrologia 144.
 Ásványos vizek 53.
 Ausztria ipara 71.
 Averulino «Architektura»-ja 14, 112.

B

Babonaságok 144.
 Bakócz Ferencz 107.
 Bányászat 53.
 Báthori István 147, 161.
 — Miklós váci püspök 10, 102.
 Beatrix hatása iparművészetünkre 88.
 — hatása művészetünkre 109, 119.
 — hatása a művelődésre általában 128.
 Bécs (Mátyás építkezései) 118.
 Béla (I.) kereskedelmi intézkedései 89.
 — (I.) pénzei 89, 149.

Béla (IV.) sirja 74.
 Biondo humanista 27.
 Birtokjog 67.
 Bizanczi stílus hazánkban 73.
 Bohócok 131.
 Bonfini Antonio élete 11—17.
 — Antonio művei 17—36.
 — Francesco 16, 17.
 — Mattheo 11.
 Bornemissza Ferencz 32.
 — János 97.
 Borozás 129.
 Bortermelés 44.
 Botanikus kertek 136.
 Brenner Márton 32.
 Buda kereskedelme 90.
 Budai vörös bor 45.
 Bútorok 79.

C

Csáky Mihály 33.
 Csapatszemle (bécs-ujhelyi) 157.
 Csehek jelleme 68.
 — pusztításai hazánkban 95.
 Csillagjólás 144.
 Csirkuszok 81.

D

Díszkertek 135.
 — kutak 80.

E

Edények (arany-ezüst) 81.
 Egerek pusztításai 55.
 Éghajlat Magyarországon 42.
 Éhinség 56
 Ének 123.
 Ércművesség 80.
 Erdők 50.
 Erkölcösség 146.
 Ernuszt Zsigmond 102.
 Erzsébet királyné 75.
 Esztergom kereskedelme 90.
 Étkezés 128.
 Ezüstbányászat 51.

F

Fagy 55.
 Fekete halál 54.
 — sereg 156, 161.
 Föliratos emlékek 97.
 Filippino Lippi festő 121.
 Fodor István 102.
 Földművelés 44.
 Frangepán Ferencz 107.
 Fúvóhangszerek 123.
 Fürdők 137.

G

Galeotto Marzio 10.
 Geréb László 107.
 Gizella királyné 73.
 Gyümölcstermelés 45.

H

Hadszervezet 152.
 Hajózás (kirándulások) 118, 134.
 Hajviselet 138.
 Halbőség 50.

Haltenyésztés (mesterséges) 51.
 Heltai Gáspár 14, 33, 34.
 Híd (állandó) a Dunán 111, 118.
 Humanisták (magyar) 107.
 Hunyadiak római származása 29, 66.
 Hunyadi János hadszervezete 154.
 — iparművészeti alkotásai 76.
 — olaszországi útja 102.
 — építkezései 111.
 — ruházata 137.
 — táncza 130.

I

Iparművészet 71.
 Ipar 70.
 Iskolázás 101.
 Istvánffy Pál 32.

J

Janus Pannonius 10, 102, 107.
 Jobbágy lázadás Erdélyben 57, 96.
 Jólét (országos) 57.

K

Kandeláberek 80.
 Kapzsóság 148.
 Károly Róbert s az iparművészet 74.
 — építkezései 110.
 Káromkodás 146, 148.
 Kárpitok 81.
 Kereskedelem 88.
 Képirás 120.
 Kertészet 46.
 Királyi udvar magyarsága 67, 140.
 Koczkajáték 135.
 Kocsiversenyek 134.
 Komárom 118.
 Koronázó palást 73.
 Könyvtárak 106.
 Követségek pompája 82.

L

Nagy Lajos műveltsége 96.
 — építkezései 110.
 Lakásdiszítés 77.
 László (V.) s az iparművészet 76.
 Lengyel kereskedők 91.
 Lengyelek pusztításai 95
 Leonardo da Vinci 121.
 Lovagi bajvívás 132.
 Lótenyésztés 48.
 Lóversenyek 81, 134.

M

Magyar faj jelleme 58, 68.
 Magyarság a királyi udvarban 67, 140
 — a kereszténység védője 162.
 Mennyezet-stílusok 77.
 Műépítés 110.
 Műszövesztet 80.
 Művészetek 108.

N

Nagylucsei (Dóczy) Orbán 102.
 — építkezései 120.
 Németek hazánkban 60, 61.
 Nők tisztelete 147.

O

Oláhok (római származása) 65.
 Olaszok hazánkban 60, 64, 65.
 Olasz kereskedők 90.
 Oroszlánvadászat Budán 134.
 Orvos-tudomány 104.

Ö

Öklelések 133.
 Ötvösség 75, 88.

P

Padozat-diszítés 77.
 Papság 143.
 Polgárháborúk 95.
 Pozsegavidéki bor 45.
 Pruisz János váradi püspök műtárgyai
 82.
 — építkezései 120.

R

Recanati 12.
 Renaissance iparművészete 74.
 — találkozása a régi magyar műve-
 lődéssel 93, 114.
 Révay Ferencz nádor 33.
 Római emlékek hazánkban 96.
 Ruházkodásban fényűzés 85, 87, 137.

S

Sakkjáték 75.
 Sáskajárás 55.
 Sóbányászat 53.

Sz

Szárazság 55.
 Szegénység (országos) 56.
 Székelyek 66.
 — adója 150.
 Székesfehérvári bazilika 72, 116.
 — műtárgyai 84.
 Szent István építkezései 72.
 — szobra Székesfehérvárott 76.
 Szentek tisztelete 143.
 Szerémi fehér bor 45.
 Színjátékok 81, 131.
 Szobrászat 121.
 Szőny 118.
 Szűz Mária tisztelete 143.

T

Tata 117.
 Táncz 130.
 Társalgás 129.
 Termékenység Magyarországon 42.
 Természeti szépség élvezése 135.
 Tized 144.
 Török kereskedők délvidéken 91.
 Török pusztítás 95.
 Történetírás (rég. magyar) 103.
 Traján aldunai hídja 98.
 Tudományosság (rég. magyar) 102.
 Tüzifegyverek 160.

U

Ulászló (II.) és az iparművészet 85.

Ü

Ünnepélyek 127.
 Üvegművesség 79, 81, 2, jegyz.

V

Vadak 50.
 Vadászat 134.
 Vadászkutyák 49.
 Vadlovak 49.
 Vallásosság 141.
 Váradi Péter 102.
 Várak 160.
 Verancsics Antal 32, 33.
 Visegrádi királyi palota 117.
 — díszkert
 Vitéz János építkezései 119.
 — történelmi tudása 10.
 — könyvtára 107.
 — díszkertjei 135.
 — festményei 121.
 Vonóhangszerek 123.

Z

Zengg-vidéki bor 45.
 Zene 123.
 Zsámboky János 33.
 Zsigmond építkezései 110.